

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАҲБАР КАДРЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ
ТАШКИЛ ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ - МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ
КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ
ОШИРИШ ТАРМОҚ (МИНТАҚАВИЙ) МАРКАЗИ**

**“Ўзбекистон миллий тараққиётининг янги босқичида фуқаролик
жамиятининг шаклланиши ва ривожланиши”
модули бўйича
ЎҚУВ –УСЛУБИЙ МАЖМУА**

**Мазкур ўқув-услугий мажмуа Олий ва ўрта махсус таълим
вазирлигининг 2020 йил 7 декабрдаги 648-сонли буйруғи билан
тасдиқланган ўқув режа ва дастур асосида тайёрланди.**

Тузувчи: ЎзМУ “Фуқаролик жамияти ва ҳуқуқ таълими”
кафедраси мудири, профессор А.Утамурадов

Тақризчилар: ЎзМУ “Фуқаролик жамияти ва ҳуқуқ таълими”
кафедраси с.ф.д., проф. И.Эргашев,
ТДШУ, профессори, с.ф.д., У.Идилов

МУНДАРИЖА:

I. ИШЧИ ДАСТУР	3
II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТРЕФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ	14
III. НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ	19
IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ	63
V. ГЛОССАРИЙ	103
VI. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	120

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ
КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ
ОШИРИШ ТАРМОҚ (МИНТАҚАВИЙ) МАРКАЗИ**

**«Тасдиқлайман»
Тармоқ (минтақавий) маркази
директори И.Хамиджонов**

“ ___ ” _____ 2021 йил

Ўзбекистон миллий тараққиётининг янги босқичида фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва ривожланиши. 1 модули бўйича

ИШЧИ ЎҚУВ ДАСТУРИ

“Фуқаролик жамияти”
таълим йўналишлари ва мутахассисликлари профессор-ўқитувчилари учун

Модулнинг ишчи ўқув дастури Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2021 йил _____даги _____-сонли буйруғи билан тасдиқланган намунавий ўқув режа ва дастурлар асосида ишлаб чиқилган.

Тузувчи: ЎзМУ “Фуқаролик жамияти ва ҳуқуқ таълими”
кафедраси мудири, профессор А.Утамурадов

Тақризчилар: ЎзМУ “Фуқаролик жамияти ва ҳуқуқ таълими”
кафедраси с.ф.д., проф. И.Эргашев,
ТДШУ, профессори, с.ф.д., У.Идиоров

Ишчи ўқув дастури Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети Кенгашининг 2021 йил __ __даги _____-сонли баённомаси билан маъқулланган.

I. ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Дастур Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда тасдиқланган “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон, 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сон, 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармонлари ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарорларида белгиланган устувор вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касб маҳорати ҳамда инновацион компетентлигини ривожлантириш, соҳага оид илғор хорижий тажрибалар, янги билим ва малакаларни ўзлаштириш, шунингдек амалиётга жорий этиш кўникмаларини такомиллаштиришни мақсад қилади.

Дастур доирасида мамлакатимизни ривожлантириш стратегияси, фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва ривожланишига оид қонуниятлар, тамойиллар, устувор йўналишлар, ислохотларни амалга ошириш механизмлари ва унга доир замонавий концепциялар очиб берилган. Модернизацион ўзгаришларнинг ижтимоий, иқтисодий, маънавий, маданий, сиёсий соҳолар орқали амалга оширилиши, ҳар бир соҳанинг микдорий, мазмунли, структуравий ҳолатининг алмашинуви натижасида давлат ва жамият тизимида олиб борилаётган ислохотларнинг сифат кўрсаткичларини ўзлаштириб бориш долзарб вазифалардан ҳисобланади.

Модулининг мақсади: *тингловчиларга* Фуқаролик жамияти, Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришнинг Ҳаракатлар стратегиясининг мақсад ва вазифалари, асосий йўналишлари, Ўзбекистон миллий тараққиётининг янги босқичида фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва ривожланиши жараёнида олиб борилаётган ислохотлар, фуқаролик жамиятини шакллантириш ва ривожлантиришда Ўзбекистоннинг ўзига хос хусусиятлари тўғрисида чуқур билим бериш орқали уларда фаол фуқаролик позицияси, танқидий таҳлил ва шахсий масъулиятини шакллантиришдан иборат.

Модулининг вазифалари: Ўзбекистон миллий тараққиётининг янги босқичида амалга оширилаётган ислохотларнинг мазмун моҳиятини, Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича “Ҳаракатлар стратегияси”нинг

асосий йўналишларини, уларни амалга ошириш механизмларини тушунтириш; фуқаролик жамиятини барпо этишнинг ижтимоий-сиёсий, ҳуқуқий ва маънавий асослари тўғрисидаги тасаввурларини бойитиш ҳисобланади.

Мутахассислик фанлари бўйича тингловчилар қўйидаги янги билим, кўникма, малака ҳамда компетенцияларга эга бўлишлари талаб этилади:

Тингловчи:

– фуқаролик жамияти тўғрисидаги ғоя ва назарияларнинг шаклланишини.

– Ўрта Осиёда фуқаролик жамиятини шакллантириш тўғрисидаги ғоялар, қарашлар, концепцияларни;

– Фуқаролик жамиятини ривожлантириш тўғрисидаги замонавий қарашлар;

– Ривожланган ғарб мамлакатларида фуқаролик жамияти шаклланиши ва ривожланишининг ўзига хос хусусиятларини;

– ривожланган Шарқ мамлакатларининг илғор тажрибаси. Сингапур мўъжизаси: назария ва амалиёт. Жанубий Корея моделининг ҳаётийлиги. Япон моделининг ўзига хослигини;

– Янги тараққиёт босқичида Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтларининг такомиллашув жараёни хусусиятларини *билиши* керак.

Тингловчи:

– Ўзбекистонни ривожлантириш стратегияси ва Фуқаролик жамияти фанларини ўқитиш бўйича янги технологияларни амалиётда қўллаш;

– фуқаролик жамиятининг илмий-назарий методологияси, Ўрта Осиё мутафаккирларининг фуқаролик жамияти тўғрисидаги қарашлари, Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтларини ривожлантириш амалиёти бўйича маъруза, амалий машғулот ва назорат ишларини ташкил этиш;

– Ўзбекистонда фуқаролик жамиятининг шаклланиши, ривожланиши ва амалий жараёнларни баҳолаш, ташвиқот-тарғибот қилиш;

– педагогик жараёнда мулоқот услубларини тўғри қўллай олиш *кўникмаларига* эга бўлиши лозим.

Тингловчи:

– ахборот коммуникацион технологиялари ва уларни қўллашнинг илмий-назарий ва амалий аҳамиятини билиш;

– фуқаролик жамиятининг илмий-назарий методологияси, Ўрта Осиё мутафаккирларининг фуқаролик жамияти тўғрисидаги қарашлари, Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтларини ривожлантириш амалиёти

пакетлар фанларининг замонавий йўналишларини ишлаб чиқиш ва оммалаштириш;

– Ўзбекистонни ривожлантириш стратегияси ва Фуқаролик жамияти фанларини турли соҳаларга татбиқ қилиш;

– Ўзбекистонни ривожлантириш стратегияси ва Фуқаролик жамияти фанларни дастурлар пакети ёрдамида ечишнинг замонавий усулларини қўллаш *малакаларига* эга бўлиши лозим.

Тингловчи:

– Ўзбекистонни ривожлантириш стратегияси ва Фуқаролик жамияти фанларнинг дастурлар пакетини ўқув жараёнига татбиқ этиш;

– Ўзбекистонни ривожлантириш стратегияси ва Фуқаролик жамияти фанларни дастурлар пакети ёрдамида ечишнинг замонавий масалаларини таҳлил қила олиш;

– фуқаролик жамиятини ривожлантиришда илмий-назарий масалаларни ечишда замонавий технологиялар ва усуллардан фойдалана олиш;

– Ўзбекистонни ривожлантириш стратегияси ва Фуқаролик жамияти фанлар соҳасида касбий фаолият юритиш учун зарур бўлган билим, кўникма, малака ва шахсий сифатларга эга бўлиш;

– илғор ахборот-технологияларида ишлаш;

– видеодарсларни тайёрлаш;

– эгалланган тажрибани танқидий кўриб чиқиш қобилияти, зарур бўлганда ўз касбий фаолиятининг тури ва характерини ўзгартира олиш;

– Ўзбекистонни ривожлантириш стратегияси ва Фуқаролик жамияти фанларда тизимли таҳлил усулидан фойдаланиш йўллари ишлаб чиқиш;

– фуқаролик жамиятининг илмий-назарий методологияси, Ўрта Осиё мутафаккирларининг фуқаролик жамияти тўғрисидаги қарашлари, фуқаролик жамияти ва демократик институтларни ривожлантиришнинг илғор хорижий тажриба, Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтларини ривожлантириш амалиёти каби фуқаролик жамияти пакетлар фанларининг долзарб масалаларига оид замонавий манбалардан фойдалана олиш *компетенцияларига* эга бўлиши лозим.

III. МУТАХАССИСЛИК ФАНЛАРИ

3.1. Ўзбекистон миллий тараққиётининг янги босқичида фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва ривожланиши.

1 мавзу: Фуқаролик жамияти фанининг предмети, объекти ва мақсади. (2 соат).

Фуқаролик жамияти фан сифатида. Фуқаролик жамияти фанининг предмети ва объекти. Фуқаролик жамияти фанининг мақсади, ўқув, илмий, амалий ва тарбиявий вазифалари, функциялари. Фуқаролик жамияти фанининг тушунчалари, қонуниятлари ва унинг бошқа иштимой фанлар билан ўзаро боғлиқлиги, ўзига ҳос хусусиятлари.

2 мавзу: Фуқаролик жамияти қуриш мамлакатимизнинг асосий стратегик пировард мақсади. (2 соат)

Ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларида олиб борилаётган ислохотлардан кўзланган асосий мақсад - адолатли фуқаролик жамиятини шакллантиришдир. Биринчи Президент И.Каримов ва Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг фуқаролик жамиятини қуриш пировард мақсад сифатида белгиланганлиги тўғрисидаги концептуал ғоялар.

3 мавзу: Фуқаролик жамияти ғоялар эволюцияси. (2 соат)

Фуқаролик жамияти тушунчасининг тарихий илдизлари ва уларнинг тавсифлари. Шарқ ва Ғарб цивилизацияларида фуқаролик жамияти тушунчасига оид ўзига ҳос ёндошувлар. Фуқаролик жамиятининг антик парадигмаси. Шарқ мамлакатларида фуқаролик жамияти ҳақидаги илк қарашлар. Ўрта асрларда фуқаролик жамияти ғояларининг ривожланиши. Янги даврда фуқаролик жамиятининг парадигмалари. Фуқаролик жамиятининг замонавий концепциялари ва ёндошувлар.

4 мавзу: Фуқаролик жамиятининг шаклланиш ва ривожланиш босқичлари. (2 соат)

Ғарб мамлакатларида фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва ривожланиш босқичлари. Биринчи босқичда фуқаролик жамиятининг иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий ва мафкуравий асосларининг яратилиши. Иккинчи босқичда умумий юридик тенглик, эркинлик, тадбиркорлик, шахсий ташаббусга асосланган вертикал муносабатларнинг шаклланиши. Учинчи босқич фуқароларнинг ҳуқуқий тенглиги ва ўзаро битимларга асосланган горизонтал муносабатларнинг шаклланиши.

5 мавзу: Фуқаролик жамияти инсоният тараққиётининг - юқори босқичи. (2 соат)

Фуқаролик жамияти ўз-ўзини ривожлантирувчи, ўзини-ўзи бошқарувчи тизим. Иқтисодий ва сиёсий ҳокимиятнинг ажралиши – фуқаролик

жамиятининг юзага келиши ва қарор топишининг асосий мезони. Илмий адабиётларда “фуқаролик жамияти” ва “ҳуқуқий давлат” тушунчаларининг ўзаро нисбати, умумий ҳамда ўзига ҳос жиҳатлари, унга турли хил ёндошувлар.

6 мавзу: Ўзбекистон миллий тараққиётининг янги босқичида фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва ривожлантириш стратегияси. (2 соат).

Фуқаролик жамиятининг шакллантириш ва ривожлантиришда демократик институтларнинг тутган ўрни. Кўппартиявийлик – фуқаролик жамият барпо этишнинг муҳим шарти. Фуқаролик жамияти институтларини ривожлантириш истиқболлари. “Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамият сари” концепцияси. Жамоатчилик назорати тушунчаси, тизими, субъектлари, шакллари ва турли кўринишлари. Жамоатчилик назорати тўғрисидаги қонуннинг (2018) қабул қилиниши ва унинг такомиллаштирилиши. Ижтимоий шериклик тушунчаси, ва унинг талқинлари. Ижтимоий шерикликнинг ривожланишининг назарий-ҳуқуқий асослар. Ўзаро манфаатли ҳамкорликнинг самарасини оширишга қаратилаган давлат – хусусий шерикликнинг замонавий механизмларини жорий этиш.

7 мавзу: “Миллий тикланишдан миллий юксалишга” концептуал ғояси. Ўзбекистонда 2021-2025 йилларда фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси (4.03.2021). (2 соат)

“Миллий тикланишдан миллий юксалишга” концептуал ғоясининг мазмун моҳияти. Ўзбекистонда 2021-2025 йилларда фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясининг қабул қилиниши, Концепцияда белгиланган устувор йўналишлар ва “Йўл харитаси”. Фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг мақсадли кўрсаткичлари. Давлат субсидиялари, грантлар ва ижтимоий буюртмалар бериш тартиби. Жамоатчилик палатасининг такомиллаштирилиши ва унинг асосий вазифалари.

Модул бўйича соатлар тақсимоти

№	Модуль мавзулари	Аудитория укув юкламаси			
		Жами	жумладан		
			Назарий	Амаий машғулот	Кўчма машғулот
1.	Фуқаролик жамияти фанининг предмети, объекти ва мақсади.	4	2	2	
2.	Фуқаролик жамияти қуриш мамлакатимизнинг асосий стратегик пировард мақсади	2	2		
3	Фуқаролик жамияти ғоялар эволюцияси.	4	2	2	
4	Фуқаролик жамиятининг шаклланиш ва ривожланиш босқичлари.	4	2	2	
5	Фуқаролик жамияти инсоният тараққиётининг - юқори босқичи.	4	2	2	
6	Ўзбекистон миллий тараққиётининг янги босқичида фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва ривожлантириш стратегияси.	4	2	2	
7	“Миллий тикланишдан миллий юксалишга” концептуал ғояси. Ўзбекистонда 2021-2025 йилларда фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси.	4	2	2	
	Жами:	26	14	12	

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 592 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 507 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажак фааровон бўлади. 3-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 400 б.
5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

6. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2018.
7. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июнь “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сонли Фармони.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сонли Фармони.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрель “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Қарори.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрь “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармони.
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 май “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5729-сон Фармони.
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 июнь “2019-2023 йилларда Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетида талаб юқори бўлган малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4358-сонли Қарори.
14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 август

“Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармони.

15. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрь “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарори.

16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.

17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 октябрь “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6097-сонли Фармони.

18. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 25 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.

19. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 29 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.

20. 2021-2025 йилларда Фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони Тошкент, 2021 йил 4 март.

21. Маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори Тошкент, 2021 йил 26 март.

Ш. Махсус адабиётлар

1. Мохаммад Хотами Ислам, диалог и гражданское общество. – М.: “РОССПЭН”. 2001. – 242 с.

2. Джон Кин Демократия и гражданское общество. – М.: “Прогресс - Традиция”, 2001. – 400 с.

3. Шарифхўжаев М. Ўзбекистонда очик фуқаролик жамиятининг шаклланиши. –Т.: Шарқ, 2003.

4. Д.Дж.Грин Возвращение в гражданское общество: социальное обеспечение без участия государства. – М.: “Новое издательство”. 2008, – 220 с.

5. Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти: генезиси, шаклланиши ва ривожланиши. – Т.: Ўзбекистон, 2010

6. Джим Л. Коэн, Эндрю Арато Гражданское общество и политическая теория. – М.: “Весь мир”, 2011. – 784 с.

7. Жалилов А. ва бошқ. Фуқаролик жамияти асослари. – Т.: Vaktriya press, 2015.

8. Р.Хасанов, А.Утамурадов Фуқаролик жамияти: назария ва амалиёт (Услубий кўлланма) – Т.: 2016. 14 б.т.

9. А.Утамурадов ва бошқ. Фуқаролик жамияти фанидан тушунча ва

- атамалар луғати. Лотин ёзувида. – Т.: “Турон-Замин-Зиё”. 2017. 23 б.т.
10. М.Бекмуродов ва бошқ. Ҳаракатлар стратегияси асосида жадал тараққиёт ва янгилашни сари, – Т.: “Ғофур Ғулом НМИУ”. 2017, - 236 б.
11. Ж.Мавлонов Коммуникативные основы деятельности институтов гражданского общества: тенденции и инновации (Монография) - Т.: “Адабиёт учқунлари”, 2018. 12 б.т.
12. А.Утамурадов Фуқаролик жамияти ғоялари эволюцияси Т.: “Адабиёт учқунлари” 2018. 12 б.т.
13. А.Утамуродов ва бошқ. Фуқаролик жамияти (O‘quv qo‘llanma) – Т.: “Mumtoz so‘z”, 2018. 24,75 б.т.
14. А.Утамурадов ва бошқ. Фуқаролик жамияти: Ғоялар эволюцияси (Шарқ ва Ғарб мутафаккирлари талқинида). Лотин ёзувида. – Т.: “Адабиёт учқунлари”, 2018. 6 б.т.
15. Муаллифлар жамоаси. А.Утамурадов таҳририда Ўзбекистонни ривожлантириш стратегияси. Фуқаролик жамияти (Услужий қўлланма) – Т.: “Info Capital Group”, 2019. – 432 б.
16. Олий таълим тизимини рақамли авлодга мослаштириш концепцияси. Европа Иттифоқи Эрасмус+ дастурининг кўмагида. https://hiedtec.ecs.uni-ruse.bg/pimages/34/3_UZBEKISTAN-CONCEPT-UZ.pdf
17. Усмонов Б.Ш., Ҳабибуллаев Р.А. Олий ўқув юртлирида ўқув жараёнини кредит-модуль тизимида ташкил қилиш.–Т.: “ТКТИ” нашриёти, 2019.
18. Ҳакимов Н.Х., Садиқов А.К. Стратегия развития страны. Гражданское общество (Учебное пособие) - Т.: “Иқтисодиёт”, 2020. - 252 с.
19. А.Утамуродов ва бошқалар О‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasi. Fuqarolik jamiyati: Darslik – Т.: О‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy-texnik instituti, 2020. 24.5 б.т.
20. Ҳаракатлар стратегияси билан 3 йил: Кутилган натижалар, юқори самарадорлик ва юксак марралар Тошкент 2020 “Тараққиёт стратегияси маркази” 185 бет.

IV. Интернет сайтлар

21. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги: www.edu.uz.
22. Бош илмий-методик марказ: www.bimm.uz
23. www.Ziyonet.Uz
24. Открытое образование. <https://openedu.ru/>
25. <https://foxford.ru/wiki/obschestvoznanie/grazhdanskoe-obschestvo>
26. <https://www.linguee.com/russian-english/translation>
27. https://enc.for.uz/w/index.php?title=Fuqarolik_jamiyati&variant=uz-cyrl
28. <http://www.uzbekembassy.ir/Development.aspx>
29. <https://icscentre.org/tag/civil-society/>

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларида фойдаланилади:

- маърузалар, амалий машғулотлар (маълумотлар ва технологияларни англаб олиш, ақлий қизиқишни ривожлантириш, назарий билимларни мустаҳкамлаш);
- давра суҳбатлари (кўрилаётган лойиҳа ечимлари бўйича таклиф бериш қобилиятини ошириш, эшитиш, идрок қилиш ва мантиқий хулосалар чиқариш);
- баҳс ва мунозаралар (лоyiҳалар ечими бўйича далиллар ва асосли аргументларни тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилиятини ривожлантириш).

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТРЕФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

“Кейс-стади” методи

“Кейс-стади”— инглизча сўз бўлиб, (“case” – аниқ вазият, ҳодиса, “stadi” – ўрганмоқ, таҳлил қилмоқ) аниқ вазиятларни ўрганиш, таҳлил қилиш асосида ўқитишни амалга оширишга қаратилган метод ҳисобланади. Мазкур метод дастлаб 1921 йил Гарвард университетиде амалий вазиятлардан иқтисодий бошқарув фанларини ўрганишда фойдаланиш тартибида қўлланилган. Кейсда очиқ ахборотлардан ёки аниқ воқеа-ҳодисадан вазият сифатида таҳлил учун фойдаланиш мумкин. Кейс ҳаракатлари ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади: Ким (Who), Қачон (When), Қаерда (Where), Нима учун (Why), Қандай/ Қанақа (How), Нима-натига (What).

“Кейс методи” ни амалга ошириш босқичлари

Иш босқичлари	Фаолият шакли ва мазмуни
1-босқич: Кейс ва унинг ахборот таъминоти билан таништириш	<ul style="list-style-type: none">✓ якка тартибдаги аудио-визуал иш;✓ кейс билан танишиш(матнли, аудио ёки медиа шаклда);✓ ахборотни умумлаштириш;✓ ахборот таҳлили;✓ муаммоларни аниқлаш
2-босқич: Кейсни аниқлаштириш ва ўқув топшириғни белгилаш	<ul style="list-style-type: none">✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш;✓ муаммоларни долзарблик иерархиясини аниқлаш;✓ асосий муаммоли вазиятни белгилаш
3-босқич: Кейсдаги асосий муаммони таҳлил этиш орқали ўқув топшириғининг ечимини излаш, ҳал этиш йўлларини ишлаб чиқиш	<ul style="list-style-type: none">✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш;✓ муқобил ечим йўлларини ишлаб чиқиш;✓ ҳар бир ечимнинг имкониятлари ва тўсиқларни таҳлил қилиш;✓ муқобил ечимларни танлаш
4-босқич: Кейс ечимини	<ul style="list-style-type: none">✓ якка ва гуруҳда ишлаш;

ечимини шакллантириш ва асослаш, тақдимот.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ муқобил вариантларни амалда қўллаш имкониятларини асослаш; ✓ ижодий-лойиҳа тақдимотини тайёрлаш; ✓ якуний хулоса ва вазият ечимининг амалий аспектларини ёритиш
--	---

“SWOT-таҳлил” методи.

Методнинг мақсади: мавжуд назарий билимлар ва амалий тажрибаларни таҳлил қилиш, таққослаш орқали муаммони ҳал этиш йўлларни топишга, билимларни мустаҳкамлаш, такрорлаш, баҳолашга, мустақил, танқидий фикрлашни, ностандарт тафаккурни шакллантиришга хизмат қилади.

S – (strength)	• кучли томонлари
W – (weakness)	• заиф, кучсиз томонлари
O – (opportunity)	• имкониятлари
T – (threat)	• тўсиқлар

“Хулосалаш” (Резюме, Веер) методи.

Методнинг мақсади: Бу метод мураккаб, кўптармоқли, мумкин қадар, муаммоли характеридаги мавзуларни ўрганишга қаратилган. Методнинг моҳияти шундан иборатки, бунда мавзунинг турли тармоқлари бўйича бир хил ахборот берилади ва айна пайтда, уларнинг ҳар бири алоҳида аспектларда муҳокама этилади. Масалан, муаммо ижобий ва салбий томонлари, афзаллик, фазилат ва камчиликлари, фойда ва зарарлари бўйича ўрганилади. Бу интерфаол метод танқидий, таҳлилий, аниқ мантикий фикрлашни муваффақиятли ривожлантиришга ҳамда ўқувчиларнинг мустақил ғоялари, фикрларини ёзма ва оғзаки шаклда тизимли баён этиш, ҳимоя қилишга имконият яратади. “Хулосалаш” методидан маъруза машғулотларида индивидуал ва жуфтликлардаги иш шаклида, амалий ва семинар машғулотларида кичик гуруҳлардаги иш шаклида мавзу юзасидан билимларни мустаҳкамлаш, таҳлили қилиш ва таққослаш мақсадида фойдаланиш мумкин.

Методни амалга ошириш тартиби:

тренер-ўқитувчи иштирокчиларни 5-6 кишидан иборат кичик гуруҳларга ажратади;

тренинг мақсади, шартлари ва тартиби билан иштирокчиларни таништиргач, ҳар бир гуруҳга умумий муаммони таҳлил қилиниши зарур бўлган қисмлари

ҳар бир гуруҳ ўзига берилган муаммони атрофлича таҳлил қилиб, ўз мулоҳазаларини тавсия этилаётган схема бўйича тарқатмага ёзма баён қилали:

навбатдаги босқичда барча гуруҳлар ўз тақдимотларини ўтказадилар. Шундан сўнг, тренер томонидан таҳлиллар умумлаштирилди. зарурий ахборотли билан тўлдирилди

“Тушунчалар таҳлили” методи

Методнинг мақсади: мазкур метод мутахассислар ёки қатнашчиларни мавзу бўйича таянч тушунчаларни ўзлаштириш даражасини аниқлаш, ўз билимларини мустақил равишда текшириш, баҳолаш, шунингдек, янги мавзу бўйича дастлабки билимлар даражасини ташхис қилиш мақсадида қўлланилади.

Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар машғулот қоидалари билан таништирилади;
- ўқувчиларга мавзуга ёки бобга тегишли бўлган сўзлар, тушунчалар номи туширилган тарқатмалар берилади (индивидуал ёки гуруҳли тартибда);
- ўқувчилар мазкур тушунчалар қандай маъно англатиши, қачон, қандай ҳолатларда қўлланилиши ҳақида ёзма маълумот берадилар;
- белгиланган вақт якунига етгач ўқитувчи берилган тушунчаларнинг тўғри ва тўлиқ изоҳини ўқиб эшиттиради ёки слайд орқали намойиш этади;
- ҳар бир иштирокчи берилган тўғри жавоблар билан ўзининг шахсий муносабатини таққослайди, фарқларини аниқлайди ва ўз билим даражасини текшириб, баҳолайди.

“Венн Диаграммаси методи”

Методнинг мақсади: Бу метод график тасвир орқали ўқитишни ташкил этиш шакли бўлиб, у иккита ўзаро кесишган айлана тасвири орқали ифодаланади. Мазкур метод турли тушунчалар, асослар, тасавурларнинг анализ ва синтезини икки аспект орқали кўриб чиқиш, уларнинг умумий ва фарқловчи жиҳатларини аниқлаш, таққослаш имконини беради.

Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар икки кишидан иборат жуфтликларга бирлаштириладилар ва уларга кўриб чиқиладиган тушунча ёки асоснинг ўзига хос, фарқли жиҳатларини (ёки акси) доиралар ичига ёзиб чиқиш таклиф этилади;
- навбатдаги босқичда иштирокчилар тўрт кишидан иборат кичик гуруҳларга бирлаштирилади ва ҳар бир жуфтлик ўз таҳлили билан гуруҳ аъзоларини таништирадилар;
- жуфтликларнинг таҳлили эшитилгач, улар биргалашиб, кўриб чиқиладиган муаммо ёхуд тушунчаларнинг умумий жиҳатларини (ёки фарқли) излаб топадилар, умумлаштирадилар ва доираларнинг кесишган қисмига ёзадилар.

III. НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ.

1-мавзу: Фуқаролик жамияти фанининг предмети, объекти ва мақсади.

РЕЖА:

- 1.1. Фуқаролик жамияти фанининг таълим тизимида киритилиши, предмети ва объекти.
- 1.2. Фуқаролик жамияти фанининг амалий ва тарбиявий функциялари.
- 1.3. Фуқаролик жамияти фани қонуниятларининг ўзига хослиги.

Таянч иборалар: *фуқаро, фуқаролик жамияти, давлат, давлат ҳокимияти, демократик жамият, демократик давлат, ҳуқуқий давлат.*

1.1. Фуқаролик жамияти фанининг таълим тизимида киритилиши, предмети ва объекти.

Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 10 сентябрдаги 07/1-616-сонли топшириғи ва Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2015 йил 18 сентябрдаги “Олий таълим муассасаларида “Фуқаролик жамияти” фанини ўқитилишини жорий этиш тўғрисида”ги 352-сонли буйруғига асосан барча таълим йўналишларида ўқитиш белгиланган.

“Фуқаролик жамияти” тушунчаси – инсониятнинг бир неча асрлар мобайнида шаклланган тафаккур маҳсули бўлиб, у инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг таъминлаш даражасининг нақадар юксалганлиги даражаси мезони сифатида намоён бўлди. Фуқаролик жамиятининг пойдевори ва асосларини яратиш учун авваломбор у ҳақдаги ғояларнинг генезисини ва ривожланишини билишга зарурат туғилади. Фуқаролик жамиятини шаклланиши учун унинг асослари (**иқтисодий, ижтимоий-сиёсий, ҳуқуқий, маънавий**) яратилиши лозим. Фуқаролик жамиятининг асослари қуйидагилардан иборат:

иқтисодий асос - шахс ва жамият манфаатларининг умумийлигига асосланган мулк шакллариининг хилма-хиллиги, иқтисодий плюрализм, кўп укладлилиқ, эркин бозор муносабатлари; жамиятнинг ҳар бир аъзосини ўз мулкига эга, у бу мулкни ўз хоҳиши билан тасарруф эта олиш эркинлигининг мавжудлиги, бу мулкдан фойдаланиш ва уни сарфлаш ҳуқуқига эга бўлиши, хусусий мулк дахлсизлиги, ҳар бир шахснинг давлат томонидан кафолатланган тадбиркорлик, меҳнат ва истеъмол фаолияти эркинлиги билан таъминланганлиги.

ижтимоий-сиёсий асос – фуқаролик жамияти курилаётган давлатнинг

мустақил ва суверен эканлиги, иқтисодий ва сиёсий ҳокимиятларнинг бири-биридан ажратилганлиги; фуқароларнинг ўз мақсадларини ҳимоя қилиш мақсадида маълум нодавлат ташкилотларга бирлашган бўлиши, ҳокимиятни учга бўлини принципи амалда ўз аксни топганлиги, ҳокимиятларни турли марказлар, гуруҳлар ёки шахслар қўлида тўпланиб қолмаслиги; сиёсий плюрализмнинг мавжудлиги; давлат ҳокимияти ваколати функцияларининг секин-аста секинлик билан қуйи вакиллик органлари ва ўзини ўзи бошқариш органларига бериб борилиши;

ҳуқуқий асоси – жамиятда инсоннинг яшаши ва ривожланиши учун муҳим зарурат бўлган эркинлик, тенглик, адолат қадриятларининг қарор топганлиги, шахслар ва фуқаролар ўртасида ўзаро тенгликнинг таъминланганлиги, уларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини давлат томонидан тўлиқ равишда эътироф этилиши; адолат принципларига амал қилиниши; бир шахснинг эркинлиги иккинчи шахснинг эркинлигига дахл этса, унинг эркинлиги шу ерда тўхталиши, давлат, жамият ва шахс манфаатлари ўзаро муштарклигининг шаклланиши;

маънавий асос – инсонлар ўз кадр-қимматини ҳар қандай тажовузлардан ҳимоя қила олиш қобилиятини шаклланганлиги, халқнинг жамият қадриятлари ҳимоя қила олиш салоҳиятининг мавжудлиги, виждон эркинлигининг амал қилиши, жамиятда ахлоқий меъёрларга амал қилиш урф-одатларининг шаклланганлиги, бирон-бир мафкуранинг якка ҳокимлик қилишга уринишларининг чеклаб қўйилганлиги, фуқароларнинг маънавий ва ижтимоий жараёнларда бевосита ва билвосита иштирок этишлари учун барча шарт-шароитларнинг мавжудлиги, ҳар бир фуқаронинг ўз мустақил фикрлаши ва қарашига эга эканлигини намоён қилиш учун барча шароитларнинг мавжуд эканлиги, маънавий жараёнларни фақат жамият ва фуқаролар томонидан амалга оширилиши, ҳар бир фуқаронинг қандай дунёқараш ёки динга кириши унинг ўзи томонидан ҳал этилиши, диний эркинлик, барча динлар ва мафкураларнинг ўзаро ҳамкорликда яшашлари учун зарур бўлган шарт-шароитларнинг яратилганлиги.

Умуман олганда “Фуқаролик жамияти” атамаси турли хорижий адабиётларда умумий моҳиятга эга, шу билан бирга, ҳар бир мамлакатнинг миллий анъанларини ҳам уйғунлаштирадиган тушунча бўлиб, у ҳозирги даврдаги талқинларда жамиятнинг муайян шакли (ҳолати ва хусусияти)ни, унинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва ҳуқуқий табиатини, ривожланиш даражасини ифодалайди. Фуқаролик жамиятини шакллантириш масалалари доимо давлатни такомиллаштириш, ҳуқуқ ва қонуннинг родини юксалтириш муаммолари ҳал этиш билан чамбарчас тарзда ўзаро боғлиқдир.

Баъзи олимларнинг фикрича, демократик жамият – бу «энг аввало,

фуқаролик жамиятидир. Чинакам демократиянинг олий мазмуни — шахслараро, миллатлараро, давлат ва ижтимоий-сиёсий муносабатларни уйғунлантиришдан иборат. Бунда инсон ва жамият, жамият ва давлат ҳокимияти тинч-тотув яшайди». Фуқароларнинг давлат ҳаётида иштирок этиши жараёни анча кучайиб бормоқда ва сиёсий партиялар, ноҳукумат ташкилотлар фаолиятида, ҳаётнинг барча жабҳалари, шу жумладан инсон ҳуқуқлари соҳасида ҳам органлар ва мансабдор шахслар фаолиятининг ижтимоий назоратини ҳамкорликда амалга оширишга қаратилган оммавий ахборот воситаларининг фаоллашувида ўз аксини топмоқда.

Фуқаролик жамияти — бу, ижтимоий-сиёсий масалаларни ҳал этишда фаол қатнашадиган, давлатнинг бедодлиги ва аралашувига йўл қўймайдиган ҳуқуқ ҳукмрон бўлган, фуқаролар ва давлат ҳамкорлик асосида ишлайдиган онгли индивидлар жамиятидир. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида фуқаролик жамиятига таъриф берилмаган бўлса-да, унда фуқаролик институтларини ташкил этиш ва улар фаолиятининг ҳуқуқий асослари эътироф этилган, уларнинг давлат билан ўзаро ҳамкорлиги принциплари белгиланган¹.

Фуқаролик жамияти фанининг предмети сифатида фуқаролик жамиятининг шаклланиши, ривожланиши, ҳар бир миллий давлатда фуқаролик жамияти қарор топишининг умумий, ўзига хос қонуниятларини ва тамойиллари. Фуқаролик жамияти фанининг **предмети** – кишилиқ тарихида инсонларнинг ўзаро муносабатлари натижасида юксак жамиятга доир қадриятлар ва тузилмавий унсурларнинг шаклланиши, уларнинг ривожланиб бориши натижасида идеал жамиятда инсонлар ўзаро алоқаларининг қонуниятларини шаклланиши, ривожланган мамлакатларда узоқ тарихий ривожланиш натижаси ўлароқ шаклланган юксак инсоний бирлик – фуқаролик жамиятининг институтлари фаолияти, Ўзбекистонни ривожлантириш стратегияси йўналишилари амалга ошириш назарий ва амалий жиҳатлари тизимли ўрганишни ташкил этади. Фаннинг **объекти** – бу инсоний жамиятнинг оддийдан мураккабга, ўзини ўзи такроран яратиб турадиган инсоний бирликка ўсиб ўтиши, ва ниҳоят, ривожланган мамлакатларда шаклланган фуқаролик жамияти ва унинг институтлари ҳисобланади. Ана шу тарихий воқеликларга уйғун тарзда Ўзбекистонда фуқаролик жамияти унсурларига доир ғояларнинг ривожланиши, мустақиллик даврига келиб фуқаролик жамияти институтларининг ривожланиши, ундаги тамойилларнинг ривожланган давлатлар билан қиёсий таҳлиллари ҳисобланади.

Фанни ўқитишдан мақсад - талаба ёшлар онгида фуқаролик жамиятига

¹Фуқаролик жамияти: ютуқлар, муаммолар, истикболлар. Т.: Академия. 2007.

доир тасаввурларни сингдириш, уларда жамиятни ривожлантиришга доир мустақил фикрлаш кўникмаларини шакллантириш Ўзбекистонни ривожлантириш стратегияси йўналишилари, Ватанга садоқат хис-туйғуларини юксалтириш кабилардан иборатдир.

1.2. Фаннинг вазифалари, функциялари қуйидагилардан иборат:

-жаҳон тажрибаси ва миллий воқеликларни ўрганиш асносида фуқаролик жамиятига доир классик ва замонавий концепциялар мазмун-моҳиятини очиб бериш;

-талабаларга фуқаролик жамиятига доир тушунчаларни таҳлил қилишда, унга доир назарияларни ўрганишда ҳар томонлама кўмаклашиш, уларнинг жамиятга доир қарашларини бойитиш; Ўзбекистонни ривожлантириш стратегиясининг асосий йўналишилари бўйича тўлиқ тасаввурга эга бўлиш;

-фуқаролик жамияти қуриш ислохотларида шахснинг ролини очиб бериш асносида талабаларда шахсий фуқаролик нуқтаи назарларни шакллантиришга ёрдамлашиш;

-талабалар онгига фуқаролик жамияти қуриш жараёнида пайдо бўладиган муаммолар ва уларнинг ечимларига доир билимларни сингдириш;

-талабаларга фуқаролик жамиятига доир назарий ишланмаларни таҳлил қилиш кўникмаларини шакллантиришларида уларга ҳар томонлама кўмаклашиш;

-тараққиётнинг “Ўзбек модели” ва фуқаролик жамиятини барпо этишнинг илмий-методологик асосларига доир билимларни ўзлаштиришларига кўмаклашиш;

-талабаларга ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятининг асосий белгилари ва ўзаро таъсир этиш механизмларига доир тушунчалар, билимлар бериш;

-фуқаролик жамиятини барпо этишнинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий, маънавий асосларини очиб бериш;

-фуқаролик жамиятининг иқтисодий таянчи – давлат ва хусусий мулкчилик, тадбиркорлик ва фермерликни ривожлантиришга доир билимлар бериш;

-талабалар онгини фуқаролик жамиятининг маърифий ва руҳий асоси – миллий маънавиятни тиклаш ва уни ривожлантиришга доир билимлар билан бойитиш;

“Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари” тамойилининг мазмун-моҳиятини тушунтириш;

-“Адолат – қонун устуворлигида” тамойилининг моҳияти ва аҳамиятига доир билимлар бериш;

-Инсон манфаатларининг ҳамма нарсадан устунлиги;

-Ҳаракатлар стратегиясида фуқаролик жамиятини ривожлантиришга доир

концептуал мақсадларнинг мазмун-моҳияти;

-Президентнинг “Халқ давлат идораларига эмас, давлат идоралари халқимизга хизмат қилади” деган ғоясини аҳамиятини очиб бериш;

-сайлов ҳуқуқи эркинлиги - фуқаролик жамиятининг муҳим мезони эканлигини асослаш;

-фуқаролик жамияти институтлари ривожланишида жаҳон тажрибасининг ўрнини очиб бериш;

-ижтимоий инновацияларнинг фуқаролик жамияти шаклланиши ва ривожланишига таъсири тўғрисида билимлар бериш;

-сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва бошқа соҳаларни эркинлаштириш ислоҳотларини фуқаролик жамиятини ривожлантиришдаги аҳамиятини очиб бериш;

-жамиятда фуқаролар манфаатлари мувозанатини таъминлаш масаласи ҳақида тушунчалар бериш;

-фуқароларнинг моддий фаровонлигини ошириш бўйича “халқ бой бўлса, давлат бой бўлади” тамойилининг моҳиятини тушунтириш;

-фуқаролик жамиятини ривожлантиришда сиёсий партияларнинг ўрни ва аҳамиятини кўрсатиб бериш;

-нодавлат нотижорат ташкилотларининг фуқаролик жамияти институти сифатидаги ўрнини очиб бериш;

-оммавий ахборот воситаларини эркинлаштиришга доир билимлар бериш;

-фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини ёритиб бериш;

-ижтимоий шериклик тўғрисида;

-жамоатчилик назорати ва давлат органлари фаолиятининг очиқлигини таъминланиш масалаларини ёритиш;

-ёшларда фаол фуқаролик позицияларини шакллантириш механизмларига доир билимлар бериш.

-талаба ёшларда коррупцияга қарши муросасиз кураш интеллектларини шакллантириш.

Фуқаролик жамияти фанини талабалар томонидан ўзлаштириш жараёнида уларда куйидаги билим, кўникма шакллантириш мўлжалланади:

-фуқаролик жамияти тўғрисида назарий билимлар ва уларнинг Ўзбекистондаги ислоҳотлар жараёнида амал қилиши, намоён бўлишининг ўзига хос жиҳатлари тўғрисида; талабаларда фуқаролик жамиятига доир назарий билимлар ва кўникмалар; ривожланган давлатларда фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва ривожланиши тажрибалари; фуқаролик жамияти институтларининг ривожланиши ва фаолият юритиши тўғрисида; ўтмиш,

бугун ва келажак воқеаларини баҳолашда илмий билишнинг турли услубларидан фойдаланиш; фуқаролик жамиятини ривожланишига уйғун равишда давлат бошқарув органларини демократлаштириш ва модернизациялаш жараёнлари; давлат ҳокимияти органлари тизими ва фуқаролик жамияти ўзаро муносабатлари; фуқаролик жамияти институтлари ва давлат бошқарувининг ўзига хос жиҳатлари; фуқаролик жамияти қуриш ислохотларининг мазмун-моҳиятига доир муайян билимларга эга бўлиши;

-фуқаролик жамият қуришнинг миллий ва умуминсоний демократик тамойилларини; фуқаролик жамият қуришга доир илғор тажриба ва усулларни; ривожланган давлатларда мамлакатни демократлаштириш ва модернизациялашнинг асосий тамойиллари ҳамда уларнинг “Ўзбек модели” тамойиллари билан қиёсий таҳлилни амалга оширишни; фуқаролик жамиятини қуришнинг ҳуқуқий асосларини; тараққиётнинг “Ўзбек модели” тамойиллари моҳиятини билиши ва улардан эркин равишда фойдалана олиши, Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг мазмун-моҳиятини билиши ва уни амалга ошириш жараёнида иштирок этишга мойиллик туйғуларини уйғотиш;

-марказлашган режали иқтисодиёт ва ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётининг бир-биридан фарқли томонларини англаб етиш; мамлакатни демократлаштириш ва бозор иқтисодиётига ўтишининг инқилобий ва тадрижий (эволюцион) йўлларининг ютуқ ва камчиликларини баҳолай олиш; мулкни давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш ва бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтишнинг моҳияти ва босқичлари; мамлакат иқтисодиётини модернизациялаш ва диверсификациялаш, кучли ижтимоий сиёсатнинг моҳиятини англаб етиш, уларни амалда қўллай олиш кўникмаларига эга бўлиши;

-талабаларнинг мамлакатда амалга оширилаётган ислохотлар моҳиятини англаган ҳолда ўз мутахассислиги бўйича улардан самарали тарзда фойдаланиш; “Ўзбек модели” асосида эришилган натижаларни билиш ва уларни аҳоли ўртасида тарғиб этиш; Ҳаракатлар стратегияси вазифаларини амалга ошириш, унга доир ислохотларнинг моҳиятини ўзлаштириш, мамлакатда фуқаролик жамиятини қуриш жараёнига доир ўз мустақил муносабатларини билдира олиш қобилиятини эгаллаш; мамлакатимизнинг жаҳон интеграциясига кириб бориш жараёнлари, бу соҳадаги ютуқларни эркин таҳлил қила олиш малакаларига эга бўлиши кўзда тутилади

1.3. Фуқаролик жамияти фани қонуниятларининг ўзига хослиги.

Фуқаролик жамияти фанининг ҳам ўзига хос қонуниятлари, тушунчалари мавжуд. Фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва ривожланиши тўғрисидаги умумэтироф этилган қонуниятларни 2 гуруҳга

ажратиш мумкин.

1-гуруҳ. Фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва ривожланишига доир умумэтироф этилган қонуниятлар.

-мулкӣ муносабатларнинг қарор топиши ва ривожланиши;

-инсон ҳақ-ҳуқуқлари ва эркинликларининг реал ва амалда таъминланиши;

-давлат ҳокимияти бошқарув органларининг номарказлашуви;

-жамиятнинг плюралистик ғоялар асосида ривожланишининг устуворлиги;

-фуқароларнинг давлат бошқарувига оид қарорларни қабул қилишда таъсири ва мавқеининг ошиб бориши;

-фуқаролик жамияти институтларининг ижтимоӣ ҳаётидаги мавқеининг ошиб бориши;

-фуқаровийлик ва фуқаро фаоллигининг жамият ҳаётига таъсирини кучайиб бориши ва б.қ.

2-гуруҳ. Ҳар бир мамлакатларнинг миллий ва тарихий ривожланишидаги ўзига хос жиҳатларини ҳисобга оладиган қонуниятлар.

-Ўзбекистонни ривожлантириш стратегияси асосий йўналишилариининг тизимли ривожланиши;

-ўрта мулкдорлар қатламининг шаклланиши;

-ўз-ўзини бошқариш институтларининг жамият бошқарувидаги ўрни ва ролининг ошиб бориши;

-ижтимоӣ ҳимоянинг манзилли ташкил этилиши ва амалга оширилиши;

-маънавий етукликка эришиш имкониятларининг ошириб бориши ва ёшларнинг бунёдкор кучга айланиши ва б.қ.

Фуқаролик жамияти фанини ўқитиш жараёнида илмийлик, тарихийлик, мантиқийлик, тизимлилик, қиёсий таҳлил методларидан фойдаланилади.

Илмийлик – фуқаролик жамияти тўғрисидаги ғоялар, назариялар, замонавий концепцияларни таҳлил қилиш асосида унинг методологик назарий асосларини кўрсатиш.

Тарихийлик - фуқаролик жамиятининг шаклланишининг тарихий босқичлари, уларнинг ўзига хос хусусиятларини таҳлил қилган ҳолда жаҳон тажрибасида эришилган ютуқлардан фойдаланиш асосида таҳлил этиш.

Мантиқийлик – фуқаролик жамияти шаклланишининг генезисидан то бугунги ҳолатигача бўлган жиҳатларини (асосий белгилари, омиллари, тамойиллари, функциялари) узвийлик асосида таҳлил қилиш.

Тизимлилик – фуқаролик жамиятини бир бутун тизим сифатида ва ҳар бир белгиларнинг пайдо бўлиши, ривожланиши ва тизимдаги ўрни ва ролини

аниқлаш.

Қиёсий таҳлил – фуқаролик жамияти шаклланиш ва ривожланиш тажрибаларини солиштириш, ҳар бир давлатдаги ўзига хос жиҳатларини кўрсатиш.

Фуқаролик жамияти фани бакалавриат босқичи ўқув режасидаги Ўзбекистон тарихи, Фалсафа, Миллий ғоя, Иқтисодиёт назарияси, Диншунослик каби фанлар билан ўзаро боғлиқдир. Бу фанларда фуқаролик жамияти шаклланиши ва ривожланишининг турли йўналишларидаги ҳолати, қонуниятлари, тамойиллари ўрганилади. Фуқаролик жамияти фаннинг ўзига хослиги шундан иборатки, у жамиятни ривожланиб боровчи бир бутун яхлит тизим ва тизимнинг таркибий қисмлари сифатида ўрганади. Ижтимоий фанларнинг ҳулосалари асосида фуқаролик жамияти фани жамият тараққиёти қонуниятларини умумлаштирувчи функцияни бажаради.

Фуқаролик жамияти фанининг *методологик функцияси* ижтимоий фанларнинг ривожланиши ижтимоий жараёнларни ўрганишнинг умумий йўналишларини белгилашда, ишлаб чиқилган меъёрларнинг дастурил амал сифатида фойдаланишда яққол кўзга ташланади.

Фуқаролик жамияти фанининг *прогностик (башорат қилиш) функцияси* жамиятнинг ривожланиш истиқболларини олдиндан кўришга инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг намоён бўлишида кўринади. Жамиятнинг ҳар бир фуқароси ўз касби-кори ва ихтисослигидан қаътий назар жамият ривожланиши тўғрисидаги билимлари чуқур эгаллаши орқалигина ён атрофида рўй бераётган воқеа ҳодисаларнинг келиб чиқиш сабаблари ва оқибатларини билиши, уларни бошқаришда бевосита ёки билвосита иштирок этиш, бунёдкор кучга айланиши мумкин.

Назорат саволлари:

1. Фуқаролик жамияти фани ўқитишнинг зарурлиги
2. Фуқаролик жамияти фанининг предмети ва объекти.
3. Фуқаролик жамияти фанининг асосий мақсад ва вазифалари.
4. Фуқаролик жамияти фанининг асосий методлари.
5. Фуқаролик жамияти фанининг бошқа ижтимоий фанлар билан боғлиқлиги ва ўзига хос хусусиятлари

2-мавзу: Фуқаролик жамияти қуриш мамлакатимизнинг асосий стратегик пировард мақсади.

РЕЖА:

2.1. Фуқаролик жамияти – тараққиётнинг юқори босқичи.

2.2. Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини қуриш стратегик мақсад сифатида белгиланиши

3.3. “Ҳаракатлар стратегия”да белгиланган устивор вазифаларни босқичма босқич амалга оширилиши

Таянч иборалар: фуқаро, фуқаролик жамияти, давлат, давлат ҳокимияти, демократик жамият, демократик давлат, ҳуқуқий давлат, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинлиги, инсон ҳуқуқлари, фуқаролик жамиятининг ривожланиш босқичлари.

2.1. Фуқаролик жамияти – тараққиётнинг юқори босқичи.

Ўтган асрнинг 90 йиллари бошида тоталитар тузумдан эндигина халос бўлган, ўз мустақиллигини қўлга киритган Ўзбекистонда янги жамият ва давлатни бунёд этиш ислохотларнинг жаҳон тажрибасининг қандай йўлидан бориши ҳали аниқ бўлмаган бир шароитда Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.А Каримов томонидан мамлакат ривожининг бош йўли танланди. Мустақилликнинг дастлабки кунларидаёқ биринчи Президент И.А. Каримов қўйидаги мақсадни илгари сурди: “ Республикада собитқадамлик билан халқчил адолатли жамият бунёд этиш- бош вазифадир... Янгиланган жамиятнинг сиёсий ва давлат тузилиши инсонга унинг сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий тарзини эркин танлаб олишни кафолатлаши керак”².

Тадрижий ислохотлар йўлига доир ғоялар асосида Ўзбекистонда ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятини барпо қилишнинг ўзига хосилмий ва амалий асослари шакллантирилди. Мустақилликнинг дастлабки даврида давлатимизнинг биринчи раҳбари таъкидлаганидек, “ Ўзбекистон келажаги буюк давлат. Бу- мустақил, демократик, ҳуқуқий давлатдир. Бу – инсонпарварлик қоидаларига асосланган, миллати, дини, ижтимоий келиб чиқиши, сиёсий эътиқодларидан қатъий назар фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаб берадиган давлатдир. Халқ давлат ҳокимиятининг манбаидир. Унинг хоҳиш- иродаси давлат сиёсатини белгилаб беради. Бу сиёсат инсон ва жамиятнинг фаровонлигини, Ўзбекистон барча фуқароларининг муносиб турмушини таъминлашга қаратилган бўлиши керак”³.

Шу асосда демократик тамойиллар ва ҳуқуқий давлат қуриш назарияси

² Каримов И.А. Каримов Ўзбекистоннинг ўз истиклол ва тараққиёт йўли.// Ўзбекистон: миллий истиклол, иқтисод, сиёсат, мафкура. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996. 44-45 бетлар.

³ Каримов И.А. Каримов Ўзбекистоннинг ўз истиклол ва тараққиёт йўли. Тошкент: Ўзбекистон, 1992. 15-16 бетлар.

хамда амалиёти фуқаролик жамиятининг мазмун – моҳияти, шаклланиш қонуниятларига узвий боғлиқ бўлган омиллар ҳисобланиб. “Ўзбек модели” асосида ҳуқуқий давлатнинг институционал заминларини шакллантириш кўйидагилардан иборат деб белгиланди:

- Давлат ҳокимиятининг учга бўлиниши принципига асосланиш;
- Демократик Конституциянинг қабул қилиниши ва қонун устуворлиги таъминлини рўйобга чиқарувчи механизмларини яратилиши;
- Эркин демократик сайлов тизимини қафолатланиши.
- Давлат ва жамият бошқарувини амалга оширишда қўшма тизимнинг яратилиши
- Жамоат бирлашмалари ва нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятини йўлга қўйилиши;
- Фуқаролар ўз- ўзини бошқариш институтларини ривожлантирилиши;
- Фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларини, манфаатлари ва эҳтиёжларини таъминлашнинг самарали заминларини вужудга келтирилиши, уларни фуқаролик жамиятини шакллантириш манфаатларидан келиб чиққан ҳолда барпо этилиши.

Тараққиётнинг “ўзбек модели”нинг моҳияти асосий ғоялари дастлаб давлатимизнинг биринчи раҳбарининг “Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли” номли асарида очиб берилган эди. Кейинчалик мазкур тараққиёт модели ҳақидаги ғоялар Биринчи Президентимизнинг бошқа асарларида янада ривожлантирилди ва такомиллаштирилди. Хусусан, унинг “Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли”, “Ўзбекистон иқтисодий ислохотларини чуқурлаштириш йўлида” номли асарларида тараққиётнинг “ўзбек модели”нинг асосий мазмуни ва ўзагини белгилаб берувчи таъминлар ҳар томонлама асослаб берилди. Таъкидлаш жоизки, жамиятимизда демократия ва фуқаролик жамияти ғоясини ижтимоийлашуви ва қарор топишида “ўзбек модели”нинг барча концептуал ғояларидан изчиллик билан фойдаланиб келинди. Тараққиётнинг “ўзбек модели” ғоясига кўра юртимизда янги жамиятни амалга ошириладиган барча ислохотлар заминига инсон омили қўйилди. Яъни “ислохот – ислохот учун эмас, балки инсон манфаатлари, унинг эрки ва фаровонлиги учун”, деган ғоя барча янгиликларнинг асосий ўзаги этиб белгиланди.

Биринчи Президент И.А. Каримовнинг қарашича, фуқаролик жамияти назарияси ва амалиёти ҳар бир мамлакат миллий кадрлари, халқнинг миллий менталитети ва миллий ананаларини ўзида ифодалаши зарур. Бу шунинг учун ҳам зарурки, фуқаролик жамияти назарияси ва амалиёти ҳар бир халқ ўз миллий манфаатларини ифода этилишини ҳам англаш лозим. Бу каби ҳолатга эга бўлиш учун миллийлик янги жамият мазмуни шаклу шамоили билан уйғунлашиши лозим. Ўзбекистон эса бошқа мамлакатларга нисбатан адолатли ва халқчил жамият барпо этишга доир миллий мерос ва қадриятларда янги жамият куриш ислохотлари инқилобий йўлни ҳам қабул қилмайди. Чунки бу йил ўзининг вайронагарчилиги, миллионлаб аҳолининг ижтимоий ахволи пасайиб кетиши, жамиятни қутбланишган томонларга бўлиниб кетиши, каби салбий ҳолатларни келтириб чиқаради. Шунинг учун ҳам давлат томонидан

фуқаролик жамиятининг Ўзбекистон мамлакати учун ўзига хас қуйидаги жихати илгари сурилади: “Шарқда демократик жараёнларнинг қадимдан шаклланган ўзига хос хусусиятлари бор. Буни асло назардан қочириб бўлмайди. Яъни Шарқда демократик жараёнлар узвий равишда ва аста секин тараққий топади. Бу соҳада инқилобий ўзгаришлар яшашга уринишлар ғоят нохуш, ҳатто фожиали натижаларга олиб келади. Инқилобни Ғарб олимлари ҳам “ижтимоий тараққиётнинг иптидоий ва ёввойи шакли” деб атаганлар. Табиийки, бундай йўл бизга асло келмайди...”⁴

Шунингдек биринчи Президент И.А.Каримов Ўзбекистонда фуқаролик жамиятининг шаклланишини таминлайдиган асосий шарт-шароитлардан бири, бу-давлат ҳокимияти ваколатларини чегаралаш, фуқаролик жамияти институтларига жамиятда ўзини ўзи бошқариш учун қанчалик зарур бўлса, шунчалик етарли ваколатлар бериш эканлиги масаласини илгари сурди. Президент фуқаролик жамиятининг ривожланишини фуқароларнинг сиёсий жараёнларда нечоғлик иштирок этишлари билан узвий боғлиқ эканлигини ҳам чуқур англаб етган эди.

Биринчи Президент И.Каримов давлат ваколатларини жамият институтларига бериш асосида ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти қуриш мақсадида қуйидаги вазифани қўйди: “Аммо ҳуқуқий миллий раванққа биз фақат давлат ҳокимияти вазифаларини қатъий ва мукамал белгилаб ва шу билан бирга чекланиб қўйилган фуқаролик жамияти шароитдагина эришмоғимиз мумкин. Бундай жамиятда давлатнинг бош вазифаси тараққиёт стратегиясини аниқ белгилаш ва уни ҳаётга жорий этиш учун қаттиқ назорат олиб боришдан иборат бўлади... Ана шундай давлат ва жамиятни ққриш-бизнинг бош концепциямиз ва миллий раванқимиз асосидир.”⁵

Биринчи Президент Каримов қуйидаги сўзлари халқнинг, бутун бир мамлакатнинг дастур аъмалига айланди: “бизнинг бош стратегик мақсадимиз қатъий ва ўзгармас бўлиб, бозор иқтисодиётига асосланган эркин демократик давлат барпо этиш, фуқаролик жамиятининг мустаҳкам пойдеворини шакллантиришдан иборатдир.”⁶

Биринчи Президент Каримов фуқаролик жамияти қуришни мамлакатимизнинг асосий стратегик пировард мақсад сифатида эълон қилар экан, бу каби жамиятни шакллантиришнинг умуминсоний жихатлари ҳақида қуйидаги фикрни билдиради: “Бинобарин, давлатимиз келажагини ўз қобиғимизга ўзалиб қолган ҳолда тасаввур этамиз. Биз истиқболимизни тараққий топган мамлакатлар тажрибасидан фойдаланиб, давлат ва жамият бошқарувини эркинлаштириш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини, фикрлар ранг-баранглигини ўз ҳаётимизга янада кенгроқ жорий қилишда кўрамыз”⁷.

Мамлакатда фуқаролик жамияти учун муҳим бўлган демократик қадриятларни биринчи Президент И.А.Каримов қуйидагича баҳолаган эди: “Маълумки, демократик жамиятнинг халқро микёсда эътироф этилган

⁴ И.А. Каримов. Ўзбекистон сиёсий –ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари.//Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3.-Т.: Ўзбекистон, 1996. 9-бет.

⁵ А. Каримов. Ўзбекистон сиёсий –ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари.//Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3.-Т.: Ўзбекистон, 1996. 12-бет.

⁶ Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, Эркин ва фаровон ҳаёт-пировард мақсадимиз. Т.8.-Тошкент: Ўзбекистон, 2000.-331-бет.

⁷ Каримов И.А. Юксак маънавият-енгилмас куч.-Т.: Маънавият, 2008, 114-бет.

тамойиллари бор. Инсоннинг ўзи хоҳиш-иродасини эркин билдириши ҳамда уни амалга ошириши, озчиликнинг кўпчиликка бўйсиниши, барча фуқароларнинг тенг ҳуқуқлилиги, давлатнинг асосий органлари сайланиши, уларнинг сайловчилар олдида ҳисоб бериши, тайинлаш йўли билан шаклланадиган давлат органларининг сайловчи ташкилотлар олдидаги жавобгарлиги ва бошқалар шулар жумласига киради”⁸.

Мамлакат биринчи Президенти И.А.Каримовнинг Ўзбекистонда фуқаролик жамияти барпо этишга доир назарий қарашлари унинг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» асарида ўз такомиллига етганини кузатиш мумкин. Бу асарда фуқаролик жамиятининг энг асосий институтлари Ўзбекистон мамлакати шарт-шароитлари, миллий менталитетини ҳисобга олган ҳолда талқин этилади. Айниқса, бу асарда янги жамият қуриш муаммолари «шахс-жамият-давлат» ўзаро уйғунлиги асосида таҳлил этилади. Муҳими, давлат шахс ва жамият манфаатлари асосида фаолият юритадиган сиёсий институт эканлиги, у доимо жамиятни ривожланиши ва унинг ижтимоий-иқтисодий жиҳатлардан фаровон бўлиши ҳамда барқарорлиги учун масъуллиги юқори даражага кўтарилади. Шунингдек, фуқаролик жамиятининг инсон эркинлиги ва ҳуқуқларининг энг асосий ҳимоячиси эканлигига муҳим эътибор берилади. Асардаги қуйидаги фикрлар фуқаролик жамиятининг янги қирраларини очиб беради: “Биз учун фуқаролик жамияти - ижтимоий макон. Бу маконда қонун устувор бўлиб, у инсоннинг ўз-ўзини камол топтиришга монелик қилмайди, аксинча, ёрдам беради. Шахс манфаатлари, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари тўла даражада рўёбга чиқишига кўмаклашади. Айни вақтда бошқа одамларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари камситилишига йўл қўйилмайди. Яъни эркинлик ва қонунга бўйсунуш бир вақтнинг ўзида амал қилади, бир-бирини тўлдиради ва бир-бирини тақозо этади. Бошқача айтганда, давлатнинг қонунлари инсон ва фуқаро ҳуқуқларини камситмаслиги лозим. Шунинг баробарида барча одамлар қонунларга сўзсиз риоя қилишлари шарт”⁹.

Шунингдек бу асарда “Ҳокимият тузилмаларининг демократик мазмуни кўп жиҳатдан давлатни бошқаришда фуқароларнинг иштирок этиши масаласи қанчалик ҳал қилинганлиги билан белгиланиши маълум. Ўзбекистонда ушбу ҳуқуқнинг амал қилиши учун қонун асослари яратилган. Бироқ ҳали жамият ва фуқаролар давлатни бошқаришда иштирок этиш, ўзлари қандай бошқарилаётганлиги ҳақида маълумот олиш ҳуқуқини англай бошлашига ва ҳуқуқдан фойдалана оладиган бўлишларига эришиш керак. Шундай шароитдагина давлат ва унинг институтлари, мансабдор шахслар жамият ва фуқаро олдидаги ўз масъулиятларини ҳис қиладилар. Бунинг учун фуқароларнинг сиёсий фаоллигини ошириш зарур”¹⁰, - деб таъкидлаган.

Биринчи Президентимиз И.Каримов “Ўзбекистон XXI асрга интиломқца” (1991 й.) асарида мамлакатимизнинг янги асрдаги тараққиёти учун б устувор

⁸ А Каримов. Ўзбекистон сиёсий –ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари.//Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3.-Т.: Ўзбекистон, 1996. 8-бет.

⁹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. //Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.6.- тошкент: Ўзбекистон, 1998. 151-бет.

¹⁰ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. //Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.6.- тошкент: Ўзбекистон, 1998. 153-бет.

йўналишни белгилаб берди ¹¹. Унда аввало сиёсий, иқтисодий ҳаётни, давлат ва қурилишни янада эркинлаштириш биринчи устувор вазифа қилиб қўйилади. Бунда сиёсий соҳани эркинлаштириш билан бирга давлат қурилиши ва фуқаролик жамиятини шакллантиришда асосий эътибор қўйидаги масалаларга қаратилган эди.

- ҳокимият барча тармоқларининг мустақил фаолиятини таъминлаш;
- нодавлат ва жамоа ташкилотларни, фуқаролик жамиятини босқичма - босқич эркинлаштириш. Бунда “Кучли давлатдан — кучли фуқаролик жамияти сари” концепцияси белгилаб берилди.

Бу масалаларни бевосита амалиётда тадбиқ қилиш учун Биринчи Президент И.А.Каримовнинг “Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт - пировард мақсадимиз” рисоласида (2000 й.) 7 та устувор вазифадан биринчи ва иккинчи вазифа қилиб сиёсий соҳада қўйидаги масалалар белгилаб берилди.

Сиёсий соҳада:

- сиёсий ҳаётнинг барча соҳаларини, давлат ва жамият қурилишини эркинлаштириш;

- кўппартиявийлик муҳитини таъминлаш;

- фикрлар хилма - хиллигига эришиш, Оммавий ахборот воситаларини том маънодаги “тўртинчи ҳокимияти” даражасига кўтариш;

инсон ҳуқуқ ва эркинликларини, одамлар онгида демократик кадриятларни қарор топтириш;

Давлат қурилиши ва бошқаруви соҳасида:

ҳокимият органларининг конституциявий асосда бўлинишини таъминлаш;

- маъмурий соҳадаги амалаг оширилаётган ислохотлар самарадорлигини ошириш;

- кадрларни танлаш, жой - жойига қўйиш, янгилаш тизимини такомиллаштириш¹².

Биринчи Президент И.Каримов иккинчи чақириқ Олий Мажлиснинг VIII сессиясида ўз маърузасида фуқаролик жамияти қуришнинг янги босқичи ва тамойилларини илгари сурди: “Бизнинг олдимизда турган яна бир муҳим ва долзарб вазифа - у ҳам бўлса, «Кучли давлатдан - кучли жамиятга ўтиш» деган тамойилини амалда рўёбга чиқаришдир. Бу мақсадга эришиш учун, биринчидан, давлатимизнинг марказий ва юқори бошқарув органлари ваколатларини босқичма-босқич қўйитизимга, шу жумладан, ўзини ўзи бошқариш тузилмаларига ўтказиш талаб қилинади. Булар қаторида биз, биринчи навбатда, ўзини ҳар томонлама оқлаган маҳалла тузилмасини кўзда тутамиз. Иккинчидан

- жамиятимизда нодавлат, жамоат ташкилотларининг, аввало фуқаролик институтларининг ривожланишига кенг имкониятлар очиб бериш ва уларнинг фаоллигини оширишга кўмак ва ёрдам кўрсатиш даркор”¹³.

¹¹ И.Каримов. “Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қурашимиз. 2.7 жилд, //Ўзбекистон XXI асрга интиломда”-Т., “Ўзбекистон”. Б.361-362

¹² Каримов И.А Озод ва обод Ватан, Эркин ва фаровон ҳаёт-пировард мақсадимиз. Т.8.-Тошкент: Ўзбекистон, 2000.- Б 319-321-бет.

¹³ И.А.Каримов Янгилашни ва ўзгаришлар жараёни ортга қайтмайди.// Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. Т. 10.-Т.: Ўзбекистон, 2002.325-бет

Мамлакатда фуқаролик жамиятига хос бўлган демократик сиёсий тизимнинг ўзига хос хусусиятлари, унинг демократик тамойилларини ривожлантириш масалалари биринчи Президент И.А.Каримовнинг биринчи ва иккинчи чақириқ Олий Мажлиснинг сессияларидаги (1995-2004 йиллар), шунингдек, Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатиниш қўшма мажлисидаги (2005, 28 январь) маърузалари «Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари» концептуал сиёсий дастурнинг асосини ташкил этди.

Бунда устувор йўналишлардан бири сифатида «Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари» деган тамойилни амалда ҳаётга жорий этиш мақсадларидан келиб чиқиб биринчи Президент И.А.Каримов қуйидаги вазифаларни илгари сурди; «Ҳаммамизга аёнки, бу йўналиш ижтимоий-иқтисодий жараёнлар билан боғлиқ кўп масалаларни ҳал қилишда давлат тузилмаларининг ролини камайтириш ва бу вазифаларни босқичма-босқич жамоат ташкилотларига ўткази боришни тақозо этади. Бунинг учун, авваламбор, давлатнинг иқтисодий соҳага, хўжалик юритувчи тузилмалар, биринчи галда, хусусий сектор фаолиятига аралашувини чеклаш лозим... Ҳаётимизни эркинлаштириш йўналишларининг яна бир муҳим йўли - марказий ва юқори давлат бошқарув идоралари вазифаларини давлат ҳокимиятининг қуйи тузилмаларига фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига босқичма- босқич ўткази боришни таъминлашдир»¹⁴.

2.2.Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини қуриш стратег мақсад сифатида белгиланиши

Биринчи Президент И.Каримов Ўзбекистонда фуқаролик жамияти қуриш ислохотларини янада чуқурлаштириш, унга мутаносиб равишда ҳуқуқий давлат қуриш мақсадларидан келиб чиқиб жамиятнинг сиёсий соҳасини эркинлаштириш (либераллаштириш) концепциясини ишлаб чиқди ва унинг қуйидаги йўналишларини белгилаб берди:

-мамлакат сиёсий ҳаётининг барча соҳаларини, давлат ва жамият қурилишини эркинлаштириш;

-мамлакат сиёсий ҳаётида ҳақиқий маънодаги кўппартиявийлик муҳитини қарор топтириш;

-нодавлат нотижорат тузилмалар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг фаолиятини янада мустаҳкамлаш ва ривожлантириш;

-жамиятда фикрлар хилма-хиллиги ва қарашлар ранг-бараншиги, уларни эркин ифода этиш шароитини таъминлаш;

-инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини, одамлар онгида демократик кадриятларни янада мустаҳкамлаш ва ривожлантириш.

Биринчи Президент И.А.Каримовнинг асарларида адолатли демократик жамият қуришнинг концептуал назарий асослари янада бойитилди. Президентнинг қуйидаги фикри мамлакатда фуқаролик жамияти барпо

¹⁴ Каримов И.А. Ўзбекистон демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари //Биз танлаган йўл- демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли.Т.11- Тошкент: Ўзбекистон, 2003. 27-29 бетлар

этишнинг энг асосий йўналишларини белгилаб берди: “Ҳаммамизга аёнки, бу йўналиш ижтимоий-иқтисодий жараёнлар билан боғлиқ кўп масалаларни ҳал қилишда давлат тузилмаларининг ролини камайтириш ва бу вазифаларни босқичма-босқич жамоат ташкилотларига ўтказиб боришни тақозо этади. Бунинг учун, авваламбор, давлатнинг иқтисодий соҳага, хўжалик юритувчи тузилмалар, биринчи галда, хусусий сектор фаолиятига аралашувини чеклаш лозим... Ҳаётимизни эркинлаштириш йўналишларининг яна бир муҳим йўли - марказий ва юқори давлат бошқарув вдоралари вазифаларини давлат ҳокимиятининг қуйи тузилмаларига, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига босқичма-босқич ўтказиб боришни таъминлашдир”¹⁵.

Мамлакатда «Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари» тамойилидан келиб чиқиб, фуқаролик жамияти қуриш мақсадларида давлат ҳокимиятининг аксарият ваколатларини маҳаллий ҳокимият органлари ва ўзини ўзи бошқариш органларига бериш жараёнлари бошланди. Марказий давлат ҳокимияти тасарруфида эса асосан, фақат конституцион тузумни, мамлакатнинг мустақиллиги ва ҳудудий яхлитлигини ҳимоя қилиш, ҳуқуқ-тартибот ва муҳофаза қилиш таъминлаш, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини, мулк эгаларининг ҳуқуқларини, иқтисодий фаолият эркинлигини ҳимоя қилиш, кучли ижтимоий сиёсат юритиш, самарали ташқи сиёсат олиб бориш каби ваколатларни қолдириш кўзда тутилган.

Шунингдек, Юртбошимиз мамлакатда фуқаролик жамиятининг ҳақиқий инсонпарварлик гоёсини қуйидагича ифодалайди: “Ҳамма нарса инсон учун, унинг келажаги учун”, - деган эзгу тамойилни тўлиқ амалга ошириш учун доим энг муҳим устувор вазифа бўлиб келган ва бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолади”¹⁶.

Мустақиллик давридаги буюк ўзгаришлар ҳақида Биринчи Президент И.А.Каримов қуйидаги фикрларни билдиради: “Бугун инсоннинг ўзи ўзгармоқда, унинг гражданлик ва сиёсий онги, ҳуқуқий маданияти ўсмоқда. Биз коммунистик мафкура асоратларидан, боқимандалик кайфиятидан, турли сохта қолиплардан тўла халос бўлиб бормоқдамиз. Мустақил фикрлайдиган, замонавий билим ва касб-ҳунарларга эга, ҳаётга янгича қарайдиган, собиқ мустақил тузумга хос тушунчалардан озод бўлиб вояга етган, ўз фикри ва қарашларига эга бўлган навқирон ёшларимиз ҳаётга ишонч билан кириб келмоқда, жамиятимизда мустақам ўрин олмақда ва мамлакатимизнинг тараққиёти йўлида ҳал қилувчи кучга айланмоқда. Ҳаётимизда амалга оширилаётган бундай ўзгаришлар аввало нимани англатади? ...Бу амалий ишлар авваламбор мамлакатимизда замонавий демократик жамият қарор топаётгани ва изчил ривожланаётганидан, аҳолининг ҳаёт даражаси ва сифатининг юксалиб боришига замин бўлаётган иқтисодиётимизнинг барқарор суръатлар билан ўсаятганидан, Ўзбекистонимизнинг халқаро

¹⁵ Каримов И.А. Ўзбекистон демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари //Биз танлаган йўл- демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли.Т.11- Тошкент: Ўзбекистон, 2003. 27-29 бетлар.

¹⁶ Каримов И.А. Ўзбекистон 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис, вазирлар Маҳкамаси ва Президент девонининг Ўзбекистон мустақиллигининг 16 йиллигига бағишланган кўшма мажлисидаги маъруза.2007 й. 30 август.- Тошкент: Ўзбекистон, 2007 46бет.

майдондаги обрў-эътибори тобора ортиб бораётганидан дарак беради”¹⁷.

Биринчи Президент Ислом Каримов Олий Мажлиснинг Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисида (2010 йил 12 ноябрь) устувор йўналишлардан бири сифатида фуқаролик жамиятининг шаклланиши ҳамда равақ топишига алоҳида эътибор қаратиб, “Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари” тамойилни амалда тўлиқ татбиқ этишининг аниқ ва равшан қирраларини белгилаб берди. Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, мамлакатда “Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари” тамойили асосида “Мамлакатда ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш” концепциясини амалиётга қўллаш жараёни натижасида фуқаролик жамиятига ўтиш жараёни ҳуқуқий давлат қуриш, мамлакатни модернизациялаш, иқтисодий диверсификациялаш каби ислохотларни чуқурлашиб боришини таъминлади.

“Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” да таъкидлаганидек, “Фуқаролик институтлари, нодавлат ноижорат ташкилотлари бугунги кунда демократик кадрлар, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларини ҳимоя қилишнинг муҳим омилига айланмоқда... Бугунги кунда жамоатчилик ва фуқаролик назорати институти жамиятнинг давлат билан ўзаро самарали алоқасини таъминлаш, одамларнинг кайфиятини, мамлакатда кечаётган ўзгаришларга муносабатини аниқлашнинг муҳим воситаларидан бирига айланмоқда”¹⁸.

Фуқаролик жамиятини қуриш йўлидан собитлик билан илгарилаб боришимизда жамоатчилик назоратининг зарурияти бошқарувдаги камчиликларнинг ўз вақтида олдини олиш, шунингдек салбий ҳолатларга бутунлай барҳам бериш учун самарали ишлайдиган изчил назорат тизими ва механизмларини шакллантириш лозим. Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А.Каримов таъбири билан айтганда, “бу тизим шундай ишлаши керакки, борди - ю бирор - бир мансабдор шахс давлат сиёсатидан чекиниб, қонунга хилоф ишлар билан шуғулланадиган, ўз манфаатини давлат, халқ манфаатидан устун қўядиган бўлса, у кимлиги, кимнинг қариндоши, қайси раҳбарнинг оғайниси эканидан қатъий назар, муқаррар равишда жазосини олиши шарт. Яъни, бундай жазонинг муқаррарлигини шу одамдан юқори лавозимда ўтирганлар эмас, балки тизимнинг ўзи талаб этиши зарур”¹⁹.

Миллий мустақиллик йилларида Ўзбекистонда янги давлат ва жамият қуриш масаласида ривожланган мамлакатларнинг илғор тарихий тажрибасини чуқур ўрганиш натижасида фуқаролик жамиятини барпо этишдаги «Ўзбек модели»нинг назарий асослари ишлаб чиқилди. Унинг назарий қарашлари «Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари» концептуал дастурда ва Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини шакллантириш амалиётида ўз ифодасини топди».

¹⁷ Каримова И.А. Амалга оширилаётган ислохотларимизни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти қуриш-ёруғ келажакимизнинг асосий омилidir. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 21 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза. 2013 йил 7 декабрь.-Т.Ўзбекистон, 2013.-Б.12

¹⁸ И.А.Каримов Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси/Т.: “Ўзбекистон”. 2010. Б 41-43

¹⁹ И.А.Каримов Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Т.13.-Т., “Ўзбекистон”, 2005-Б.237

Биринчи Президент И.А.Каримов таъкидлаб ўтганидек, “фақатгина биз танлаган босқичма-босқич тадрижий ривожланиш йўли халқимиз кўзлаган эзгу ниятларга эришишга, замонавий демократик талабаларга жавоб берадиган давлат, инсон манфаатлари, ҳуқуқ ва эркинликлари энг олий қадрият бўлган, қонун устуворлигини таъминлайдиган жамият барио этишга олиб келиши муқаррар. Демократик жараёнларни сунъий равишда тезлаштириш, шошма-шошарлик, турли инқилобий тўнтаришлар йўли қандай аянчли оқибатларга олиб келиши мумкинлигини бугун ҳаётнинг ўзи исботлаб бермоқца” .

Президентимиз Ш.М.Мирзиёев истиқлол йилларида эришилган ютуқларга баҳо бериб, “...биз муҳтарам Биринчи Президентимиз Ислом Абдуганиевич Каримов бошлаб берган кенг кўламли сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ислохотлар йўлини оғишмасдан, қатъий ва изчил давом эттирамиз. Бу йўл - эркин, демократик, инсонпарвар давлат қуриш, фуқаролик жамиятини шакллантириш, Ватанимиз иқтисодий қудратини юксалтириш ва янада равнақ топтиришнинг мустаҳкам заминидир” - деб таъкидлаган эди.

Президентимиз Ш.М.Мирзиёев истиқлол йилларида эришилган ютуқларга баҳо бериб, “...биз муҳтарам Биринчи Президентимиз Ислом Абдуганиевич Каримов бошлаб берган кенг кўламли сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ислохотлар йўлини оғишмасдан, қатъий ва изчил давом эттирамиз. Бу йўл – эркин, демократик, инсонпарвар давлат қуриш, фуқаролик жамиятини шакллантириш, Ватанимиз иқтисодий қудратини юксалтириш ва янада равнақ топтиришнинг мустаҳкам заминидир” 144 – деб таъкидлаган эди. Бугунги кунда олиб борилаётган ислохотлар самарасини янада ошириш, давлат ва жамият ривожини янги босқичга кўтариш, ҳаётнинг барча соҳаларини либераллаштириш, мамлакатимизни модернизация қилиш бўйича энг муҳим устувор йўналишларни амалга ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017-2021 йилларга мўлжалланган «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони (7.02.2017) қабул қилиниши мамлакатда фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг янги босқичини бошлаб берди. Жамиятнинг барча соҳаларини модернизациялашга қаратилган мазкур дастураъмол бешта йўналишдан иборат бўлиб, уларда республикамизда, алоҳида олинган ҳудудлар, турли тармоқлар ҳамда йўналишлар бўйича яқин беш йил ичида модернизациялаш мақсадлари мужассамлашган. 2017 – 2021 йилларда Ўзбекистонни янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясини ишлаб чиқиш жараёнида асосий эътибор, энг аввало, давлат ва жамият қурилишини тубдан ислоҳ қилишга қаратилди. Шунинг учун ҳам ушбу вазифа биринчи устувор йўналиш сифатида белгилаб олинди ва “Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари” концепцияси қоидаларни тўлиқ ўзида акс эттирди. Бу борада давлат Дастурининг I – бўлими 50 дан ортиқ норматив – ҳуқуқий ҳужжатлар, шунингдек концепция ва “Йўл хариталари” ишлаб чиқиш билан боғлиқ 53 та бандни ўз ичига олган бўлиб, давлат ва жамият қурилиши тизимини такомиллаштиришнинг устувор вазифаларини амалга ошириш мақсадида 81 та норматив ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди. Бунинг натижасида: Давлат ҳокимияти тизимида Олий Мажлиснинг роли

оширилиб, унинг мамлакат ички ва ташқи сиёсатига оид муҳим вазифаларни ҳал этиш ва ижро ҳокимияти фаолияти устидан парламент назоратини амалга ошириш бўйича ваколатлари янада кенгайтирилди, давлат ва жамият ҳаётида сиёсий партияларнинг роли кучайтирилди; - “Электрон ҳукумат” тизими такомиллаштирилди, давлатхизматлари кўрсатишнинг сифати оширилди; - Жамоатчилик бошқаруви тизими янгиланди, халқ билан мулоқотнинг самарали механизмлари жорий этилди, шунингдек маҳалла институтининг жамият бошқарувидаги ўрни ва фаолияти такомиллаштирилди. Ҳаракатлар стратегиясида Президент Ш.М.Мирзиёев илгари сурган - “Халқ давлат идораларига эмас, давлат идоралари халқимизга хизмат қилиши керак” – принципини ижтимоийсиёсий ҳаётда амалга оширишга доир дастурий мақсадлар мужассамлашган. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг жойларда ишларнинг ҳолатини ўрганиш ва халқ билан мулоқот қилишга доир фаолиятини тубдан такомиллаштиришга оид Олий Мажлис палаталари Кенгашларининг қўшма қарори лойиҳасини ишлаб чиқиш, унда ҳудудлардан сайланган депутат ва сенаторлар ҳар ойда 10-12 кун давомида бир туманда бўлиб, давлат ҳокимияти органлари фаолиятини ўрганиб, таҳлил қилиши, тегишли раҳбарларнинг ҳисоботини халқ депутатлари Кенгашлари сессияси муҳокамасига киритиши ҳамда тегишли хулосалар бериши, шунингдек Қонунчилик палатаси Спикери ва Сенат Раиси иштирокида ўрганиш натижалари бўйича тегишли халқ депутатлари Кенгашлари сессияларини ўтказиш, Олий Мажлис Сенати томонидан ҳар бир вилоятда навбатма-навбат намунавий халқ депутатлари Кенгашлари ишини ташкил этиш масалалари амалга оширилмоқда. Агар парламентнинг халқ иродаси ва манфаатлари асосида фаолият юритиши ҳамда қонунлар қабул қилиши энг асосий демократик кадрлардан бири эканлигига эътибор берилса, депутатлар ва Сенат аъзоларининг ўз сайловчилари билан ўзаро мулоқотлари, жойлардаги муаммолардан ҳабардор бўлиши, уларнинг ечимларини топишда иштирок этиши, маҳаллий вакиллик органларини жонланишига қўмаклашиши мамлакатимизда фуқаролик жамияти тамойилларининг ривожланишига шарт-шароитлар яратди. Чунки, олий вакиллик органи депутати авваламбор ўз сайлов округидаги фуқароларнинг вакили, Сенат аъзоси эса ўзи сайланган минтақа маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг вакилидир. Шунинг учун ҳам парламент аъзоларининг халқ ичида кўпроқ фаолият юритиши давлатимиз барқарорлигини янада мустаҳкамлаш омилларидан биридир. Бу стратегик вазифаларни илгари сурилиши Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 28 декабрда қабул қилинган “Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари билан ишлаш тизимини тубдан такомиллаштиришга доир чоратадбирлар тўғрисида”ги Фармонига биноан Ўзбекистон Республикаси Президенти девони ишлар бошқармасининг Фуқаролар қабулхонаси негизида тузилган Ўзбекистон Республикаси Президентининг Халқ қабулхонаси Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳрида, шунингдек ҳар бир туман ва шаҳарда тузилган Ўзбекистон Республикаси Президентининг Халқ қабулхоналари ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг виртуал

қабулхонаси вазифалари ва ваколатларини белгиланиши билан узвий равишда боғлиқдир.

Биринчи Президент Фармонида уларнинг аҳоли билан тўғридан-тўғри мулоқотни ташкил этиш, жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларини тўлақонли ҳимоя қилишга қаратилган, жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари билан ишлашнинг сифат жиҳатидан янги ва самарали тизими фаолиятини таъминлаш, фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси Президентига, Олий Мажлисга, Ўзбекистон Республикаси Президенти девонига, Ҳукуматга, давлат бошқаруви органларига, суд, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат органларига, маҳаллий давлат ҳокимияти органларига, бошқа давлат ташкилотларига ва хўжалик бошқаруви органларига мурожаат қилишга оид конституциявий ҳуқуқларининг сўзсиз амалга оширилиши учун шароитлар яратилмоқда. Халқ қабулхоналарига ва Виртуал қабулхонага келиб тушган ҳамда тегишлилиги бўйича давлат органлари ва хўжалик бошқаруви органларига юборилган мурожаатлар кўриб чиқилиши устидан тизимли мониторинг ва назоратни амалга оширилмоқда. Халқ қабулхоналарига ва Виртуал қабулхонага келиб тушаётган мурожаатларнинг қайд этилиши, умумлаштирилиши, тизимлаштирилиши ва кўриб чиқилиши устидан назорат қилиниши бўйича ягона электрон ахборот тизимини жорий этиш ва юритиш йўли билан мурожаатлар билан ишлашда замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан кенг фойдаланиш йўлга қўйилган. “Ҳаракатлар стратегияси” лойиҳасининг бир неча ой аҳоли ва кенг жамоатчилик томонидан муҳокама қилиниши, уни шакллантиришда олимлар, тадбиркорлар, барча фуқароларнинг таклиф ва тавсияларини инобатга олиниши, уларни меҳнат жамоаларида кенг муҳокама қилиниши халқимизнинг ҳуқуқий ва сиёсий онгини оширишда муҳим аҳамият касб этди. Бу чоратадбирлар ўз ўрнида лойиҳанинг аҳолининг реал манфаатлари ва эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда такомиллаштиришга имкон яратди.

Ҳаракатлар стратегияси умумжаҳон амалиётида синаб кўрилган тараққиёт дастурларида назарда тутилган мақсадлари, амалга ошириш муддати каби жиҳатлари, қўллаш механизмлари билан улардан фарқ қилади: биринчидан, кўзда тутилган мақсадларни амалга ошириш билан боғлиқ вақт омилининг аниқ ва равшан тарзда қўйилиши, иккинчидан, бу мақсадларни рўёбга чиқариш имкониятларини ҳуқуқий ва иқтисодий асосларини олдиндан яратилиши, модернизация жараёнини молиялаштириш манбаларини белгиланиши, мамлакатдаги миллий шарт-шароитларни эътиборга олиниши ва ҳоказо. Шунингдек, “Ҳаракатлар стратегияси” асосида амалга ошириладиган модернизация муддатининг нисбатан қисқа – беш йил ичида амалга ошириш лойиҳасини барча даражадаги экспертизалардан ўтганлиги, ундаги кўрсаткичларни мамлакат салоҳиятига монандлиги каби жиҳатлари билан халқаро ҳамжамият томонидан эътироф этилмоқда.

Мамлакатни модернизациялашга оид давлат дастурларида кўзда тутилган мақсадларни амалга оширишда мамлакатнинг ички имкониятлари, шу билан бирга, халқаро майдонда рўй бераётган ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва

маданий жараёнлар ҳам ҳисобга олинган. Ҳозирги даврда халқаро муносабатларнинг берқарор, тез ўзгарувчан, яхши мувозанатлашмаган хусусиятлар касб этиб бораётганлиги ҳисобга олинган ҳолда “Ҳаракатлар стратегияси” қисқа муддатли тараққиёт дастури сифатида қабул қилиниши унинг истиқболли ва самарали стратегик мақсад эканлигини ифодалайди.

Президент Ш.М.Мирзиёев ўз фармон ва қарорларида Ҳаракатлар стратегиясида мўлжалланган мақсадларни амалга оширишнинг аниқ вақт механизмларини ишлаб чиқди. Айниқса, 2018 йилга “Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб –қув ватлаш йили”, деб номланиши муносабати билан қабул қилинган давлат дастурида Ҳаракатлар стратегиясини амалга оширишнинг асосий шарт-шароитлари белгилаб берилди.

Президент Ш.М.Мирзиёев ўзининг Олий Мажлисга Мурожаатномасида фуқаролик жамиятини ривожлантириш ва бу соҳадаги муаммолар тўғрисида тўхталиб, “Эркин фуқаролик жамиятини барпо этиш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш борасида амалга ошираётган ислохотларимизда нодавлат нотижорат ташкилотларининг ўрни ва роли беқиёс эканини алоҳида таъкидлаш жоиз. Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятини такомиллаштириш, уларни қўллаб-қувватлашга қаратилган алоҳида фармон ва қарорлар қабул қилинди. Аммо ана шундай муҳим саъй-ҳаракатларга қарамасдан, аҳолининг муаммоларини тизимли ўрганиш, уларни аниқ ҳал этиш, айниқса, ижтимоий шароити оғир аёлларни қўллаб-қувватлаш, ёшлар ва хотин-қизлар ўртасида ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликнинг олдини олиш, уларни иш билан таъминлаш масалаларида бу ташкилотларнинг иштироки етарли даражада сезилмаяпти. Улар фақат номига йиғилишлар ўтказиш билан машғул бўлиб қолмоқда. Нодавлат нотижорат ташкилотлари бугун айтилган танқидий гаплардан хулоса чиқариб, ўз фаолиятида бурилиш ясайди, деб ишонамиз” - деб таъкидлаган эди.

Ҳозирги даврда “Ҳаракатлар стратегияси”ни амалга ошириш унда кўзда тутилган вазифаларни бажариш мақсадида қабул қилинаётган қонунлар, Президент фармонлари, қарорлари, ҳукумат қарорлари, уларни амалга ошириш натижалари жамиятнинг барча соҳаларини ривожланишига ижобий таъсир қилмоқда. «Давлат бошқаруви асослари тўғрисида»ги; «Маъмурий тартиб-таомиллар тўғрисида»; «Давлат хизмати тўғрисида»ги; «Жамоатчилик назорати тўғрисида»ги қонунлар лойиҳалари тайёрланиши ва қабул қилиниши, Ўзбекистон Республикасида маъмурий ислохотлар Концепцияси ҳамда Ўзбекистон Республикасида маъмурий ислохотлар ўтказиш бўйича чоратадбирлар дастури лойиҳаларини ишларнинг белгиланиши аҳолининг давлат ҳокимият органлари билан ўзаро муносабатларини замонавий талаблар асосида йўлга қўйиш, қабул қилинаётган қонунлар, қарорларнинг халқчил бўлишига, халқнинг давлат бошқарувида иштироки кенгайтишига олиб келади.

Президент Ш.Мирзиёев 2017 йилни юртимизда “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили” деб эълон қилди. Бундан мақсад, мамлакатдаги демократлаштириш жараёнлари самарадорлиги ва сифатини тубдан яхшилаш, фуқароларнинг эркинликлари, ҳуқуқлари, муносиб турмуш тарзи ва

манфаатларини таъминлаш, бунда давлат идоралари масъулиятини кучайтириш, халқ билан очик мулоқотларни йўлга қўйишда янги самарадор воситалар ва усулларни жорий этиш, “Инсон манфаатлари — барча нарсадан устун” шиори остида иш олиб бориш ҳисобланади. Президент Ш.Мирзиёев давлат ва бошқарув органлари, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ташкилот мутасаддилари фаолиятига нисбатан таъкидлаганларидек, “Биз кейинги пайтда одамлар билан мулоқот қилишни унутиб қўйдик. Уларнинг ичига кириб, очик ва самимий гаплашиш, дардини эшитиш бизнинг фаолиятимизда, афсуски, охириги ўринга тушиб қолди” . Халқ қабулхоналарининг барча ҳудудларда иш бошлагани, халқ билан кенг микёсда мулоқот олиб борилаётгани давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очикшоқкоралигини таъминлаш бўйича олиб борилаётган ишларни янги босқичга олиб чиқди.

3.3. “Ҳаракатлар стратегия”да белгиланган устивор вазифаларни босқичма босқич амалга оширилиши

Бу ҳолат “Ҳаракатлар стратегия”даги вазифаларни босқичма босқич амалга оширилаётганлигини англатади. Бу жараёнда Президентнинг Вертуал қабулхонаси ва Халқ қабулхоналари ислохотлар учун зарур бўлган муҳим ишларни амалга оширмоқда. Зеро, уларга келиб тушаётган мурожаат, ариза ва таклифларни ўрганиш асосида муаммоларни ҳал этиш, ривожланишга шартшароитлар яратиш ишлари бажарилмоқда. Таъкидлаш керакки, фуқаролар ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ўз кундалик ҳаёти мисолида билади, қабул қилинаётган қонунлар, давлат дастурлари таъсирини рўй бераётган ўзгариш ва янгиланишлар орқали теран англаб етади. Шу маънода, давлат органлари фаолиятининг очиқлигини, давлат хизматлари шаффофлигини ва сифатини кучайтириш, “Электрон ҳуқумат” тизими салоҳиятидан тўлиқ фойдаланиш аҳолининг хабардорлигини оширишга, пировардида уларнинг фаоллигига замин яратиш, жамиятда боқимандалик кайфиятини йўқотишга, одамларни барча давлат ишида бевосита иштирок этишга ундайди. Ҳозирги даврга келиб “Ҳаракатлар стратегияси” жаҳонга тараққиётнинг миллий модели сифатида танилди ва халқаро ташкилотлар томонидан эътироф этилди. Ўзбекистон ўтган давр ичида давлат бошқарувини номарказлаштириш, иқтисодиётни либераллаштириш, мулкдорлар ижтимоий қатлами учун қулай ҳуқуқий ва молиявий шарт-шароитлар яратиш, инновациялар ва инвестицияларни мамлакатга кириб келишини рағбатлантирадиган, ривожланган давлат ва халқаро ташкилотлар томонидан қисқа муддат ичида эътироф этилган давлат сифатида ўзини намоён қила бошлади. Албатта, бу ҳолат давлатимизни фуқаролик жамияти сари жадаллик билан интилаётганлигини англатади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маҳалла институтини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони (3.02.2017) фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни самарали ҳал қилишдаги ролини ошириш, фуқаролар

йиғинларининг муштарак манфаатларини ифода этадиган уюшмага бирлашиш ҳуқуқини рўёбга чиқариш, уларнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ҳамда давлат органлари ва фуқаролик жамияти институтлари билан ўзаро ҳамкорлигини янада ривожлантиришга қаратилган ташкилийҳуқуқий чоратadbирларни белгилаб берди:

- фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг жамиятдаги ўрни ва ролини янада кучайтириш, уларни жойларда халқнинг чинакам маслакдоши ва кўмакдошига айлантириш;

- жамиятимизда ўзаро ҳурмат, меҳр-оқибат ва ҳамжихатлик муҳитини шакллантиришда, миллий ва умуминсоний кадриятларни асраб-авайлаш ҳамда ривожлантиришда маҳаллаларнинг аҳамияти ва нуфузини янада ошириш;

- ёшларни маънавий бой ва жисмонан соғлом этиб тарбиялаш, уларнинг бандлигини таъминлаш, ёш авлодни мафкуравий таҳдидлардан ҳимоя қилиш, аҳолининг эҳтиёжманд қатламларини, кекса авлод вакилларини ижтимоий қўллабқувватлаш борасида фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг давлат ва нодавлат ташкилотлари билан ўзаро ҳамкорлигини мустаҳкамлаш;

- жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлашда, ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олишда, фуқароларда қонунга ҳурмат ҳиссини кучайтиришда маҳаллаларнинг бевосита иштирокини кенгайтириш;

- фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишнинг ҳамда улар фаолиятини мувофиқлаштиришнинг самарали механизмларини жорий этиш, маҳалла тизимида ягона ҳуқуқни қўллаш амалиётини таъминлаш каби масалаларни ўз ичига олади.

Давлат бошқаруви тизимидаги мавжуд камчиликлар жамиятнинг ўсиб бораётган талабларига лозим даражада муносабат билдириш, жойларда тўпланиб қолган муаммоларни ҳал қилиш, иқтисодиётни жадал ривожлантириш, оқибатда эса одамларнинг ҳаётида кутилаётган ижобий ўзгаришларга эришишни таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида маъмурий ислохотлар концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” (08.09.2017. ПФ-5185) Фармони қабул қилинди. Фармонда давлат бошқарув тизимини ислоҳ қилишнинг б та устувор йўналиши белгилаб берилган бўлиб унда фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашнинг таъсирчан механизмларини яратиш, уларнинг фаровонлигини ва ижро этувчи ҳокимият органлари фаолиятдан қаноатланиш даражасини янада ошириш, мақсадида қуйидаги вазифаларга эътибор қаратилган:

- давлат органларининг жисмоний ва юридик шахслар билан ҳуқуқий муносабатларини аниқ тартибга солишга қаратилган маъмурий тартиб-таомилларни такомиллаштириш;

- ижро этувчи ҳокимият органларининг қарорлари ва ҳаракатлари устидан шикоят қилиш тартибини такомиллаштиришни, жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатларини коллегиял эшитиш механизмларини жорий этишни назарда тутувчи маъмурий адлия тизимини ривожлантириш;

- "Электрон ҳукумат" тизимини такомиллаштириш орқали давлат хизматлари кўрсатишнинг самарадорлигини ошириш;

- жамиятда қонун устуворлигини таъминлаш. Маъмурий ислохотларни самарали амалга оширишнинг пировард натижасида "Халқ давлат идораларига эмас, давлат идоралари халқимизга хизмат қилиши керак", деган ғоя ҳаётга тўлиқ татбиқ этилиши лозим. Бу бўйича қирқдан ортиқ аниқ тадбирларни назарда тутувчи "Йўл харитаси" асосида давлат ва хўжалик бошқаруви органлар фаолиятини қайта кўриб чиқиш белгиланган. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси ва Ўзбекистон Республикасида Маъмурий ислохотлар концепциясини амалга ошириш, шунингдек, аҳолига давлат хизматлари кўрсатиш миллий тизимининг сифат жиҳатидан янги даражага ўтишини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон республикаси Президентининг 2017 йил 12 декабрьдаги ПФ-5278-сон "Аҳолига давлат хизматлари кўрсатишнинг миллий тизимини тубдан ислох қилиш чоратадбирлари тўғрисида"ги Фармони қабул қилинди. Бундан асосий мақсад: давлат хизматлари кўрсатиш соҳасида уларнинг сифати, тезкорлиги, шаффофлиги ва фойдаланиш имкониятини тубдан ошириш орқали «Халқ давлат идораларига эмас, давлат идоралари халқимизга хизмат қилиши керак» деган улуғвор ғояни сўзсиз амалга ошириш;

- тадбиркорлик субъектларига «ягона дарча» тамойили бўйича давлат хизматлари кўрсатиш ягона марказларини ҳам юридик, ҳам жисмоний шахсларга «ягона дарча» тамойили бўйича хизматларни тақдим қилувчи Давлат хизматлари марказларига ўзгартириш;

- давлат хизматларининг ҳар бир тури бўйича «Фуқаролар эмас, ҳужжатлар ҳаракатланади» тамойилига кўра давлат хизматлари кўрсатиш механизмини, энг аввало, ортиқча тартибтаомилларни бартараф этиш, ваколатли давлат органлари ва бошқа ташкилотлар зарур ҳужжатлар ва ахборотларни бошқа тузилмалардан мустақил равишда олиши ҳисобигасоддалаштиришни назарда тутувчи маъмурий регламентларни тасдиқлаш;

- давлат хизматларини, шу жумладан олис жойларга чиқиш орқали («мобиль давлат хизматлари») кўрсатишнинг мақбул, қулай ва шаффоф услубларидан, мазкур соҳада бюрократия ва коррупция юзага келишини бартараф этишга қаратилган навбатни бошқаришнинг автоматлаштирилган тизими ва ишларнинг узайтирилган жадвалидан фойдаланиш каби масалаларга асосий эътибор қаралиб, бугунги кунда у ўзининг амалий ифодасини топмоқда. Мазкур Фармон ва Қарор давлат хизматларининг сифати, тезкорлиги, шаффофлиги ва фойдаланиш имкониятини тубдан ошириш бўйича комплекс ташкилий – ҳуқуқий чора – тадбирларни, "Халқ давлат идораларига эмас, давлат идоралари халқимизга хизмат қилиши керак" деган тамойилини сўзсиз амалга оширувчи асосий ғояларни белгилаб берди. Мазкур ғояларнинг амалда тадбиқ этилиши давлат хизматлари кўрсатиш соҳасида "Фуқаролар эмас, ҳужжатлар ҳаракатланади" деган муҳим тамойилни жорий этиш имконини беради. Хусусан, мазкур соҳадаги давлат сиёсатини амалга оширишга маъсулият юкланган алоҳида давлат органи –

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги хузуридаги Давлат хизматлари агентлиги ва унинг худудий бўлинмалари ташкил этилди. Амалга оширилаётган ушбу ислохотларнинг уйғунлиги ва изчиллигини таъминлайди, давлат хизматларини сифатли бажариш учун ваколатли органлар ва ташкилотларнинг жавобгарлигини оширади. Шу билан бирга, аҳолига давлат хизматларини кўрсатиш соҳасида бошқарувни амалга оширишнинг аниқ ташкилий – институционал асосларини шакллантириш таъминланмоқда. Мамлакатда фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва ривожланиши жамоатчилик назоратининг ўратилиши билан боғлиқ. Бир томондан, жамоатчилик назоратининг ривожланиши фуқаролик жамиятининг ривожланиши йўлидаги тўсиқларни бартараф этишга хизмат қилса, иккинчи томондан фуқаролик жамияти ривожланиб боргани сари жамоатчилик назорати учун кенгроқ имкониятлар ва истиқболлар пайдо бўлади. Жамоатчилик назоратининг мақсади давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг мавжуд қонунларга мослигини текширишдан иборат. Мамлакатимизда ўтказилаётган туб ижтимоий-иқтисодий ислохотларнинг 2016 йил кузидан бошланган янги босқичи жамоатчилик назоратини ривожлантиришга янги талаблар қўйди ва айти пайтда янги имкониятлар очди. Жамоатчилик назорати олдига янги талаблар қўйилиши шу билан изоҳланадики, белгиланган янги вазифалар, Ҳаракатлар стратегиясини тўла амалга ошириш жамоатчилик назоратини кескин кучайтиришни тақозо қилади. Иккинчи томондан, Мамлакатимизда фуқаролик жамиятини ривожлантириш бўйича олиб борилаётган саъйҳаракатлар давлат ҳокимияти органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини кучайтиришнинг долзарблигини янада ошириб юборади.

Фуқароларнинг давлат органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини таъминлаш орқали Конституцияда қафолатланган жамият ва давлат ишларини бошқаришга бўлган ҳуқуқлари амалга оширилиши билан боғлиқ муносабатларни тартибга солиш мақсадида «Жамоатчилик назорати тўғрисида»ги қонуни (2018 йил 12 апрель, ЎРҚ-474-сон) қабул қилинди. Қонунда фуқаролик жамиятининг ривожланишини таъминлашга қаратилган жамоатчилик назорати субъектлари, объектлари, асосий принциплари, шакллари белгилаб берилган.

Хусусан, жамоатчилик назоратини амалга оширишнинг асосий тамойиллари қуйидагича кўрсатилган:

- қонунийлик;
- фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари устуворлиги;
- жамоатчилик назоратини амалга оширишда иштирок этишнинг ихтиёрийлиги;
- жамоатчилик назоратини амалга оширишнинг оммавийлиги ва очиклиги;
- жамоатчилик назорати субъектларининг холислиги ва беғаразлиги;
- жамоатчилик назорати натижаларининг ишончлилиги;
- жамоатчилик назорати субъектларининг давлат органлари, уларнинг

мансабдор

Шахслар фаолиятига асоссиз аралашувига ва уларга ғайриқонуний таъсир кўрсатишига йўл қўйилмаслиги. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев 2018 йил 4 май куни “Мамлакатни демократик янгилаш жараёнида фуқаролик жамияти институтларининг ролини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармонни имзолади. Фармонда Ўзбекистон Республикаси президенти ҳузурида Фуқаролик жамиятини ривожлантириш бўйича Маслаҳат Кенгаши ташкил этилиб, унинг вазифалари асосан қуйидагилар этиб белгиланган: давлатнинг ва фуқаролик жамияти институтларининг мамлакатни янада жадал ва ҳар томонлама ривожлантиришга қаратилган саъй-ҳаракатларини бирлаштирувчи замонавий, демократик ҳамда очик-ошкора майдон сифатида уларнинг юқори даражадаги тизимли ва самарали мулоқотини йўлга қўйиш;

Ўрта муддатли ва узоқ муддатли истиқболда фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг стратегик йўналишларини аниқлаш ва миллий моделини шакллантириш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш;

Илмий ва экспертлар гуруҳлари иштирокида фуқаролик жамиятини ривожлантириш соҳасида фундаментал ва амалий тадқиқотларни ташкил этиш юзасидан ташаббус кўрсатиш, фуқаролик жамиятини ривожлантириш борасидаги давлат сиёсати ва унинг амалий натижалари ҳақидаги жамоатчилик фикрини тизимли равишда ўрганиш, умумлаштириш ва таҳлил қилишни ташкил этиш;

Фуқаролик жамияти институтлари фаолиятининг ташкилийҳуқуқий ва иқтисодий асосларини такомиллаштириш, ижтимоий шериклик ва жамоатчилик назоратини амалга ошириш, мазкур институтларнинг жамият бошқарувидаги иштирокини кенгайтириш учун қулай шароитлар яратиш масалалари бўйича Ўзбекистон Республикаси президентига таклифлар киритиш; фуқаролик жамиятининг ривожланишини, фуқаролик жамияти институтларининг давлат органлари билан ҳамкорлиги аражасини, шунингдек, уларнинг мамлакатни ижтимоийиқтисодий ривожлантиришга қўшаётган ҳиссасини баҳоловчи кўрсаткичларни ишлаб чиқиш, бу кўрсаткичлар асосида даврий ва махсус, шу жумладан муқобил маърузалар тайёрланишини ташкил этиш;

Фуқаролик жамияти институтларига уларнинг халқаро ҳамкорлигини ривожлантиришда, илғор халқаро тажрибани ўрганишда ва ушбу тажрибани Ўзбекистон шароитида жорий этишда кўмаклашиш. Юқорида кўрсатилган меъёрий- ҳуқуқий ҳужжатларнинг қабул қилиниши ва амалга оширилаётганлиги республикада “Халқ давлат идораларига эмас, давлат идоралари халқимизга хизмат қилсин” ғояси халқимизнинг фуқаролик позицияларининг янада кучайишига олиб келди. Президентимиз Ш.Мирзиёевнинг таъбирича бугунги кунда жамиятнинг барча соҳасида амалга оширилаётган туб ўзгаришларнинг асосий мақсади халқни рози қилиш, уларга мақбул шарт – шароитлар яратиб беришдан иборат.

Назорат саволлари:

1. Фуқаролик жамиятининг асосий белгилари ва тамойиллари.
2. Фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлат тушунчаларининг ўзаро нисбати.
3. Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини қуришнинг стратегик мақсад сифатида белгиланишининг назарий асослари.
4. Ҳаракатлар стратегияси – Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг концептуал асоси.
5. Ҳаракатлар стратегиясида белгиланган вазифаларни самарадорлик кўрсаткичлари.

3-мавзу: Фуқаролик жамияти ғоялар эволюцияси.

РЕЖА:

3.1 Қадимги ва ўрта асрларда Шарқ ва Ғарбда фуқаролик жамияти тушунчасига оид ўзига хос ёндошувлар.

3.2. Янги даврда фуқаролик жамиятининг мумтоз парадигмалари.

3.3. Фуқаролик жамияти тўғрисидаги замонавий ёндошув ва концепциялар.

Таянч иборалар: ғоя, назария, концепция, фуқаролик жамияти, демократик давлат, адолатли жамият, фуқаролик жамиятининг антик, диний ва мумтоз парадигмалари.

1. Қадимги Шарқ ва Ғарбда фуқаролик жамияти тўғрисидаги ўзига хос ёндошувлар.

Инсоният тараққиётининг барча давларида фуқаролик жамиятини куриш энг эзгу ғоя сифатида амал қилган. Унга эришиш учун турли даражадаги назарий қарашлар илгари сурилган. Бир гуруҳ олимлар фуқаролик жамиятини куриш ғояси Ғарб тамаддуни маҳсули сифатида амалиётга тадбиқ этилмоқда деб ҳисобламоқдалар, аслида Шарқ мамлакатлари мутафаккирлари ижодида бу масалага оқилона ёндашув уч минг йил илгари шаклланган. Ижтимоий тараққиётнинг маълум давларида шарқ мамлакатлари етакчилик мавқеини эгаллаган. Ҳар қандай фан, ўз моҳиятига кўрат умумбашарийдир. Дунё халқлари катта-кичиклигидан қатий назар унинг ривожига ҳиссаларини қўшган. Шу нуқтаи назардан фуқаролик жамиятини шакллантириш ва ривожлантириш тўғрисидаги ғоялар, билимларни бир ёқлама бўрттириш ёки камситиш нотўғри ёндошувдир.

Фуқаролик жамияти ва унинг тушунчалари Марказий Осиё ижтимоий-сиёсий ва маънавий ҳаётининг ёрқин намунаси “Авесто” муқаддас китобида келтирилган. 2001 йилда миллат маънавий маданиятининг энг қадимги манбаси “Авесто”нинг 2700 йиллигига бағишланган тантанали маросимда Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов: “... бу ноёб асар бебаҳо тарихий хужжат бўлиб, у биз яшаган бу қадим юртда, бу заминда ўзининг маданияти ва бой маънавиятига эга бўлган буюк давлат бўлганлигидан, аждодларимизга, асрлар давомида битмас туганмас куч вақудрат ва таянч сифатида хизмат қилганлигидан далолат беради” деб алоҳида эътироф этган. Дарҳақиқат, “Авесто”нинг бош ғояси “эзгу фикр, эзгу мақсад, эзгу амал” ҳар

қандай жамият ва инсонлараро муносабатларнинг маънавий асоси эканлигидан далолатдир.

Авестонинг “Яштлар”, “Виспират”, “Видидод” қисмларида оила ва жамоада берилган сўздан ёки қасамдан воз кечиш, одамлар ўртасида тузилган аҳдногани бузиш катта гуноҳ эканлиги ўз ифодасини топган. Хусусан, “О Спитама, шартномани бузувчи киши бутун мамлакатни бузади, шу билан бирга Артага тегишли барча мулку молларга путур етказди”. “О Спитама, аҳдингни бузма...” ғоялари давлатлар сиёсий тизимининг ҳуқуқий асоси, адолат манбаи бўлиб, улар Рим ҳуқуқидан ҳам қадимийроқдир.

Авестодаги фуқаролик жамиятини қуришнинг бирламчи омили эркак ва аёлнинг тенг ҳуқуқлилиги, оиланинг барқарорлигини таъминлаш ғояси бугунги кунда ҳам муҳим аҳамиятга бўлиб, бугун Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва бошқа меъёрий ҳужжатларда аёлларнинг тенг имконияти ва кенг ҳуқуқлари таъминланган. XXI асда баъзи мамлакатларда аёлларнинг сайлаш ва сайланиш ҳуқуқи умуман инкор қилинаётган бир даврда, Ўзбекистон Олий мажлис қонунчилик палатасига аёлларнинг сайланиши учун 30% квотанинг ажратилиши, 1995 йилда “Оила” кодексининг қабул қилиниши, бир томондан юртимизда аёлларга муносабат ва оилавий қадриятлар қадимий илдизларга эгаллигини ифодаласа, иккинчи томондан фуқаролик жамиятини қуриш йўлидаги оқилона сиёсатнинг ёрқин ифодасидир.

Фуқаролик жамияти концепциясининг Европача анъанаси антик илдизларга эга. Мазкур анъананинг мазмун-моҳияти нафақат сиёсий, балки шахсни ижтимоий-ахлоқий нуқтаи назардан баҳолаш билан боғлиқ эди. Бунга Афлотун, Арасту, Цицерон каби мутафаккирларнинг қарашларини мисол келтириш мумкин.

Фуқаролик жамиятининг антик концептуал таълимотида жамият ва давлат феноменларининг узвийлиги қадимги юнон дунёқарашининг муҳим хусусиятларидан бири ҳисобланади. Хусусан, Афлотуннинг (мил. ав. 427–347 й.) “Давлат” диалогида фуқароларнинг шахсий ва ижтимоий ҳаётини ажратишгина эмас, ижтимоий соҳани ҳозиргидек замонавий талқинда, сиёсий фаоллик сифатида тушунилган. Бунда жамият ҳаётининг сиёсий жиҳатлари, фуқаролик жамияти тизимининг умумий тавсифи сифатида намоён бўлади.

Фуқаролик жамияти ғоясининг кейинги ривожини Афлотуннинг шогирди Арасту (мил. ав. 384–322 й.) ижоди билан боғлиқ. Устози каби Арасту ҳам энг мукамал жамият ғоясини ишлаб чиқишга диққат эътиборини қаратади, бироқ фуқаролик жамияти ғоялари таркибида бу масала ўзгача назарий жиҳатларни ташкил қилади. Уни кўпроқ ижтимоий трансформация эмас, балки давлат тузилмасидаги ўзгаришлар қизиқтиради. Бундан ташқари Арасту ўзининг назарий ишланмаларида давлат ҳақидаги мавҳум ғояга таянишни эмас, жумладан Афлотунга хос бўлган, балки воқеъликда мавжуд бўлган бошқарув шакллари солиштириш, қиёсий таҳлил қилишга таянади, бу жиҳат эса унинг давлат ва жамият борасидаги позициясини конкретроқ бўлишини таъминлайди.

Платондан фарқли ўлароқ, Аристотель хусусий мулкни эътироф этади. Чунки у инсон табиатига хос бўлиб, одамлар ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг ўзагини ташкил этади. Аристотель мулк ҳуқуқининг фуқаролар фаровонлиги, давлат ва унинг бошқарув шакли хавфсизлиги, қонунчилик органи ишида фуқароларнинг иштироки механизми, лавозимларни эгаллаш ва вазифаларни бажариш, суд органлари ишидаги ролини атрофлича ўрганган. Ҳуқуқни Аристотель адолат мезони деб ҳисоблаган ва унга ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи ва айна вақтда уларни муҳофаза қилувчи институт сифатида ёндашган. Аристотель фикрига кўра, сиёсий бошқарув – бу одамларнинг эмас, балки қонун бошқарувидир: ҳатто энг яхши ҳукмдорлар ҳам туйғулар ва ҳиссиётга берилувчан бўлади, қонун эса «оқилона тафаккур»дир.

Қадимги рим мутафаккири **Марк Тулий Цицерон** (мил. ав. 106-43 йиллар) ҳам жамият ва давлат (республика)ни тенглаштиради. Давлатни у умумий манфаатлар билан ўзаро боғланган одамлар мажмуи сифатида тасаввур қилади, давлат халқнинг умумий мулки ҳисобланади ва одамлар биргаликда яшашга табиий эҳтиёж сезади. Унинг фикрича, давлатнинг вазифаси мулкни муҳофаза қилишдан иборат. Давлат айна шу мақсадда ташкил этилади. Цицерон фикрига кўра, уч бошқарув шакли (монархия, аристократия ва демократия) унсурларини ўзида мужассамлаштирган аралаш давлат энг идеал давлатдир. Фақат шундай давлатда ҳар бир жамият аъзосининг манфаатларини қондириш ва у давлатни бошқаришда иштирок этиши таъминланади. «Давлатнинг мустаҳкамлиги ва фуқароларнинг ҳуқуқий тенглиги» бундай давлат тузумининг муҳим фазилати деб ҳисоблайди. Цицероннинг «Давлат ҳақида» ва «Қонунлар ҳақида» асарлари давлат ва ҳуқуқ муаммоларига бағишланган. Давлат Цицерон талқинида қадимги юнон мутафаккирларининг концепцияларидаги каби давлатнинг барча эркин аъзолари умумманфаат ифодаси сифатидагина эмас, балки бу аъзоларнинг ўзаро келишилган ҳуқуқий муносабатлари мажмуи, муайян ҳуқуқий тузилма, «умумий ҳуқуқий тартибот» сифатида ҳам намоён бўлади.

Цицерон давлат тушунчасига биринчилардан бўлиб ҳуқуқий тус беради, бу таълимот кейинчалик жуда кўп мутафаккирлар, шу жумладан «**ҳуқуқий давлат**» **ғоясининг** ҳозирги тарафдорлари томонидан ҳам эътироф этилади.

Цицерон концепциясига кўра, “фуқаролик жамияти” ғояси антик давр учун классик аҳамиятга эга бўлади, бу ўз навбатида янги даврда шаклланган назарий қарашларга асос бўлади. Кўпгина экспертлар фикрича, айнан Цицероннинг ижтимоий-сиёсий таълимотида “фуқаролик жамияти” ўзининг тушунчавий асосларига эга бўлади.

Фуқаролик жамиятини қуриш ғояси Марказий Осиё мутафаккирлари ижодида ўрганилганлиги И.А.Каримовнинг 2014 йилда Самарқандда ўтказилган “Ўрта аср Шарқ мутафаккирларининг илмий мероси замонавий цивилизацияда ўрни ва аҳамияти” мавзусидаги халқаро конференцияда сўзлаган нутқида “Олим ва тадқиқотчилар фикрича, Шарқ хусусан Марказий Осиё, IX-XII ва XIV-XV асрларда бўлган илмий ҳамжамият томонидан Буюк Шарқ уйғониши дея ном олган йирик илмий маданий уйғониш учун асос сифатида

хизмат қилди”³ деб алоҳида таъкидлаган. Дарҳақиқат, Марказий Осиё уйғониш даври IX-XV асрларда давлатни бошқариш ва адолатли жамият қуриш, давлат раҳбари ва хизматчиларининг фаолият даражалари таснифлари, ижтимоий масъулияти мезонларининг назарий жиҳатлари ҳақидаги ғоялар Абу Наср Форобий, Ибн Сино, Беруний, Юсуф Хос Ҳожиб, Низомулмулк, Амир Темур, Алишер Навоий ва бошқалар ижодида кенг таҳлил қилинган.

Хусусан, Абу Наср ал-Фаробий (870–950) нинг “Фозил одамлар шаҳри”, “Давлат арбобининг афоризмлари” асарларида шарқона сиёсий-ҳуқуқий ва ижтимоий фикр тарихида ижтимоий тизим, сиёсат, давлат ва ҳукумат ҳақидаги қарашлар назарий асосланган. Абу Наср Фаробий фикрича адолатли жамият қуриш учун уни муҳофаа қилиш ва оқилона бошқариш усулини билиш, одамларгаёвузликдан сақланиш эзгуликка интилиш йўллари кўрсатиш лозим. У давлат раҳбарининг бошқарув маҳорати умумий бахтга эришиш йўлидир деб ҳисоблайди. Адолатли давлатни маърифатли ҳукмдор бошқаради, у маънавият, адолатетакчиси бўлиши, ўз фазилатлари билан қатъий талабларга жавоб бериши лозим. Бу борада Абу Носир Форобий “Уларнинг ўзларидан сайланган раҳбар ёки бошлиқлар ҳокими мутлоқ бўлмайди. Улар одамлар ичидан кўтарилган, синалган энг олийжаноб, раҳбарликка лойиқ кишилар бўладилар. Шунинг учун бундай раҳбарлар ўз сайловчиларини тўла озодликка чиқарадилар, уларни ташқи душмандан муҳофаза қиладилар”²⁰, деб давлат бошқарувида демократик тамойилларни таъминлаш билан боғлиқ ахлоқий ва маданий қадриятларни тизимлаштиради

Абу Райҳон Беруний “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар”, “Ҳиндистон” асарларида адолатли жамият ва унинг амал қилиши асосларини шакллантириш ҳақидаги ғояларни илгари сурган. Унинг фикрича, жамиятнинг пайдо бўлишига одамларнинг ўзаро ҳамкорлиги, бирга яшашга эҳтиёжи ва интилишлари сабаб бўлади. Адолатли жамиятни қуриш ахлоқий қадриятларга таяниши ва ривожлантирилиши лозим.. Давлат раҳбарининг асосий вазифаси аҳолининг турли қатламлари, кучлилар ва кучсизлар ўртасидаги сиёсий ва ҳуқуқий адолат мезонларини ўрнатишдадир. Бунгаунинг фикрича идеал ижтимоий тузилмани қуриш орқали эришилади.

Абу Али ибн Сино (980–1037) фикрича ижтимоий муносабатлар одамлар ўртасидаги тафовут ва тенгликсизлик натижасидир. Хусусан, Ибн Сино “иктисодий ва ижтимоий ҳамда шахсий хусусиятларга кўра тенгликсизлик – инсон ижтимоий фаоллиги сабаби ҳисобланади” деб таъкидлайди. Идеал давлат қуриш эса жамият аҳолисининг маънавий-ахлоқий раванқи билан боғлиқ.. Унинг фикрича, маънавий ахлоқий қадриятларнинг юксак қадрланиши нафақат ҳар томонлама фаровонликни, балки жамиятда адолат ва барқарорликни ҳам таъминлайди.

Бу даврда Шарқда ижтимоий адолат, маърифат ва тенглик нафақат назарий меъёр, балки амалий ҳаёт меъёри, ижтимоий- сиёсий муаммолар

¹Каримов И.А. Ўрта аср Шарқ мутафаккирларининг илмий мероси замонавий цивилизацияда ўрни ва аҳамияти. // Халқ сўзи. 2014 йил 24 май.

² Абу Носир Форобий. Фозил одамлар шаҳри. -Т.: А.Қодирий нашриёти. 1993, 190-б.

ечимини топиш ва жамоа бўлиб яшашнинг асоси сифатида тушунилган, фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг маърифат йўли танланган бўлса, Европа ижтимоий-сиёсий тафаккурида эса насронийларнинг диний догматикаси ҳукмронлик қилиб, диний ва дунёвий манфаатлар ўртасида кураш ривож олган.

Юсуф Хос Ҳожиб ўзининг “Қутадғу билиг” достонида давлатни бошқариш амаллари, қоидалари ва сиёсий - ахлоқий муносабатларни жамиятда қарор топтиришга эътибор қаратган²¹². У давлат бошқаруви ва хизматини ташкил этиш турларини ҳамда шу даражаларга мувофиқ сифатларини таснифлайди. Жумладан, «Шоҳликка даъвогарлар онадан ажиб бир истеъдод билан туғилдилар ва улар дарҳол яхши-ёмонни ажратиш фитратига эга бўладилар. Бундайларга Худо идрок, фаросат ва юмшоқ бир кўнгил ато этади, қолаверса яхши иш юритиш ўқуви билан ҳам сийлайди»¹ деб таъкидлаган.

Адолатли давлат бошқаруви, унинг мукамал назарий асосларини яратиш борасида улкан илмий мерос қолдирган ўрта асрлар мутафаккири, давлат арбоби **Низомулмулкнинг “Сиёсатнома”** асари муҳим манба ҳисобланади. У амалдорларни ахлоқий фазилатларига қараб танлаш, адолат ва инсофни оёқ ости қиладиган кишиларни давлат ишларига аралаштирмасликни, давлатни бошқаришда кенгаш билан олиб бориш, фаолиятларни мунтазам назорат қилиш, итоат, ижро ва сифатлари тўғрисидаги қарашлари билан аҳамиятлидир. Айниқса, Низомулмулкнинг «Кўпчилик бўлиб қабул қилинган тadbир энг савобли бўлади ва шундай йўл тутиш керак»¹ деган фикрлари аждодларимизнинг давлат қурилишининг адолатли тартиботларига катта эътибор берганлигидан далолатдир.

Ижтимоий-сиёсий тараққиётнинг маънавий асосларини ўрганишда Ўрта Осиёда вужудга келган тасаввуфчилик оқимининг аҳамияти ҳам алоҳида муҳим ўрин тутди. Тасаввуф гарчи ислом бағрида ниш уриб, Қуръон ва ҳадислар ҳикматидан озиқланган, кўп ҳолларда шариат аҳкомига суянган бўлсада, лекин у расмий диний ақидапарастлик ва мутаассибликка ҳамда ҳоким табақаларнинг айшу-ишратларга ғарб турмуш тарзи, талончилик ва манфаатпарастликка зид ўларок, меҳнаткаш халқ норозилигини ифодалаб келди. Тасаввуф таълимоти асосида адолат, ҳақиқат, тўғрилиқ, меҳр-шафқат, инсоф, иймон, эътиқод, илм, меҳнатсеварлик, ватанпарварлик каби умуминсоний ғояларни тарғибот қилувчи футувватга асосланган бир қанча диний, сиёсий оқимлар пайдо бўлади. Улар жамиятнинг ахлоқсиз унсурларига ғоявий куч сифатида қарши қўйилади

Ижтимоий-сиёсий тафаккур ривожини ва ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятининг асосий шартини – қонун устуворлигини тамойилини амалиётда қўллаш тажрибасини Шарқнинг буюк давлат арбоби ва саркардаси Амир Темур (1336–1405) бой ижтимоий-сиёсий ва маънавий мероси асосида кўриш

¹ Юсуф Хос Ҳожиб Қутадғу билиг.-Т.: Фан, 1971, 329-б.

² Ўша асар. 329-бет

³ Низомулмулк. Сиёсатнома. Т.: Адолат, 1997. 98-бет.

мумкин. Унинг тузукларида давлат тизими, уни идора қилиш услублари ва воситалари, ундаги турли лавозим-вазифалар даражаси, табақаларнинг тоифаланиши, ҳарбий қўшинларнинг ташкил этилиши, жанг олиб бориш маҳоратлари, давлат хизматчилари рағбатини ташкил этиш омиллари, адолатли солиқ турларининг жорий этилиши, мамлакатни ободонлаштириш тадбирлари миллий давлатчиликнинг юксак маданий ва ҳуқуқий даражада шакллантиришга эришганлигидан далолат беради. “Ҳар мамлакатнинг яхши кишиларига мен ҳам яхшилик қилдим, нафси ёмонлар, бузуклар ва ахлоқсиз одамларни мамлақатиимдан қувиб чиқардим. Пасткаш ва разил одамларга ўзларига лойиқ ишлар топширдим ҳамда ҳадларидан ошишларига йўл қўймадим. Улуғларини ва шараф-эътиборли кишиларни ҳурматлаб, мартабаларини оширдим. Ҳар мамлакатда адолат эшигини очдим, зулму ситам йўлини тўсдим».¹

Маълумки, фуқаролик жамиятини – ҳаётийлигини ва самарадорлигини таъминловчи – ҳуқуқий давлат доирасидан ташқарида тасаввур қилиб бўлмайди. Шу маънода, Соҳибқирон Амир Темурнинг қуйидаги сўзлари ҳозирги замон билан ҳамнафас жаранглайди: “Тажриба, - деб ёзади у, менга шуни кўрсатдики, дин ва қонунга таянмаган ҳуқумат, ўзининг буюк кудратини узоқ вақт сақлаб тура олмайди. Уни ҳар қандай ёвуз киши кириши мумкин бўлган на томи, на эшиги, на панжаралари бор уйга ўхшатиш мумкин. Шунинг учун мен ўз салтанатимни ислом арконлари ва бошқарувда ўзим қатъий амал қилувчи қонунлар асосида қурдим”².

Шу нуқтаи назардан, мувафақиятли бошқарув қонуниятига кўра, амир Темур раҳбарнинг адолатга таянишини лозим топган. Унинг фикрига кўра: “Раҳбар учун барча ишларда адолатга амал қилиши керак: у сотилмайдиган ва фазилат эгаси бўлган одамни вазирликка тайинлаши лозим, чунки адолатли вазир ўзи маҳдуд-раҳбар адаолатсизликларни тўғирлаши мумкин, аммо вазирнинг ўзи шундай бўлса, ҳалокат яқиндир”³. Соҳибқирон фикрича, давлат бошқарувида яна бир муҳим қонуният – қонун устуворлиги. “Қатъий тартиб ва қонунларга амал қилишим бахт-саодатим калити бўлди”. Бош қонунлар сифатида диний аҳкомларни ва улар асосида ёзилган фикрларни билган. Бунинг барчаси буюк Темур адаолатли ва фозил бошқарувга алоҳида эътибор қаратганлигини кўрсатиб турибди.

Комил инсонлар жамияти ҳақидаги ғоялар Алишер Навоий (1441–1501) сиёсий ва адабий фаолияти асоси бўлиб хизмат қилди. А.Навоий идеал ижтимоий-иқтисодий тузум ҳақидаги қарашларини ўзининг “Садди Искандарий”, “Маҳбуб ул қулуб”, “Пайғамбарлар ва донолар тарихи” ва б. асарларида ёритган. Ижтимоий-иқтисодий тузум муаммоларини фақат адолатли ҳукмдор бошқараётган ва қонун устувор бўлган мамалкатда амалга ошиши мумкин. Шундай қилиб, А.Навоий учунадолат ва қонун ижтимоий тараққиётнинг асоси ҳисобланади. Унинг концепиясида ҳукмдор шахси алоҳида аҳамият касб этади. Фазилатли ва идеал шахс ҳақида мулоҳаза

¹ Амир Темур тузуклари.-Т.:Ғофур Фулом нашриёти,1996, 24-бет.

²Уша асар. 81-бет

³ Амир Темур тузуклари.-Т.:Ғофур Фулом нашриёти,1996, Б- 83.

юритар экан Навоий ўзига хос инсонпарвар назарияни яратади. Ўз назариясида мутафаккир, бир томондан ҳукумдор ва боғбонни, бошқа томондан давлат ва боғни солиштиради. Унга кўра, агар боғбон ақлли ва меҳнатсевар бўлса, унинг боғи гуллаб-яшнайдди. Ҳудди шундай агар мамлакатнинг ақлли, доно, адолатли, халқи учун қайғурадиган ва уни севадиган ҳукумдори бўлса, у ривожланиб фаровонлашади.

У назариётчи ва амалиётчи сифатида давлат сиёсатининг адолатли асослари ва унинг маънавий мезонларини ривожлантиришга катта ҳисса қўшади. Айниқса, адолатсизлик ва зулм давлатни таназзулга, жамиятни жаҳолатга олиб келиши тўғрисидаги қарашлари ўз ифодасини топади: «...давлат иши билан машғул бўлган амалдорлик чоғларимда кўнгил мулкани турли одамларнинг ҳужуми булғалади. Гоҳ амирлик ўрнида ўтирдим ва ҳукумат маҳкамасида халқнинг арз-додини сўрдим ва гоҳ подшоҳ ёнида вазирлик қилдим ва менга умидвор назар билан қараб турган элга мурувват кўрсатдим»²² дейди. Адолатли жамият шаклланишининг асосий омили сифатида Навоий инсоний фазилатлар: адолатлилик, раҳмдиллик, меҳнатсеварлик, ростгўйлик, ватанпарварлик, виждонлилик, инсонпарварлик ва жасоратни келтириб ўтади.

Антик ва ўрта аср Шарқ алломаларининг фуқаролик жамиятиги оид концептуал мероси ва назарий ишланмалари амалиётдаги – давлат ва жамиятда ҳукмрон меъёрларга тўлиқ мос келмасида, бироқ улар фуқаролик жамияти тамойилларининг объективлашуви ва унинг инсоният социумининг тарихий тараққиётининг таркибий қисми сифатида тушунилиши учун мустаҳкам асос яратдилар.

Ўрта асрларда Шарқ ва Ғарбда фуқаролик жамияти тўғрисидаги йўналишлар.

Фуқаролик жамиятининг тарихий кўринишлари ифодаси Европа-Ўрта ер денгизи анъанаси асосида фуқаролик жамиятининг дастлабки кўринишлари – Уйғониш давридаги италян шаҳар-давлатларига бориб тақалади. Бунда фуқаролик жамияти шаҳар бошқаруви тизимига асосланган, муайян шаҳар доирасидаги, ижтимоий муносабатлар тизими сифатида характерланади.

Олимлар фуқаролик жамиятининг яна бир тарихий илдизини, олмон маданий доираси таъсиридаги континентал-европа анъанаси билан боғлашади. Эркин фуқаронинг пайдо бўлишига, биринчилардан бўлиб бирлашган хунармандлар ва савдогарлар гильдияси, феодаллардан ҳимояловчи ва шаҳарлар бошқарувига таъсир қилган биринчи ассоциация сабаб бўлган деб ҳисобланади.

Учинчи тарихий илдиз фуқаролик жамияти замонавий тушунчаси шаклланишида либерал англо-америка анъанаси муҳим аҳамият касб этган. Тадқиқотчилар бу борада турлича фикр билдиради. Масалан, фуқаролик жамияти табиий ҳуқуқ ва эркинлик асосида мулкка эгалик қилиши ҳақидаги ғояни Жон Локк, модернизация ва ўз-ўзини бошқаришни фуқаролик жамиятининг муҳим компонентлари сифатида Адам Смит, минимал давлат

²² А. Навоий. Махбуб ул- Қулуб.–Т.: Ғофур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1983, Б-12.

концепцияси, фуқаролик жамияти ва зарурий ёвузлик сифатидаги давлатнинг ўта чегараланган роли ҳақидаги ғояни Томас Пейн, америкача демократия таҳлили ҳоясини Алексис де Токвил, давлат ва фуқаролик жамияти ўртасидаги муносабатларни белгилаб берган ва фуқаролик жамияти мустақил бўлиши кераклигини таъкидлаган Жон Стюарт Милл каби олимларни кўрсатиш мумкин.

Фуқаролик жамияти ҳақида турлича тарихий ва методологик ёндашувлар ва интерпретацияларни инкор этмаган ҳолда, янги даврда фуқаролик жамияти концептуаллашуви жараёнида муҳим роль ўйнаган Уйғониш даври олимлардан бири Николо Макиавелли (1469–1527) бўлиб, у прагматик, тажрибавий ижтимоий фанга асос солди. Фуқаролик жамияти Макиавелли учун синфий, партиявий қарама-қарши қизиқишлар мажмуидир. Унга кўра фуқаролик жамияти халқдан ахлоқий асосни – эзгулик ва фазилатни, ижтимоий қизиқишлар ва республика тузилмаси қизиқишлари олдида бурчни ҳис қилиш ва жасоратни талаб қилади. Бошқача қилиб айтганда, у эркин индивидлар учун муносиб бирлашма бўлади. Давлатни ҳимоя қилиш учун ҳукмдор қўлидаги барча воситаларни ишга солиши керак бўлади, ёлғон, шафқатсизлик ҳатто уруш ҳам бундан мустасно эмас. Давлат қизиқишлари унда бирламчи аҳамият касб этган. Макиавелли давлатнинг мутлақо мустақиллигини талаб қилган, черковдан ҳам, яъни давлат ва умуман сиёсат соҳасининг секуляризацияси тарафдори бўлган. У давлат бошқарувининг ўзига хос сиёсий маҳорат мактабини яратади, унда ҳеч қандай ахлоқий нормалар билан ҳисоблашмай, “мақсад ҳар қандай воситани оқлайди” деган тамойилни ишлаб чиққан.

Шунга қарамай, айнан шундай масалани кўндаланг қўйиш ғояси ортидан янги даврда бир қатор файласуфлар фуқаролик жамияти концепциясини янада бойитди. Хусусан, “Сўз эркинлиги ҳақида” Джон Мильтон, “Левиафан” Томас Гоббс, “Давлат бошқаруви ҳақида икки трактат” Жон Локк, “Қонунлар руҳи ҳақида” Монтескье, “Ижтимоий келишув ҳақида” Жан Жак Руссо, “Илоҳий-сиёсий трактат” Бенедикт Спиноза, “Фуқаролик жамияти тарихи ҳақида хатлар” Анри Фергюсон кабилардир. Мазкур ишларда у ёки бу даражада инсон ҳаётининг ўзига хос шакли сифатидаги фуқаролик жамияти муаммолари ёритибгина қолмай шахс ва давлатга фуқаролик жамиятининг асосий субъекти бўлган фуқаронинг бутун потенциалини юзага чиқариш учун зарур бўлган принципиал янги сифатлари ишлаб чиқилган.

Томас Гоббс антик давр мутафаккирларига (Платон, Аристотелга) эргашиб, жамият ва давлат тушунчаларини тенглаштиради. У давлат, фуқаролик жамияти ва фуқаровий шахс тушунчалари ўртасига тенглик белгисини қўяди. Бироқ, айни вақтда, у агар давлат фуқаро бўлса, бу ҳар қандай фуқаро давлат ҳисобланишини англамаслигини қайд этади. Муайян хўжалик, савдо ва тижорат ишларини олиб бориш учун аъзолари ўзини ҳамжамят (давлат) хоҳиш-иродасига тўла бўйсундирмаган бирлашмалар, компаниялар, яъни «фуқаровий шахслар» ташкил этилиши мумкин. Айни вақтда бундай фуқаровий шахслар (ширкатлар) охиригача бўйсунган бўлади.

Мазкур мантиқни «фуқаролик жамияти» тушунчасига нисбатан ҳам татбиқ этиш мумкин.

Инглиз маърифатчи файласуфи ва сиёсий мутафаккири **Жон Локк** (1632-1704) ҳақли равишда ҳуқуқий давлатнинг атоқли мафкурачиларидан бири ҳисобланади. У ўз ғояларини «Давлатни бошқариш ҳақида икки рисола» асарида баён этган. Унинг таълимотида одамларнинг табиий ҳолати, фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва давлатнинг ташкил топиши муаммолари тушунтирилган. Локк ҳуқуқий давлатнинг бош элементи бўлган ҳокимиятнинг бўлиниши назариясининг асосчиси ҳисобланади.

Хусусий мулк назарияси Локкда меҳнат билан узвий боғлиқ. Одамлар асосан ўз мол-мулкидан тинч ва хавфсиз фойдаланиш мақсадида жамиятга қўшиладилар, бунда мазкур жамиятда қабул қилинган қонунлар бунинг асосий қуроли ва воситаси бўлиб хизмат қилади, деб ҳисоблайди Жон Локк.

Фуқаролик жамиятига бирлашиш – бу қулай, тинч ва фаровон ҳаёт кечириш, ўз мол-мулкидан хотиржам фойдаланиш ва ўзини мазкур жамият аъзоси бўлмаган одамларга қараганда хавфсизроқ ҳис қилиш учун бошқалар билан келишиш демакдир.

Фуқаролик жамияти тушунчасининг либерал талқини, юқорида айтиб ўтганимиздек, Томас Гоббс ва Жон Локк даврида яратилган. «Фуқаролик жамияти» тушунчасини улар кишилик жамиятининг тарихий ривожланишини, инсоннинг табиий мавжудликдан маърифатли ҳаёт тарзига ўтишини акс эттириш учун илмий муомалага киритган.

Томас Гоббс бундай ҳолатга давлат мавжуд бўлган ҳолда эришиш мумкин деб ҳисоблаган. У давлат бўлмаган жойда уруш, кўрқув, қашшоқлик, ёлғизлик, ёввойилик, жаҳолат, давлатда – оқилоналик, хавфсизлик, бойлик, тартиб, билим ва олижаноблик ҳукм суради, деб ёзган.

Либерализм асосчиси Жон Локк биринчи бўлиб шахсни жамият ва давлатдан, эркинликни – бошқа қадриятлардан устун қўйган. Эркинликни у давлатнинг аралашувидан холи ҳолат сифатида тушунган.

Фуқаролик жамиятини таҳлил қилишга нисбатан бошқа бир ёндашувни Г.Гегель (1770-1831) таклиф қилади. У фуқаролик жамиятига ўз кундалик эҳтиёжларини меҳнат ёрдамида қондирувчи индивидлар мажмуи деб қарайди. Унинг фикрига кўра, фуқаролик жамиятининг негизини хусусий мулк ташкил этади.

Г.Гегель фикри бўйича, тарихий жараёни ҳаракатлантирувчи куч сифатида фуқаролик жамияти эмас, балки давлат амал қилади, у барча фазилатларни ўзида мужассамлаштиради, инсон шахси, умумий сиёсий, моддий ва маънавий асосларнинг жамулжам ифодаси ҳисобланади. Давлат инсонни ҳар хил тасодифлардан ҳимоя қилади, адолатни таъминлайди, умумий манфаатларни рўёбга чиқаради.

Давлат, оила, қабила, миллат, диний ва бошқа бирликлардан фарқланувчи «фуқаролик жамияти» категорияси XVIII-XIX асрларда тадқиқот предметиға айланди. Г.Гегель ўзининг «Ҳуқуқ фалсафаси» асарида фуқаролик жамияти тушунчасини атрофлича ўрганди ва унга шахсларнинг эҳтиёжи ва меҳнат тақсимоти тизими, адлия (ҳуқуқий муассасалар ва

ҳуқуқий тартибот), ташқи тартиб (полиция ва корпорациялар) орқали алоқаси (муносабатларга киришиши) сифатида таъриф берди²³.

Ўша давр жамияти ва давлатига нисбатан Г. Гегелнинг қарашлари эскирганлигига қарамай, унинг фуқаролик жамияти давлатга нисбатан мустақил бўлган шахсий манфаатлар жабҳаси, ижтимоий тузум, меҳнат тақсимоти ва мулк шаклларига боғлиқ эканлиги ҳақидаги фикрлари ижтимоий фанларнинг ривожланиш йўлида ташланган муҳим кадам бўлди.

Г.Гегель фикрига кўра, фуқаролик жамияти – бу, аввало, хусусий мулкка асосланган эҳтиёжлар тизими, шунингдек, дин, оила, табақалар, давлат қурилиши, ҳуқуқ, ахлоқ, бурч, маданият, маориф, қонунлар ва улардан келиб чиқувчи субъектларнинг ўзаро юридик алоқаларидир. Табиий, «номаданий» ҳолатдан «одамлар фуқаролик жамиятига киришлари лозим, чунки фақат шу жамиятда ҳуқуқий муносабатлар ҳақиқий хусусият касб этади».²⁴ Айни вақтда Гегель бундай жамият фақат «ҳозирги дунёда» мавжуд бўлиши мумкинлигини қайд этади. Бошқача айтганда, фуқаролик жамияти ёввойилик, қолоқлик, маърифатсизликка қарши қўйилади.

Гегел фуқаролик жамияти оиладан бошланиб то давлатга қадар диалектик ҳаракатланувчи алоҳида босқич узоқ тарихий давр давомида ўрта асрдан то янги давргача трансформациялашиб келган тушунчадир. У фуқаролик жамияти ва давлатни аралаштириб юборувчи ўша даврда ҳукмрон бўлган табиий ҳуқуқ назариясини танқид қилган, унинг фикрича, ижтимоийлик хусусиятига асосланувчи фуқаролик жамияти, оиланинг ахлоқий ва давлатнинг оммавий ҳаётидан мутлақо фарқланади. У адолатили қонунлар ва одил судларни фуқаролик жамиятининг таркибий қисмлари деб ҳисоблайди.

Фуқаролик жамиятини концептуал тушунишга Иммануил Кант (1724–1804) ҳаракат қилган. Кант фуқаролик жамиятини бутун инсоният уйи деб билган. Бу жамиятда ҳар бир инсон ҳатти-ҳаракати олий ахлоқий қонун – қатъий императив билан белгиланади. Унинг фикрича, фуқаролик жамияти мавжуд қонунлар доирасида ҳеч ким томонидан чекланмайдиган интилиш, тамойилларининг эркилик билан уйғунлиги, бошқача айтганда, фуқароларга мос бўлган жамиятдир.

Юқорида айтилганлардан хулоса қилиш мумкинки, XVIII аср ўрталарига келиб фуқаролик жамияти – давлат анъанавий парадигмаси қайта кўриб чиқиладиган бўлди. Бу жараён XVIII – XIX асрларга келиб тўхтади, бу даврга келиб янги тизим ўзининг – хусусий мулк, эркин бозор иқтисодиёти, парламентар демократия ва ҳуқуқий давлат, ижтимоий ва сиёсий соҳалар ўртасидаги бўлиниш.

Фуқаролик жамияти демократик нормалари ва қадриятлари замонавий ижтимоий-фалсафий тафаккурда ҳам таҳлил қилинган. Замонавийроқ кўринишда демократия ғоялари Туркистонда маърифатпарвар жадидлар фаолиятида кузатилади. Европада бўлгани каби Туркистонда ҳам ўрта асрлар феодал муносабатлари, догма ва анъаналарга қарши бўлган маърифатпарвар

²³ Қаранг: Гегель Г.В.Ф. Философия права. - Москва, «Мысль», 1990. – С.227.

²⁴ Гегель Г. Работы разных лет. Том 2. – Москва, 1973. – С. 50.

ғоявий оқим сифатида характерланади. У прогрессив кучларнинг мамлакатни феодализм турғунлик давридан олиб чиқишга ҳаракат қилган ва курашганларини акс эттиради. Жадинлар таълим тизимини ислоҳ этишни талаб қилиб, дунёвий фанлар фаолроқ ўқитиладиган янги усулдаги мактабларни очган, уларда аниқ, табиий-илмий, иқтисодий фанлар ўқитилган.

Замонавий тадқиқотчилар таъкидлашчи, демократик қайта қуриш ғоялари ва фуқаролик жамияти шаклланиши ёш хиваликлар ва ёш бухороликлар уюшмалари дастурларида ўз аксини топган. Улар жадинлар либерал ҳаракати сифатида нафақат ижтимоий муносабатларни ислоҳ қилишда, балки 1920 йилда Хива ва Бухорода халқ намоёнларида иштирок этганлар. Туркистон автономияси учун курашган жадинлар, мустақиллик учун ҳаракатга муносиб ҳиссасини қўшган.

Юртимизда ижтимоий-фалсафий фикр, хусусан жадинлар қиёфасида, фуқаролик жамияти ғоялари маърифат қадриятининг шаклланишига қаратилган эди. М.Беҳбудий, А.Авлоний, А.Фитрат ўз давридан илгарилаб ўтиб, фуқаролик жамияти фақат мустақил мамлакат доирасида амалга ошириши, ҳақидаги хулосасини айтадилар. Бундан ташқари, улар, анъана ва урф-одатлар демократлашувга тўсиқ бўлмаслигини, аксинча, мавжуд анъаналар доирасида амалга оширилган модернизация, фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва барқарор тараққиётининг муҳим омиллигини асослайди.

Президент И.А.Каримовнинг сўзлари билан айтганда, “ўзбек халқи бой тарихи узок ўтмишга бориб тақалади, ва уч минг йиллик даврни ўз ичига олиб, бизга бой тажриба ва ибратли сабоқ беради, уни қабул қилишимиз ва ривожлантиришимиз керак бўлади”²⁵.

Умуман олганда, фуқаролик жамияти фалсафий концепцияларининг инсоният тарихида ўрни ва ролини баҳолаш эканми, унинг нафақат илмий-техникавий ютуқлар билан, балки инсон борлигининг экзистенциал ибтидосини қайта тушуниш билан кечган. Бу даврда инсон эркинлигини бошқача тушуниш усули юзага келиб, у фанга жиддий таъсир қилади. Бунда эркинлик ўз қизиқишлари йўлида бошқарилувчи эмас, балки ҳар бир инсоннинг ўз тақдири учун жавобгарлиги маъносида тушунилади.

3.2. Фуқаролик жамияти ҳақидаги замонавий концепциялар.

XX аср бошларидан фуқаролик жамияти соҳасида амалга оширилган тадқиқотлар “фуқаролик жамияти” категориясини функционал характеристикаларини тушуниш мураккаблашади. Бу фуқаролик жамияти тушунчасини тадқиқ этишда, фуқароларнинг ижтимоий ҳаётида долзарб талабларини акс эттирувчи, янги мезонларнинг киритилганлиги билан асосланади. Шундай қилиб фуқаролик жамияти ҳақидаги тасаввурлар ривожини тизимлаштириш: биринчидан, уларнинг ижтимоий-фалсафий асослари характеристикаси билан, иккинчидан, мафкуравий асосларнинг хусусиятларига кўра, учинчидан, фуқаролик жамиятининг соф илмий

²⁵ Каримов И.А. Ўз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз Т. 7. – Т.: Ўзбекистон, 1999. 156-б.

концепцияларини аниқлаш билан белгиланади.

Бироқ, фуқаролик жамияти модели ишлаб чиқилувчи дастлабки, базавий ижтимоий-фалсафий назарияларда тадқиқотчилар концепцияларини икки гуруҳга бўлади:

- формацион ва цивилизацион ёндашувлар;
- модернизация ва постмодернизм концепцияси.

Фуқаролик жамиятининг замонавий концепцияларининг асосий ёндошувлари

Формацион ёндошув	Цивилизацион ёндошув	Модернизация ёндошуви
<p>Фуқаролик жамияти тушунчаси капиталистик тизимга боғланади ва кенг (яъни жамиятнинг шакли сифатида) ва тор (яъни иқтисодий ва сиёсий муносабатлар ўратсидаги шаклланадиган муаян ижтимоий ташкилотлар мажмуаси сифатида) маъноларда тушунилади.</p>	<p>Фуқаролик жамиятини цивилизация тарраққиёти контекстида кўриб чиқади. Унинг назарий асосларини О.Шпенглер, А.Тойнби ва П.Сорокин асрларарида яратилган. Уларга қараганда, фуқаролик жамияти бошқа ижтимоий шакллардан аввало юксак цивилизация даражаси билан ажралиб туради. Унинг асосий меъзони сифатида эса инсогн, унинг эркинлиги, ривожланиш ва ижодийлик имкониятлари, шунингдек бошқа инсонлар билан тинчлик в тотувликда яшаш қобилиятлари тан олинади</p>	<p>Модернизация концепцияларида (А. Турен, Ю. Хабермас, Э. Гидденс, З. Бауман ва б.) фуқаролик жамияти аъанавий жамият урнини эгаллаган ёки замонавий жамиятга хос бўлган белгиларни шакллантирадиган жамияти тушунилади.</p>

Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда фуқаролик жамиятининг куйидаги ғоявий-фалсафий доктриналари кўрсатилади:

- «бюрократик давлат социализми доктринаси»;
- «авторитар давлат капитализми доктринаси»;
- «демократик социализм доктринаси»;
- либерал-демократик (“бозор демократияси”).

Бюрократик давлат социализми учун фуқаролик жамияти – бу буржуа, капиталистик жамият, у хусусий мулкка ва ёлланма меҳнатга асосланади. Бюрократик-давлат социализми тарафдорлари фуқаролик жамиятини ижтимоий нотенглик ва жамиятда кучайиб бораётган кескинлик сабаби деб билади.

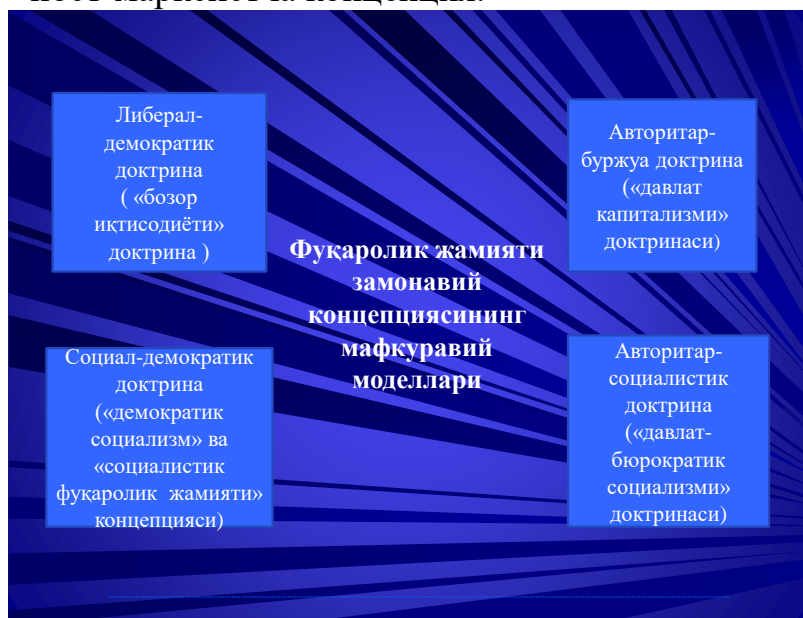
Авторитар-давлат капитализми фуқаролик жамиятини хусусий бизнес, оилавий-қариндошлик ва бошқа нодавлат муносабатлар соҳаси бўлиб, ўзида капиталистик давлатнинг ижтимоий-иқтисодий базасини мужассам қилади, деб ҳисоблайди.

Демократик социализм концепцияси тарафдорларига кўра фуқаролик жамияти - ижтимоий-сиёсий ташкилотлар ва институтлар мажмуи, у демократик давлат билан бирга ижтимоий (иқтисодий, сиёсий ва ҳ.) демократия асосини ташкил қилади.

“Бозор демократияси” назариётчилари фуқаролик жамиятини бозор демократияси жамияти аналоги деб билади. Улар фикрича, фуқаролик жамияти иқтисодий жамият бўлиб, иқтисодий ҳаётни бошқариш имкониятларида чекланган ва ижтимоий бирлашмалар ва ҳаракатлар томонидан назорат қилинади.

Шундай қилиб, фуқаролик жамияти ғоясининг қайта жонланишида жамиятни давлатлаштиришга, жамият ҳаётида давлат роли ва таъсирининг фавқулодда ўсишига қарши ҳаракатни кўриш мумкин. Ч.Тэйлор, Э.Арато, Р.Дворкин ва бошқа тадқиқотчилардан иборат бўлган ўзига хос норматив дискурс ҳам шаклланганлигини айтиш мумкин²⁶. Шунингдек, нодавлат соҳанинг ижтимоий-сиёсий фаоллиги ва ўз-ўзини ташкиллаштириш аҳамияти юзасидан, энг муҳим қуйидаги концепциялар ажратилади:

- либерал анъана концепцияси;
- американча коммунитариз концепцияси;
- европача неоконсерватизми концепцияси;
- пост-марксистча концепция.

Фуқаролик жамиятининг либерал анъана ғояси умуман олганда янги нарсас эмас. Фуқаролик жамияти ҳақидаги тасаввурлар мумтоз инглиз либерализмидаёқ ишлаб чиқилган.

Фуқаролик жамияти концепциясининг америкача маданий ва тарихий контекстида «республиканизм» идеали билан боғлиқ эди. У XX ўз-ўзини

²⁶ Гончаров Д. Нормативная дискуссия о гражданском обществе: основные направления. Москва. 2010. С. 86

бошқариш ва ўз-ўзини ижтимоий ташкиллаштиришга асосланувчи, тенг ҳуқуқли фуқаролар томонидан тузилган америка коммуналари, яъни локал бирлашмаларнинг уйғун ва фаолликдаги ижтимоий-сиёсий ҳаёти ҳақидаги тасаввурларга асосланади.

Мазкур коммуналар ўз-ўзини ташкиллашуви ўзига хос фуқаролик жамияти типии билан қўллаб-қувватланган, бу ҳақда батафсил А. де Токвил ёзади. Демократик маданият бунда коммунал ўзароҳамкорлик ва шерикчилик қадриятларини, шунингдек христиан ахлоқи қадриятларининг юқори даражадаги амалиёти билан фарқланади. Шунинг билан бирга, коммунитаристик лойиҳа тарафдорлари кузатганидек, жамоавий қадриятлар индивидуал қадриятлардан устун бўлиб, индивидлар ўзаро ишонч ва ҳамкорлик муҳитида ўз қизиқишларини уюшма қизиқишларига бўйсундиришга тайёр бўлган²⁷.

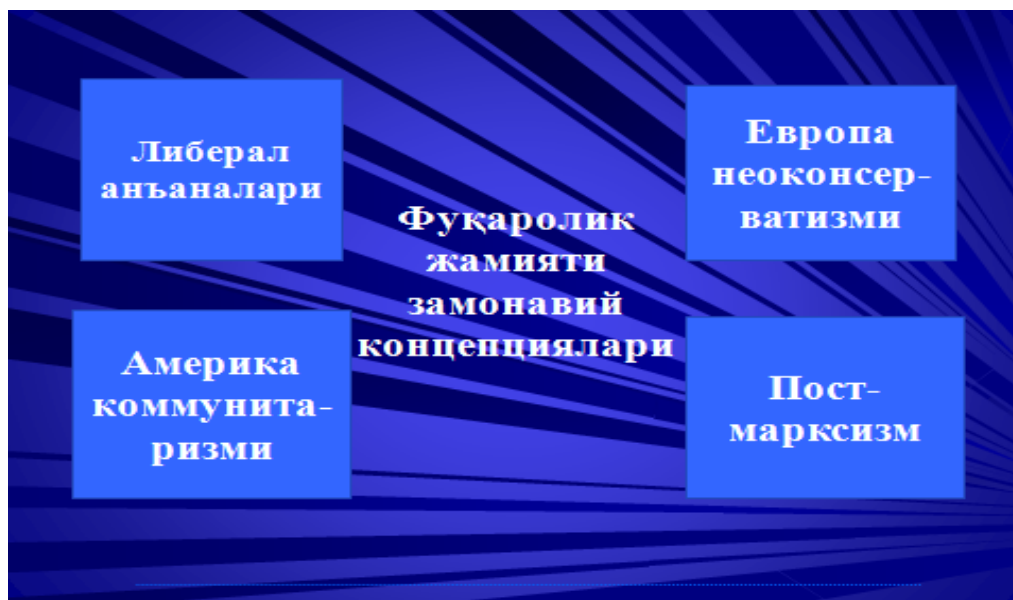
Манбалар таҳлили шуни кўрсатадики, мумтоз марксизм замонавий дискурсининг алоҳида концептуал йўналиши сифатида фуқаролик жамиятини келиб чиқишини, жамиятнинг феодал-аристократик патерналистик тизими ўрнига коммерция капитализми давридаги иқтисодий партикуляриزمи билан боғлаган. Бироқ Маркс унда индивидуал эркинлик ва автономияни эмас, синфий жамиятда объектив мавжуд бўлган нотенгликни, эркисизлик ва ижтимоий-иқтисодий бегоналашувни беркитувчи, яъни, ташқи шаклни кўрган холос²⁸.

Кейинроқ эса постмарксистик лойиҳа доирасида амал қилувчи назариётчилар, фуқаролик жамияти ғоясини қайтадан кўриб чиқишга ҳаракат қилган. Шундай қилиб, постмарксистик тушунишда, у куйидагича асосланади «охирги вақтларда пайдо бўлаётган, жамиятнинг, эркин эҳтиёрий ассоциациялари, шунингдек, ҳуқуқий ва оммавий институтлари доирасида амалга оширилувчи жамоавийликнинг номумтоз шакллари, нафақат давлат доирасидан, балки капиталистик бозор иқтисодиёти чегарасидан ҳам чиқиб кетмоқда»²⁹. Бу ерда диққат марказида, биринчидан, давлат-бюрократик машинасининг, умумий манфаатлар давлати шароитида, таъсир доирасининг кенгайиши, иккинчидан, жамиятга трансмиллий корпорациялар ва глобаллашув даврининг марказлашган иқтисодиёти томонидан бўлган ҳавфи туради.

²⁷ Walzer M. 1995. Concept of Civil Society – Walzer M., ed. Toward a Global Civil Society. Providence RI: Berghahn Books.

²⁸ Baker G. 2002. Civil Society and Democratic Theory: Alternative Voices.

²⁹ Arato A. 1981. Civil Society Against the State: Poland, 1980-81 – Telos, #47.

Фуқаролик жамиятининг замонавий концепцияларини кўриб чиқар эканмиз, уларда мазкур феноменнинг онтологик ва гносеологик жиҳатларига ижтимоий қарашлар хилма-хиллигини кўрамиз. Таъкидлаш ўринлики, фуқаролик жамиятининг замонавий концепциялари ижтимоий муаммолар таҳлилининг тизимли мезонларини ишлаб чиққанлиги ва илмий ҳамжамият олдида оригинал концептуал ва амалий ечимини талаб қилаётган янги масалаларни кўндаланг қилиб қўйганлиги. XX аср нафақат техник прогресс, балки тизимли фикрлаш шаклланиши ва ҳукмронлиги даври бўлганлигини олимлар билади. Айнан шундай вақтда, фуқаролик жамияти – ижтимоий борлиқнинг тизимли таҳлили контекстида ўрганила бошланади. Бу албатта, бугун олим-файласуфларга замонавий ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий жараёнларни нафақат моделлаштириш имкониятини, балки, уларнинг келажаги ҳақида аниқ тасаввурлар пайдо бўлишга олиб келади. Бугунги кунда ҳам фуқаролик жамиятини ўрганиш масалаларида бир қатор муаммолар мавжуд: фуқаролик жамиятининг давлат ва жамият дихотомияси ёки шериклиги чегараси, фуқаролик жамияти институтларининг индивид шахсий ҳаётига даҳл қилиши чегараси қаерда, фуқаролик жамиятини тушунишнинг базавий асослари, фуқаролик жамиятини тушунишнинг универсал ёндашувлари мавжудми каби масалалардир.

Шунинг билан бирга, фуқаролик жамияти ҳақидаги ғоялар ва тасаввурлар генезиси, мазкур феномен антик ва ўрта асрларда – давлат қизиқишлари жамият, ва албатта хусусий қизиқишлардан устуворлиги контекстида талқик этилганлигидан далолат беради. Антик ва ўрта асрлар олимлари ижодида давлат, жамиятдаги ижтимоий муносабатларни бошқариб турган бош институт саналган. Мазкур жиҳат инсоният ривожининг дастлабки босқичида, давлат ва жамият ўзаро ҳамкорлиги ва дихотомияси борасидаги концепциялар йўқлигининг асосий омили ҳисобланади.

Фуқаролик жамияти концептуал дискурсининг антик парадигмаси – фуқаронинг ижтимоий бошқарув соҳасидаги роли ва ўрнини аниқлашдан иборат бўлган. Агар улардан баъзилари, фуқаролар давлатдан муайян даражада автономдир (Арасту), бошқалар давлат бошлиқларини фуқаро ва

жамият ҳаётини регламентация қилишга чақирган (Афлотун). Уларнинг ҳар бири имкони борича идеал давлат қурилмасини ишлаб чиқишга ҳаракат қилган. Айнан шу жиҳат фуқаролик жамияти кейинги концептуал ишланмалари турли талқини ва ёндашувларни келтириб чиқарди.

Ўрта аср мутафаккирларининг антик давр олимларидан фарқи, уларнинг ижтимоий муносабатларни, давлат ва жамият муносабатлари шу жумладан, теологик характерга эга, антик фалсафа эса ижтимоий муносабатларни турли рангларда кўриб чиқади, шу нуқтаи назардан фуқаролик жамияти диний парадигмаси ўрта асрларда шакллана бошлаган дейиш мумкин.

Шарқнинг фуқаролик жамиятини концептуал тушунишидаги ўзига хос жиҳат, уларнинг мазкур феноменга оид талқинлари фазилат, маърифат ва ўзаро масъулият тушунчалари призмаси орқали амалга оширилганлигидир, бунда ижтимоий-фалсафий фикр ўз диққатини давлат бошқарувчилари ва жамият аъзолари ўртасидаги муносабатларнинг ахлоқий-эстетик жиҳатларига қаратган.

Янги даврда давлат роли масаласи янгича англай бошланади: агар антик давр ва ўрта асрларда ижтимоий-фалсафий фикр давлат устуворлигига қаратилган бўлса, бу даврга келиб, мазкур нисбатда инсон (фуқаро) феномени, ўз ҳуқуқлари, эҳтиёжи ва қизиқишлари билан биргаликда устувор аҳамият касб эта бошлайди. Давлат фақат мана шу қизиқишларни мавжуд бўлган қонуний тизим доирасида амалга оширилишини таъминловчи институт сифатида гавдаланади.

Янги давр ижтимоий-фалсафий тафаккури фундаментал ютуғи, давлат ва жамият тушунчаларини ажратганлигида, бу фуқаролик жамиятини тушунишда классик парадигмасининг шаклланишига асос бўлган эди. Бу ўз навбатида, “давлат – фуқаролик жамият” дихотомияси кузатиловчи концепциялар шаклланишига олиб келади. Биринчи маротаба Янги давр мутафаккирлари давлат ва жамият қизиқишларининг турлича бўлишига ўз диққат эътиборини қаратади, бунда давлат қонун устуворлигига таянса, жамият эса хусусий мулкка. Фуқаролик жамияти ҳақидаги концептуал дискурсининг асосий муаммолари сифатида, давлатнинг роли ва давлат ва жамият ўзаро муносабатларининг мезонлари қандай (ахлоқий идеал ва реал сиёсат нисбати мезонлари) деган масала кўндаланг туради.

Фуқаролик жамияти феноменини концептуал қайта тушунишда кузатилган жиддий ривожига қарамай, илмий позицияларни ўрганиш асосида, уларнинг қарашлари турли ғоявий асосдан маҳрум эмаслиги аниқланди, бу эса ўз навбатида, фуқаролик жамияти мазмун ва моҳиятини тушунишда субъективизмнинг кучайишига олиб келган. Ва яна бир камчилиги сифатида давлат ва жамият ўртасидаги чегаралар ҳануз белгиланмаганлиги масаласи бўлиб, бу мазкур йўналишда илмий тадқиқот ишларини олиб боришда маълум даражада тўсқинлик қилади.

Фуқаролик жамиятини ўрганишда замонавий ижтимоий-фалсафий тафаккурнинг муҳим ютуғи сифатида эса, бу соҳани ўрганишининг янги илмий ёндашуви сифатда – тизимли парадигманинг шаклланиши бўлди. Ўз навбатида, бу фуқаролик жамиятининг норматив идрок этишдан уни

трансформациялашаётган фуқаролик жамиятини замонавий концептуал дискурси турли йўналишларини ўрганиш контекстида, эмпирик таҳлил қилишга ўтиш тенденцияларини кучайтирди.

Умуман, ҳозирги замон илғор демократик мамлакатлар жамиятшунос олимларининг фуқаролик жамияти тўғрисидаги назарий қарашлари бир тизимга келтирилса, у ҳолда фуқаролик жамияти – бу:

биринчидан, жамият ҳаёти фаолиятининг иқтисодий, ижтимоий ва маънавий соҳаларида ихтиёрий равишда шаклланган, бошланғич нодавлат тизимларини ўз ичига қамраб олган инсоний бирликдир;

иккинчидан, жамиятдаги иқтисодий, ижтимоий, оилавий, миллий, маънавий, ахлоқий, диний, ишлаб чиқариш, шахсий ва нодавлат муносабатлар мажмуасидир;

учинчидан, эркин индивидлар, ихтиёрий равишда шаклланган ташкилотлар ва фуқароларнинг турли органлар тазийқлари, аралашилари ёки бир қолипга солишларидан қонунлар воситасида ҳимояланган жамияти бўлиб, унда улар ўзлигини намоён қила олишлари учун доимий имкониятларга эга бўладилар.

XX асрнинг – 50-70 йиллари замонавий ижтимоий-сиёсий тизимлар назариясининг ривожланиши.

Германия Федератив Республикаси (ГФР) сиёсий тизими Германия тарихидаги иккинчи демократик тизимни ифода этади. Парламент кенгашида мажлис ўтказган ГФР асосчилари (авваламбор, унинг раҳбари - **Конрад Аденауэр** (1876-1967 йй.) янги Конституцияни ишлаб чиқишда дастлабки демократия, Веймар Республикаси ҳамда миллий-социалистик диктатура таназзули билан боғлиқ сабоқларни инобатга олган.

Германия канцлери (1949-1963 йй.) К.Аденауэрга баденлик сиёсатчи, тарихчи, ҳуқуқшунос, жанубий Германия либерализми мафкурачиси К.Фон Роттекининг(1775-1840 йй.) қарашлари, хусусан, унинг “бирдамликсиз эркинлик, эркин бўлмаган бирдамликдан яхшироқ”, “аскар фуқаро бўлишдан тўхтамаслиги керак” каби шиорлари катта таъсир ўтказган”. К.фон Ротте суд ҳокимияти мустақиллигини инкор қилган ҳолда, ҳокимиятнинг бўлиниш принципларини асослаб берган - суд органлари давлат мақомидан маҳрум қилиниши керак. Идеал давлат - бу ҳокимиятнинг бўлиниш тизими орқали умумий хоҳиш-ирода ҳукмронлиги таъминланадиган давлатдир. Яъни, мутафаккир учун бошқарув шакли эмас, балки республика руҳи муҳимдир.

К.Аденауэр сиёсати икки муҳим омил - ижтимоий бозор иқтисодиёти ва “янги Европада янги Германия” принципига асосланган эди. Христиан-демократик иттифоқнинг биринчи раиси ва коммунизмга қарши йўналиш тарафдори бўлган К.Аденауэрнинг дастурий мақсадларида ижтимоий тузум асоси сифатида христиан этикаси, давлатнинг шахс устидан ҳукмронлик қилишидан воз кечиши, ҳар бир инсонга ҳаётнинг ҳар қандай соҳасида ташаббус кўрсатишга имкон бериш асосий ўринни эгаллаган. Канцлернинг фикрича, сиёсий ва иқтисодий ҳокимиятнинг давлат қўлида

монополлашувида ҳар бир шахс эркинлиги учун хавф мавжуд; давлат чекланган, фақат назорат қилувчи вазифани амапга ошириши керак.

1949 йилда қабул қилинган Конституциянинг биринчи бандида конституциявий тузумнинг олий неъмат сифатида инсоннинг кадр-қиммати ҳурмат қилиш қоида сифатида белгиланган: “Инсоннинг кадр-қиммати дахлсиздир. Уни ҳимоя қилиш ва ҳурмат қилиш - давлат ҳокимиятининг бурчидир”. Асосий қонунда Германия ҳуқуқий (“давлат органларининг барча ҳаракатлари суд назоратида туриши лозим”) ва ижтимоий (қариллик, касаллик, ногиронлик ва ишсизлик ҳолатларида инсонларга яшаш учун муносиб шароитларни таъминлаш мақсадида сиёсий чора-тадбирлар кўрилиши керак) давлат сифатида мустаҳкамланган. Мазкур асосий конституциявий принциплар “абдий хусусият”га эга. “Бутун давлат ҳокимияти халққа таянадй, - дейилган ГФРнинг Асосий қонуни 20(2)-бандида. У халқ томонидан сайловлар ва овоз бериш, шунингдек қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятининг махсус органлари орқали амалга оширилади”³⁰.

Асосий қонун ҳокимиятнинг учта тармоғи органларини ажратган ҳолда, уларнинг вазифаларини бирлаштириш, бир-бирининг ишига аралаштириш ва бошқаларни тақиқлайди. Аралашмаслик принципи айниқса адлия органларига нисбатан қатъий татбиқ қилинган.

Фуқаролик жамияти билан боғлиқ ҳокимият бўлинишининг замонавий немис тизими Германиянинг федератив тузумига асосланган. Бу давлатнинг сиёсий тизими икки босқичга - давлат миқёсидаги умумий қарорлар қабул қилинадиган юқори - федерал босқич ҳамда федерал ерлар (жами 16 та) вазифалари ҳал этиладиган куйи минтақавий босқичга бўлинишини англатади. Ҳар икки ҳокимият босқичининг ҳар бири ўзининг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятига эга. Ерлар юридик жиҳатдан бир хил мақомга эга бўлиб, бу ҳол ҳокимиятларнинг горизонтал ва вертикал бўлинишини тасдиқлайди, Германияни симметрик федерация сифатида ифода этади. Германияда сиёсий тизимни баъзан “яширин” федерализм деб аташади; бундан ташқари, мамлакатда федерал конституциявий суднинг мавқеи жуда кучли ва ҳ.к.

Германиялик замонавий файласуфлар учун “фуқаролик жамияти” атамаси Гегелга эмас, балки шотландиялик файласуф, тарихчи, Эдинбург университетининг фалсафа бўйича профессори, Адам Смитнинг устози, “замонавий жамиятшунослик асосчиси” Адам Фергюсонга (1723-1816 йй.), унинг машҳур Фуқаролик жамияти тарихи очерки” асарига, “эркин давлат бу бошқариладиган эркинлик демакдир” (“Essey on the history of the civil society”) (1767)¹⁰³, “мустақил давлат яхши бошқариладиган эркинлик”, “етақчининг заифлиги ёки назоратсиз амалга ошириладиган ҳар қандай ҳокимият ҳарбий ҳукумат тузумига, пировард натижада истибдодга олиб келади”, “барча шаклдаги ижтимоий тузилмалар инсон фаолиятининг самарасидир”, “муваффақиятли тижорат жамияти сиёсий коррупцияга олиб

³⁰ Основной закон Федеративной Республики Германия от 23 мая 1949 г. – Москва: Российская государственная библиотека, 1997.

келади” деган ва бошқа фаразларга бориб тақалади.

XXI аср бошида Германиянинг таниқли сиёсатчиларининг фикрича, Осиё, Африка ва Лотин Америкасининг ривожланаётган мамлакатларида “фуқаролик жамияти расмий сиёсатчилардан олдинда бормоқда”, бу эса “ушбу давлатларда демократиянинг илдиз отишига имкон беради” ҳамда Ғарб мамлакатларидан “фуқаролик жамияти вакиллари билан самарали ишлаш”, “ҳукумат ва фуқаролик жамияти вакиллари, ёшлар ва кексалар, ишбилармон одамлар ва ақл-идрок эгалари, машҳур санъат усталари, шунингдек, анъанавий ҳокимият вакиллари” юзма-юз учрашувларини ташкил қилишни талаб этади. Ривожланаётган давлатларни Европа мамлакатлари билан таққослаб бўлмайди — “демократияни ривожлантириш, қонун устуворлигини таъминлаш, ҳокимиятнинг бўлинишини бугунги кун талаби сифатида қабул қилиш учун Европага асрлар керак бўлди”.

Мамлакат президенти суд ҳокимияти мустақиллигининг кафолати ҳисобланади, судьяларнинг мақоми қонун билан белгиланади ва улар алмаштирилмайди. Франциянинг суд тизими кўп поғонали бўлиб, уни икки тармоққа - суд тизими ва маъмурий судлар тизимига ажратиш мумкин.

Франциянинг кўп партияли тизими ижтимоий кучларнинг мунтазам қутбланиши билан ажралиб туради: яъни, бу 50-60 - йилларда сўл ва ўнг қанотлар, 70-йилларда икки қутбли моделнинг пайдо бўлиши, 80-йилларда коммунистик ҳаракатнинг таназзулга юз тутиши ва ўнг қанотларнинг кучайиши, XX асрнинг 90-йилларида сиёсий партияларнинг қисмларга ажралиши, 2000-йилларда ноаниқлик, айниқса унинг жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози даврида кучайиши билан боғлиқдир.

Францияда ҳаётга татбиқ этилган маҳаллий ўзини ўзи бошқариш тизимининг роли ва аҳамиятини ошириш сиёсати катта халқаро аҳамиятга эга. Бу сиёсат фуқаролик жамияти ва ҳокимиятнинг етуклигига тўлиқ иттиноч ҳосил қилган ҳолда, босқичма-босқич ва комплекс равишда давлат назорати остида амалга оширилди. Аҳоли томонидан сайланган органлар нафақат давлат ҳокимияти тизимининг издан чиқишига йўл қўймади, балки аҳолига айниқса маиший ва коммунал соҳада хизмат кўрсатишни яхшилади, фуқаролик институтларининг юксак салоҳиятидан фойдаланиб, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларига қатор ваколатларни топшириш имконини берди. Мазкур сиёсат, бир томондан, сезиларли равишда давлат молия ресурсларини тақдим қилиш, иккинчи томондан эса ўзини ўзи бошқариш органлари раҳбарларининг касбий билимларини ошириш билан бирга кечди.

Франциянинг замонавий фалсафаси **Ш.Монтескье** ва **Ж.Ж.Руссонинг** ҳокимиятнинг бўлинишига оид қарашларига анча танқидий ёндашади. Масалан, Ш.Монтескье ҳеч қачон “бўлиниш” сўзини ишлатмаган; у суд ҳокимиятига аниқ таъриф бермаган (Ш.Монтескье судья бўлгани учунгина суд ҳокимияти номигагина тилга олинган); алоҳида эркинликка оид сентенциялар ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ролини ошириш чақириқлари билан чекланган. Ж.Ж.Руссо ўз назарий фикр-мулоҳазаларида диктатурадан қочишга интилган, у ҳокимият тармоқлари, хусусан, қонун чиқарувчи тармоқнинг тубдан ўзгариш қобилиятини етарлича баҳоламаган;

унинг учун ҳокимиятнинг бўлиниши - мажбуриятларнинг одатдаги тақсимотидир.

Умуман олганда, ҳокимиятнинг бўлиниш назариясининг франциялик асосчилари қарашларига ўзгарувчан сиёсат томонидан путур етказилмоқда.

Шуни қўшимча қилиш керакки, франциялик сиёсат арбоби, Миллий Мажлис президенти ва Франция академияси аъзоси, “жамиятшунослик” атамасининг муаллифи **Эммануэл-Жозеф Сийеснинг** (1748-1836 йй.) фикр-мулоҳазалари, унинг Фуқаро ва инсон ҳуқуқлари декларациясидан (1789 йил август) олдинги (“Инсон ҳуқуқлари ва фуқаролар эркинлигининг тан олиними ҳамда уларга таъсир кўрсатиш”) номли рисоласи (1789 йил июль) Франциянинг замонавий файласуфлари орасида шухрат қозонган. Унинг рисоласида миллий ва халқ суверенитети назарияси ривожлантирилган, фуқароларнинг фаоллиги ва пассивлиги сабаблари очиб берилган, умумий сайлов ҳуқуқи гадаъват этилган.

Габриэл Тард (1843-1904 йй.) (ҳокимият, ОАВ тўғрисида), марксист файласуф, марксча структурализм назариётчиларидан бири **Луи Альтюссер** (1918-1990 йй.) (ҳокимият тармоқлари ваколатларининг тадрижий эволюцияси тўғрисида), ҳуқуқшунос ва сиёсатчи **Морис Дюверже** (1917 йилда туғилган) (сиёсий партияларнинг роли тўғрисида) **Оливье Дюамельнинг** (1950 йилда туғилган) (матбуотнинг роли) тўғрисидаги ғоялари Францияда ҳокимиятнинг бўлиниш назариясини ривожлантиришга катта таъсир кўрсатган.

Шуни тан олиш керакки, ҳокимиятнинг бўлиниш принципи бавосита 1924, 1936, 1977 йилги совет даври конституциясида, 1923, 1964, 1976, 1987, 1990 йилларда қабул қилинган Афғонистон конституциясида ҳам мавжуд бўлган. Демак, биз кўриб чиқаётган тўққизта мамлакатда **СССРнинг парчаланиши арафасида учала тизимнинг ўзгариши учун муайян сиёсий-ҳуқуқий асос яратилган.** “Қайта қуриш” деб ном олган йиллардасобиқ иттифоқ конституциялари сайлов тизимини такомиллаштириш (1988 йил декабрь), СССР халқ депутатлари съезди родини ошириш, конституциявий назоратни кучайтириш (1989 йил декабрь), кўп партиявийликни бекор қилиш, президентлик институтини таъсис этиш (1990 йил март), ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд органлари фаолиятини чегаралаш (1990 йил декабрь) ва бошқа қатор йўналишларда тадрижий тарзда ривожлантирилган. СССР таркибидаги республикалар мустақилликка эришгач, **“ҳокимиятнинг демократик бўлинишининг янги шароитлари”** ҳақида фикрлар билдирилди “.

Давлат ҳокимиятининг конституциявий асосда бўлиниши ва фуқаролик жамиятининг бир-бири билан ўзаро боғлиқ экани илмий-назарий жиҳатдан асослаб берилган энг эътиборга молик замонавий фалсафий концепциялар орасида неомарксизм (Георг Лукач), либерал назария (Л.Фон Мизес, Фридрих Хайек), оммавий жамият назарияси (Х.Ортега-и-Гассет), менежериял жамият назарияси (Ж.Бернхэм), тоталитар жамият назарияси (Юнгер Арендт, Мангейм), Франкфурт мактабининг ривожланган саноат жамияти назарияси (Хоркхаймер ва Адорно, Маркузе), ахборот жамияти ва

саноатлашувдан кейинги жамият назарияси (Белл, Тоффлер), “сўнгги модерн” жамияти назарияси (Гидденс) ва империя глобализми назариясини (Хардт ва Негри) алоҳида қайд этиш мумкин.

Неомарксизм фалсафаси вакили Г.Лукач тарафдорларини баъзан “Будапешт мактаби” (Иштван Месарош, Миклош Крашшо, Агнеш Хеллер, Дьёрдь Маркуш, Ференц Фехер, Михай Вайда) умумий атамаси билан бирлаштирадilar. Айтиш мумкинки, бу мактаб аъзолари ўз устозларининг неортодоксал марксизм йўналишидаги фалсафий изланишларини давом эттирган. Аммо, кейинчалик уларнинг кўпчилиги узил-кесил социал-либерализм томонга ўтиб олган; А.Хеллер неолиберализм ва неоконсерватизм тарафдори бўлган.

Венгриялик файласуф-неомарксист, адабий танқидчи, Ғарб марксизмиасосчиларидан бири Г.Лукач (1885-1971 йй.) **сталинизмнинг барча нуқсонларини танқид қилиб, В.Ленин ва И.Сталин ҳокимиятининг назарияси ва бу ҳокимиятларини ташкил қилиш усуллари бир-бирига зид деб ҳисоблайди, у ҳокимиятни демократлаштириш учун курашади.**“Ленин фаолиятида, - деб ёзади Г.Лукач, - ҳокимиятни ташкил этиш принциплари заруратга қараб, янги ҳолат ва тенденцияларни қайта таҳлил қилиш сабабли пайдо бўлган, Сталинда эса ҳокимият аппарати принциплари азалдан тасдиқланган эди, воқеаларни тарғибот шаклида изоҳлаш эса унинг зарурлигини асослаш учун хизмат қилган. (Бу борада КПСС XX съезди томонидан синфий курашни авж олдириш зарурлиги тўғрисида рад қилинган аксиомани эслашнинг ўзи кифоя)”³¹.

Испаниялик файласуф ва социолог **Хосе Ортега-и-Гассет** (1883-1955 йй.) “оммавий жамият” доктринаси доирасида Ғарбда демократиянинг инқирозга учраши, ижтимоий институтларнинг бюрократлашуви, шахслараро алоқаларда пул муносабатларининг кенг тарқалиши натижасида юзага келган маънавий муҳитни танқид қилган.

“Омма одами, - деб ёзади Х.Ортега-и-Гассет, - давлатни ўзига хос хусусиятларга эга бўлмаган куч деб қабул қилади ва ўзини ҳам худди шундай ҳис этади. Агарда мамлакат ҳаётида бирон-бир қийинчилик, можаро ва муаммо пайдо бўлса, омма одами ҳокимиятлар бунга зудлик билан аралашиб, масъулиятни ўз зиммасига олиши, бу борада чекланмаган ва инкор этиб бўлмайдиган воситаларни ишга солиши учун ҳаракат қилади. Бундай ҳолатда тараққиётни асосий хавф кутиб туради, яъни ҳаёт тўлиқ давлат томонидан бошқарилади, ҳокимият кўлами янада кенгайди, давлат барча ижтимоий мустақилликни олиб қўяди - бир сўз билан айтганда, тарихнинг инсонтакдири куриладиган, маънавий озук оладиган ва равнақ топадиган ижодий асоси бўлиб қўйилади”. Бунинг оқибати яхшиликка олиб бормади, дейди Х.Ортега-и-Гассет. “Давлат барча ижтимоий ташаббусларни батамом бўлиб қўяди ва бунинг натижасида ҳеч қандай янги куртаклар униб чиқмайди. Жамиятни давлат, инсонни эса давлат машинаси учун яшашга

³¹ Лукач Д. По поводу дебатов между Китаем и Советском Союзом// Философские науки. – 1989. -№6

мажбур этади. Бу бор-йўги машина бўлса-да, унинг яроқлилиги ва ҳолати атрофдаги одамларнинг кучига боғлиқ. Давлат эса охир-оқибат жамиятнинг қонини сўриб олади ва пировард натижада ўзи ҳам сўниб, завола топади”³².

Х.Ортега и Гассет учун бошқарув - ўз ваколатларини табиий равишда амалга оширишдир. Бундай бошқарув ҳар доим ва ҳамма жойда жамоатчилик фикрига таянади. Ер юзидаги ҳеч бир ҳокимият жамоатчилик фикридан бошқа ҳеч қандай жиддий нарсага таянмаган.

XX асрнинг иккинчи ярмида қатор муаллифлар “оммавий жамият” жараёнларининг бир хил эмаслиги ҳақида ёзган. Масалан, келиб чиқиши италиялик бўлган немис файласуфи ва католик руҳонийси **Романо Гвардини** (1885-1968 йй.) бундай дейди: замонавий дунёда шахс тўғрисидаги тасаввурлар ўзгариб туради ва бу фуқаролик жамиятининг мавжудлиги билан чамбарчас боғлиқ; аммо, техниканинг ривожланиши билан янги ижтимоий тузилма пайдо бўлиб, унда шахс ижодкорлиги, субъект мустақиллиги бошқаларга намуна бўла олмайди. Шахсга қаршилиқ кўрсатадиган омма одами бунга мисолдир³³.

Юқорида зикр этилган франциялик социолог, тарихчи ва сиёсий арбоб **Алексис де Токвиль** (1805-1859 йй.) инқилобларни сиёсий, тасодифий, мажбурий ва охишта инқилобларга ажратган. Америкалик социолог ва сиёсатшунос **Чарльз Тилли** (1929-2008 йй.) давлат тўнтаришлари, фуқаролар урушлари, кўзғолонлар ва буюк инқилобларни ажратиб кўрсатган. Нью-Йорк университетининг профессори Жефф Гудвиннинг фикрига кўра, инқилоблар - бу сиёсий тузум ўзгаришини кўзда тутадиган ижтимоий-иқтисодий институтларнинг ўзгаришидир. Америкалик социолог ва сиёсатшунос, тарихий микросоциология, инқилоблар ва давлат тўнтаришлар назарияси соҳаси мутахассиси **Жек Голдстоуннинг** айтишича, инқилоблар - бу оммани сафарбар қилиш ва олдинги ҳокимиятга путур етказиш билан кечадиган сиёсий институтларни қайта ташкил қилиш демакдир.

“Давлат - фуқаролик жамияти” дихотомияси, бутунжаҳон фуқаролик жамиятининг бўғини сифатида нодавлат ташкилотлар фаолиятининг халқаро ҳуқуқий жиҳатлари, жамоатчилик онгини ривожлантириш, секуляризация ва десекуляризация жараёнлари, фуқаролик жамиятининг ҳолати учун эволюция назариясига бўлган муносабат аҳамияти фаол ижтимоий эволюция шароитида фуқаролик жамияти фаолиятининг долзарб муаммолари сирасига киради.

Бошланган “империя президентлиги” асри тўғрисидаги тезисни ривожлантирган америкалик тарихчи **Артур Шлезингер** (1917-1907 йй.) нинг ёзишича, “Конституцияда кўзда тутилган президент ҳокимияти ва вакиллик органлари ўртасидаги мувозанат президент фойдасига бузилади”. “Ташқи сиёсат - ушбу конституциявий мувозанат бузилиши мумкин бўлган соҳадир”, дейди А.Шлезингер.

1933 йил 4 март куни Президент **Франклин Делано Рузвельт** инаугурация маросимидаги нутқида бундай деган эди: “Конституциямиз ПУ

³² Ортега –и-Гассет Х. Восстание масс/ Пер. А.М.Гелескула. – М.: Социум, 1991. –С.134-135.

³³ Гвардини Р. Конец нового времени// Вопросы философии. -1990. №4.

даражада оддийки, унинг мазмунини бузмаган ҳолда янги ургу қўйиш орқали ҳам даврнинг гайриоддий талабларига мувофиқлаштириш мумкин. Қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимият тармоқлари ўртасидаги оддий мувозанат олдимизда турган мисли кўрилмаган вазифаларга ҳам мос келишига умид қилиш керак. Бироқ, мазкур вазифалар давлат ҳокимиятининг меъёрдаги мувозанатига вақтинчалик ўзгартишлар киритиши ҳам мумкин”³⁴. Яъни, Ф.Рузвельт АҚШ сиёсий тизимида ҳокимият тармоқлари мувозанати ва бўлиниш принципининг мустаҳкамлигини тан олган ҳолда, 30-йиллардаги фавқулотда ҳолатларда ижро ҳокимияти, яъни - президент, жамиятни кутқаришда муҳим ўрин тутиши даркор, деб ҳисоблаган.

Буюк Британия ва АҚШда урушдан кейинги сиёсат (1950 йил бошида) ҳақидаги илм-фанда давлат ва ҳокимиятнинг расмий институтларини таҳлил қилишга қаратилган “эски” институционализм ҳукмронлик қилган (В.Вильсон, Ж.Брюс, Т.Коул, Г.Картер, К.Фридрих ва бошқалар). Шундай эсада, замонавий фалсафа, жамиятшунослик, сиёсатшунослик, яъни янги институционализм сиёсий муассасаларга эмас, балки аксинча асосий эътиборни шахсни таҳлил этишга қаратди³⁵.

Методологик институционализм - илмий билимни алоҳида вабирлашган акторлар ўртасидаги ўзига хос ижтимоий муносабатлар чамбарчас боғлаб қўядиган ноклассик ижтимоий билим услубидир.

Американинг етакчи сиёсатчиларидан бири Дэвид Истоннинг (1917 йилда туғилган) таъкидлашича, “тенг ҳолатлар таҳлилида тизимларнинг муҳитнинг ғазабни кўзғатувчи таъсирини енгиш қобилиятини эътиборга олмаслик жиддий камчилик ҳисобланиши”ни ҳокимиятлар мувозанатини аниқлаш жараёнлари таҳлилиги киритиш мумкин”.

“Мувозанатли ёндашув тизим элементлари фақат битта асоси мақсадга эга бўлиши... мувозанатнинг бошланғич нуқтасига қайтиши ёки бирон-бир янги мувозанат нуқтаси сари ҳаракатланиши мумкинлиги ҳақидаги тасаввурни юзага келтиради”, - дейди Д.Истон. Бунинг устига “tizимнинг айрим элементлари баъзан мувозанатнинг олдинги ҳолатинибузишга кўмаклашувчи ҳаракатларни содир этиши ёки мувозанатсизликнинг доимий ҳолатини сақлаши мумкин”. Мувозанатли ҳолатлар таҳлилинини, гарчи ноаниқ шаклда бўлса-да, услубий асос сифатида қабул қилиш мувозанатли ҳолатига эришишга олиб бора олмайдиган тизим мақсадларини аниқлашни қийинлаштиради.

Тизимли таҳлил, деб хулоса қилади Д.Истон, “яхши ривожланган мувозанатли ёндашув доирасида эришиш мумкин бўлган назарий таҳлил даражасидан кўра янада мослашувчан ва самарали назарий тузилмани ишлаб чиқиш имконини беради”³⁶. Ҳокимиятнинг бўлиниш хусусиятларини тизимли таҳлил қилишнинг моҳияти шундан иборатки, бунда ҳокимия элементлар комплекси сифатида, муҳит - фуқаролик жамияти ва ижтимоий-

³⁴ Шлезингер А. Циклы американской истории. – М.: Прогресс, Прогресс-Академия, 1992. – С.399-485.

³⁵ Патрушев С.В. Институционализм в политической науке: этапы, течения, идеи, проблемы// Политическая наука.-2001. №2. С.146-186.

³⁶ Истон Д. Категории системного анализа политики/ Пер.с англ. К.А.Зубова//Политология: Хрестоматия./ Сост.: М.А.Василик, М.С.Вершинин. – М.: Гардарики, 2000. –С.-310-311.

иқтисодий муносабатлар билан боғлиқ ҳолда ўрганилади.

Ҳокимият бўлишини тизимли асосда таҳлил этишнинг моҳияти шундаки, ҳокимият элементлар комплекси сифатида, фуқаролик жамияти ва ижтимоий-иқтисодий муносабатлар билан боғлиқ ҳолда ўрганилади. Тизимли таҳлил сиёсатдаги ижтимоий асосларни ҳамда сиёсатнинг ижтимоий воқеликларга тескари таъсирини инобатга олган ҳолда, ҳокимиятнинг бўлинишини мураккаб ва ўзаро боғлиқ ҳолда тадқиқ қилиш имконини беради. Фуқаролик жамиятини Д.Истон “сиёсий тизимда жамият талаблари ва уни қўллаб-қувватлаш фильтри” деб атади.

Аргентиналик машхур файласуф, сиёсатчи, Халқаро сиёсий фанлар ассоциацияси президенти (1988-1991 йй) **Гильермо О'Доннеллнинг** (1936 йилда тугилган) қайд этишича, сиёсий институтлар “кутилган натижаларни барқарорлаштиради”. Сиёсий раҳбар ва вакиллар улар келгусида ўзаро муносабатда бўладиган муайян гуруҳдаги одамларнинг тор доирадаги имкониятлар даражасида ҳаракат қилишига умид қилади. Маълум бир агентлар (муҳолифат) бундай одамлардан кутаётган ҳаракатлар доирасини бу тарзда торайтиришга қарши чиқиши мумкин, улар кутилаётган натижаларга мос келмайдиган номақбул оқибатларни олдиндан кўра билади. Айнан шу ўринда сиёсий институт ўзининг куч-қудратини кўрсатишини таъкидлаш керак. Сиёсий институт бузилишидан ҳеч ким манфаатдор бўлмаган мувозанат ҳолатида туради.

Фуқаролик жамияти фақатгина етарли даражада қўллаб-қувватлайдиган кучли давлатлар бўлган тақдирда мавжуд бўлиши мумкин, деб таъкидлайди И.Валлерстайн. Чунки, фуқаролик жамияти давлат билан билвосита сиёсий муносабатларга жалб қилиш ва уларнинг қонунийлаштирилган фаолиятини амалга ошириш мақсадида давлат доирасида фуқароларнинг ташкил қилинишини англатади. Фуқаролик жамиятини ривожлантириш дунё ва ички тизимдаги тартибнинг чўққиси бўлгани ҳолда, либерал давлатларни юзага келтиришнинг асосий омили эди. Бундан ташқари, фуқаролик жамиятидан илгари либерал давлат тузилмаларини яратиш учун бирлаштирувчи омил сифатида фойдаланилган эди. Аммо, авваламбор, фуқаролик жамияти давлат томонидан яширин тарзда амалга ошириладиган, аммо ошкора тус олиши мумкин бўлган ҳалокатли зўравонликни тўхтатиш, хавфли синфларни бостириш борасида тарихан бир восита бўлиб хизмат қилди. Аммо давлат таназзулга юз тутгани сари фуқаролик жамияти муқаррар равишда тарқоқликка юз тутишга мойил бўлиб боради, деб башорат қилади И.Валлерстайн³⁷.

И.Валлерстайн ижтимоий тадқиқотлар предметини аниқлашга эътибор қаратган. Кўплаб ҳужжатли тарихий манбалар ҳокимиятга яқин одамлар томонидан ёзилиши тадқиқот предметини жиддий қисқартиради. Ҳужжатлар бундай хусусиятни, масалан, ҳокимият билан боғлиқ бўлмаган воқеликлар моҳиятини деярли очиб бермаган. Бундан ташқари, “миллий давлат еки тарихий миллат деишиш мумкин булган масала охиригача

³⁷ Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XX века. М.: Логос, 2003. 368-с.

ҳал этилмаган. Ҳар қандай давлат фуқаролик ва ватанпарварликни ҳисобга оладиган миллий тарихни яратишдан манфаатдор. “Тарихий миллат”, яъни тарихи яхши ҳужжатлаштирилган давлатлар олимлари тарих манбаларини ўрганувчи фанни яратиш ва халқнинг тарихий хотирасини “қайта тиклаш” учун кўп ҳаракат қилган³⁸.

XX асрнинг 90 йиллари ва XXI асрдаги глобал ижтимоий-сиёсий тизим концепциялари.

Келиб чиқиши венгр бўлган иқтисодчи ва файласуф, Сассекс университети профессори (Буюк Британия) Иштван Мессарош (1930 йилда туғилган) “Бегоналашишнинг марксизм назарияси” (1930) китобида фуқаролик жамияти фақат христиан оламида ўзининг мукамал даражасига етишади деб ёзган. Христианликда фуқаролик жамияти ўзини давлат ҳаётидан ажратади, худбинлик ва худбинлик зарурати юзага келади, инсонлар дунёси атомистик ва анатогонистик шахслар дунёсида йўқ бўлиб кетади. Ж.Ж.Руссо ва А.Фергюсонни танқид қилган И.Мессарош учун фуқаролик жамияти - хусусий мулк таянчи, худбинлик зарурати ва пул устунлиги билан ифодаланадиган куликнинг янги шаклидир.

Агнеш Хеллер (1929 йилда туғилган) фуқаролик жамиятини ўзига хос тарзда маданий ёдгорлик сифатида изоҳлаган.

Д.Маркуш (1934 йилда туғилган) социал-либерализм ва Ғарб социал-демократияси тарафига ўтган ҳамда бозор иқтисодиёти ва ҳуқуқий давлат принципларини ҳимоя қилган (“Эҳтиёжлардан устун диктатура”, 1983 йил, А.Хеллер билан ҳаммуаллифликда ёзилган). Шу билан бирга, Д.Маркуш Шарқий Европа мамлакатларининг Ғарбий Европа билан яқинлашуви иқтисодий муаммоларни ҳал этишга ёрдам бермасдан, балки фуқаролик жамияти концепциясини обрўсизлантириб, ақл-заковат эгалари ва ишлаётган асосий аҳоли ўртасида тенгсизликни мураккаблаштириши, маънавий кескинликни кучайтириши, тафовутни юзага келтиришини эътироф этган.

Михай Вайда (1935 йилда туғилган) фуқаролик жамияти ривожланишини ижтимоий табақанинг энг яхши намояндalари мавжудлиги билан боғлаган. Уларнинг асосий вазифаси эса “қандай яшаш, инсонлар билан боғлиқ вазиятда ахлоқ жиҳатидан ўзини қандай тутиш, инсон эҳтиёжларини қандай чуқурлаштириш, ошириш ва бойитиш, маданиятни шакллантиришда ўрнаткич кўрсатиш” бўлган. Венгер файласуфи бундай намояндalар қандай яшаши, умумлаштирилиши, ўзига хос тарзда ифодаланиши мумкин бўлган ўзини тутишни қандай синаб кўришдан иборат бўлиши керак деб ҳисоблайди³⁹.

Файласуф ва иқтисодчи, либерализм назарияси вакили, Австрия фалсафа ва иқтисодиёт фани мактабининг асосчиси (Фридрих Август.фон Хайек (1899-1992 йй.) билан биргаликда) ҳамда унинг ёрқин намояндalаридан бири Людвиг фон Мизес (1881-1973 йй.) нацизм ва фашизм тараққий топмаган жамиятларнинг мантиқий оқибати ҳисобланадиган

³⁸ Валлерстайн И. Миросистемный анализ: Введение – М.: Территория будущего, 2006. С-56-57.. М.: Логос, 2003. 368-с.

³⁹ Вайда М. Проблема «новой элиты» // Международный философский журнал. – 1992. №1(2). С.254-258.

тоталитар-мустабид жамоавий тизимларни ифода этишини биринчи бўлиб кўрсатиб берган эди (Л.Мизес томонидан аниқланган фашизмнинг марксистик социализм билан алоқаси XX асрнинг 40-йиллари учун ҳақиқий даҳшатга соладиган ҳодисага айланди)⁴⁰.

Л.Мизеснинг фикрича, коллективизмнинг ҳар қандай шакли (шу жумладан, ихтиёрий ҳамкорликка асосланган назарий шакллар) давлат томонидан қўллаб-қувватланган тақдирдагина мавжуд бўлиши мумкин. Бундай бошқарув натижасида давлат ҳокимияти ҳар доим тоталитаризм томонга қараб ҳаракат қилади. **“Фақат иккита партия - ҳокимият тепасида турган партия ва ҳокимиятга эга бўлишни истайдиган партия мавжуд, - деб ёзган эди Л.Мизес. - Ҳаттоки, мухолифат ҳам ўз манфаатларини таъминлаш ёки партиясини амалдор аъзолар билан тўлдириш учун эмас, балки ўз ғояларини қонунчиликка татбиқ этиш ҳамда мамлакатни бошқаришда уларни амалга ошириш учун ҳокимиятни эгаллашга интилади”**. Парламентнинг белгиловчи ролини танқид қилган Л.Мизеснинг фикрича, **“давлатда сиёсий ҳокимиятнинг бўлинишини белгилаб берадиган муҳим қарорлар палата мажлисларида ёки бу ҳокимият таркибини аниқлаб берадиган сайловлар жараёнида қабул қилинмайди. Давлат сиёсатини шакллантириш жараёнида турли корпоратив уюшмаларнинг конституция томондан белгиланган нисбий салмоғи ҳокимият бўлинишининг ҳал қилувчи омили ҳисобланади”**. Л.Мизес учун **“пировард натижада мафкура ҳар қандай ҳокимият ва ҳукмронликнинг асосидир”** - “либерализм...ғоялар ҳукмронлиги ва тинчликка интилади”.(Л.Мизес яратган яхлит халқаро илмий йўналиш доирасида бир неча авлод олимлар ва мутафаккирлар фаолият кўрсатган, деган фикрлар мавжуд. Бунда капиталистик жамият ва институтлар назариясини ишлаб чиқиш ушбу йўналишнинг асосий мақсади бўлган. Илмий ишлар, аввало, иқтисодий, ижтимоий назария, сиёсий фалсафа соҳасида олиб борилмоқда).

Австриялик иқтисодчи ва файласуф, эркин бозор ва либерал иқтисодиёт тарафдори Фридрих Август фон Хайек дастлабки **либерал-демократик тажриба** классик либерализм тарафдорлари эркинликни қўллаб- қувватлаш воситаси сифатида танлаган институционал тизим эркинликни қонун доирасида ривожлантириш вазифасини уддалай олмагани учун барбод бўлганини кўрсатиб берди. Классик либерализм асосчилари ҳокимиятни - қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятига бўлишни орзу қилган эдилар, аммо бу умид тўла амалга ошмади, - деб ҳисоблайди Ф.Хайек. Бу борада “илгари сурилган энг илғор” тажриба - ваколатларнинг федерал ҳукумат ва штатлар ўртасида бўлиниши, шунингдек, ҳукуматларнинг федерал даражада бўлинишига асосланган АҚШ Конституцияси Марказни бўйсундириш имконини бермади, чунки қонунчилик жараёни сиёсий жараёндан керакли даражада ажратилмаган эди. Олий суд қонунчилик жараёнини сиёсийлашувдан тийиб туриши керак эди,

⁴⁰ Мизес Л. Всемогущее правительство: Тотальное государство и тотальная война. – М.: Социум, 2007.-466-с.

бирок унинг ўзи сиёсийлашувга дучор бўлди. Ф.Хайекнинг фикрига кўра 1) очик ва ёпиқ бўлмайди, балки либерал ва тоталитар жамият мавжуд; 2) хусусий мулк институтига асосланган ва шахс эркинлиги олий қадрият ҳисобланган жамият инсон хоҳиш-истакларига кўпроқ мос келади; 3) фуқаролар уюшмаси сифатида ташкил этилган жамиятда қонун гуруҳлар манфаати хизмат қиладиган восита, давлатнинг қуроли бўлмаслиги даркор. Ушбу маънавий ва оқилона нормалар барча учун мажбурий хусусиятга эгадир.

Ф.Хайек уюшган раҳбариятни кучайтириш хилма-хиллик ўрнига бирхилликка сабаб бўлишидан келиб чиққан⁴¹ ва қонун чиқарувчи ҳокимиятнинг устувор ролини танқид қилган: “Қонун ваколатларига эга бўлган вакиллар мажлиси, барча замонавий давлатларда бўлгани каби, ижро ҳокимиятининг аниқ ҳаракатларини бошқарадиган олий ҳокимиятга айланадиган, ҳокимиятнинг бўлиниши эса қонун билан ваколат берилмаганбундай маъмурият ҳеч нима қилма олмаслигини англатадиган жойдақонунлар эркинликни том маънода чегаралайдиган ҳолат йўқолади. “Либераллар, - деб ёзади Ф.Хайек, - ижтимоий фикр каби куч ҳам ҳокимияткўрсатмаларининг манбаи бўлишга қодир бўлмаса-да, давлатнинг айримумумий хусусиятларга эга бўлган барча органларини ҳаракатга ундайдиганқонуний ҳокимиятни олиб бориши мумкинлигига ишонишади”.

Ҳуқуқ фалсафаси соҳасидаги ишланмалари халқаро эътирофга сазовор бўлган италиялик файласуф ва ҳуқуқшунос Бруно Леони (1913-1967 йй.)индивидуализм ва либертариан принциплари тарафдори бўлган. Парламенттомонидан ишлаб чиқилган қонунларни Б.Леони ортиқча ва ҳуқуқларнитўлиқ амалга оширишга тўсқинлик қиладди, деб ҳисоблаган ҳамда буборада В.Шекспирнинг “сурбетларча ваколатлар” тўғрисидаги сўзлариданиқтибос келтирган. Б.Леони, австриялик ҳуқуқшунос ва жамиятшунос ОйгенЭрлих (1862-1922) сингари «қонунчилик дориси ҳаддан зиёд жуда озчиликниташкил қиладиган одамлар (қонун чиқарувчилар) фикри билан чамбарчасбоғлиқ ва улар ким бўлишидан қатъи назар барча учун дори бўла олмайди»деб ҳисоблаган¹⁶⁴. Б.Леонининг фикрича, замонавий ҳуқуқни ўзгартириш,ёзилган қонундан ёзилмаган қонунга ўтказиш зарур. Бунда ҳуқуқий нормақонун ижодкорлиги жараёнига жалб қилинган барча одамларҳамҳижатлигида намоён бўладиган умумий манфаатни ифода этиши лозим⁴².

Ф.Хайекнинг маслакдоши, америкалик буюк иқтисодчи, либертарианлик асосчиларидан бири, Иқтисодий таълим жамғармаси (Ғоипйайоп Ғог Есопош1с Ейисайоп) асосчиси ва раиси Леонард Рид (1898-1983 йй.) ўзини ўзи бошқариш тузилмалари билан чекланган бозорни ривожлантириш тарафдори бўлган.

Британиялик социолог Дэвид Грин, Ф.Хайек ва Б.Леони каби, қонунчилик жараёнини сиёсийлаштирмаслик учун курашган, қонун

⁴¹ Сысоева Л.С., Поппер К.Р., Хайек Ф.А. Сорос Дж. Три взгляда на открытие общество// Вестник Томского государственного педагогического университета.2004. №2.С21.

⁴² Леони Б. Свабода и закон.-С.157.

давлатнинг қуроли ва манфаатдор гуруҳларнинг воситасига айланмаслиги учун уни давлатдан устун қўйиш керак, деб ҳисоблаган. Д.Гриннинг таъкидлашича: “бугунги кунда энг муҳим вазифа - эркинлик тўғрисидаги тасаввурларимизни қонун доирасида “янгилашдир”. Ғарбдаги мавжуд эркин ҳаёт образи ҳокимиятни фақат битта марказга қаратмасликка асосланган. Бу тизим ҳокимиятнинг бўлиниши одамларни ҳаракат қилишга ундаб, улар нима қилиш кераклигини билган тақдирда самарали ишлайди.... Ҳолбуки, жамиятнинг олий мақсади фақат манфаат кўриш бўлса, у қашшоқлашиши мумкин. Ҳаммамизнинг ҳам кенг қўламли ва олижаноб мақсадларимиз бор”⁴³.

Ф.Хайек, Д.Грин, Б.Леони, Л.Риднинг асосий тезисини қуйидагича таърифлаш мумкин: ижтимоий давлат фуқаролик жамиятини сиқиб чиқаради; давлат илгари ҳокимиятнинг алоҳида ҳуқуқига кирган ижтимоий ҳимоя қилиш бўйича кўплаб вазифаларни ўз зиммасига олганида фуқаролик жамияти таназзулга учрайди; ижтимоий соҳада ўзини ўзи ташкил қилиш кўникмалари йўқолади; фуқаролик жамияти билан бирга демократия ҳам инқирозга юз тутади. Юқорида тилга олинган тадқиқотчилар бу борада ижтимоий институтлар ижтимоий масалаларни ҳал қилишни қайтариб оладиган фуқаролик жамияти ижтимоий давлат тортиб олган барча ваколатларни ўзига қайтариб олиши мумкинлигига ишончи комил.

Тарғиб қилинган фуқаролик капитализми асосини қуйидаги муҳим ғоялар ташкил этган. Биринчидан, эркинлик жамиятда ҳокимиятни тўплаш марказлари мавжуд бўлмаган ҳолда қайта тикланади. Иккинчидан, ҳокимиятнинг истагисиз, одамлар томонидан ташкил этиладиган ижтимоий институтлар фуқаролик жамиятининг пойдевори ҳисобланалди. Учинчидан, ҳар бир шахс ўзини ахлоқий жиҳатдан жавобгар деб билиши керак; эркин жамиятда одамларнинг бир-бирига бўлган талаби анча ошади. Тўртинчидан, қуйидаги саволнинг жавоби давлатнинг ҳар қандай ҳаракатини баҳолаш учун асосий мезон бўлиб хизмат қилади: “Улар одамларни давлат мақсадларига эришиш воситасига айлантирадимми ёки аксинча, давлат одамларга ўз мақсадларига эришишга имкон берадиган воситаларни яратадимми?”.

Р.Гвардини ўзининг “Янги давр охири” асарида сиёсат давлат ҳокимиятини амалга оширади ва унинг инсон кадр-қиммати, бахт-саодати билан иши йўқ деб ёзган. Ҳокимият аввало, одамларни ўзига қарам қилади; замонақий техник тизимлар ўзини ўзи ривожлантирадиган ижодкор шахслар мавжуд бўлишига йўл қўймайди; ҳокимиятни суиистеъмол қилиш, пировард натижада нафақат эҳтимол ва мумкин бўлган, балки муқаррар жараёнга айланади¹⁷². Техника ва ҳокимият иттифоқи олдида инсон мутлақо ожиз бўлиб қолади. Янги авлод техникаси дунёни эгаллаш, табиат ва инсонларга ҳукмронлик қилиш қуролидир.

Америкалик таниқли файласуф ва сиёсий назарияси **Жеймс Бернхэм** (1905-1987 йй.) ўзининг “Менежерлар инқилоби” асарида (1941), машхур менежерлар жамият назариясида нисбатан қисқа вақт ичида

⁴³ Грин Д. Возвращение в гражданское общество. Социальное обеспечение без участия государства. – М.: Новое издательство, 2009. – С.167-168.

бошқарувчиларнинг мулкдорлардан ажралиб чиқиши рўй бериши, “ижтимоий ҳукмронлик манфаати, ҳокимият ва имтиёзлар, бошқарув синфи лавозимига даъвогарлик қилиш кампанияси”да иштирок этадиган янги “ижтимоий гуруҳ ёки синф” - “менежерлар”дан иборат янги социум пайдо бўлганини таъкидлаган.

Немис ёзувчиси, мутафаккир, тоталитар жамият ва консерватив инқилоб назарияси маддохларидан бири **Эрнст Юнгер** (1895-1998 йй.)шундаи деган: Биз ўзига хос этик, ижтимоии еки сиесии таснифлашнинг тартибини ўрнатишга ҳаракат қилаётган ва ўз ўрнимизни топишга интилаётган барча жойдаларда ҳал қилувчи фронт позициясини эгаллай олмаймиз. Балки либерализмнинг ўн йиллаб олиб борган фаолияти давомида бемаънилашган, умумий сайлов ҳуқуқи, умумий ҳарбий мажбурият, умумий таълим, ер мулки ва бошқа принциплар сафарбар қилинган XIX асрнинг бир чеккасида қолиб кетамиз. Чунки, бу борада кейинчалик ушбу воситалар ёрдамида қилинган ҳар қандай саъй-ҳаракат беҳудадир”⁴⁴.

Э.Юнгер уруш давридаёқ фуқаролик жамияти мавзусига тўхталибўтган. Унинг фикрича, маънавий фикр юритишни уруш билан аралаштириш «мардонавор халқлар, жаҳон тарихи доирасида уларнинг ҳалол беллашуви, маънавият, кўр-кўрона ҳаракат қилишга ундайдиган омилларга қарши уруш» даврини бошлаб беради. Э.Юнгер учун сиёсий ҳокимият - қарор қабул қилиш иродаси, миллий ҳаёт воқеликларидан хабардор бўлишдир⁴⁵. Файласуфни яна давлат, ҳокимият, халқ моҳияти ва аҳамияти каби тушунчалар ҳам қизиқтирган - бу тушунчалар “янги миллатчилик” тузилмасининг, яъни “бир инсоннинг мавжуд бўлишидан кўра ўта муҳим мавжудот бўлган миллат орасида яшаш эрки”нинг таркибий қисмларига айланиши лозим.

Таниқли немис ва америкалик файласуф, сиёсатчи ва тарихчи, тоталитаризм назарияси асосчиси **Хана Арендтнинг** (1906-1975 йй.) фикрича, оммавийлик ва ғайрирасмийлик }фтасидаги мувозанат ҳар қандай жамиятнинг асосий хусусияти ҳисобланади. Ижтимоий-фуқаролик ва хусусий соҳалар ўртасидаги мувозанатсизлик инсон ҳаётининг нормал кечишини ўзгартириб юборади. Тоталитар жамиятни ифодаловчи очик ва ошқора оммавийлик инсоннинг ғайрирасмий соҳада ўзини намоён этишимкониятларини пасайтириб, қонунийлик чегараларини расман кенгайтиради.

Ҳокимиятнинг мавжудлиги фуқароларнинг сиёсий ҳаётда фаол иштирок этиши учун зарур шарт ҳисобланади. Жамоат бирлашмалари, фуқаролик жамияти институтларида зўравонликнинг энг сўнгги шакллари таъсирида юзага келган ҳокимиятсизлик Х.Арендт томонидан ёлғиз одамнинг танҳо ҳокимияти, яъни золимона ҳукмронлик сифатидаизоҳланган. Қуруқ зўравонлик ва ҳукмронликка асосланган сиёсий ҳокимият нима ўзи? Х.Арендтнинг фикрича, бундай ҳокимият “одамлар биргаликдаги

⁴⁴ Юнгер Э. Рабочий. Господство и гештальт. -: «Наука», 2000.

⁴⁵ Родиков Ю.Ю. Война и государство: динамическая и субстанциональная основы политической сферы общества в концепции Э.Юнгера// Вопросы экономики и права. -2010.№ 2. С-48-52.

келишилган фаолиятда иштирок этадиган барча жойларда бор”.

Венгрияда туғилган Германия ва Британия файласуфи, социология фани асосчиларидан бири **Карл Мангеймнинг** (1893-1947 йй.) ёзишича, тоталитар тизим барча маънавий ва эмоционал ҳаётни ягона марказий ҳокимиятга бўйсундиришга ҳаракат қилган ҳолда, ўз раҳбариятига ҳокимиятни ташкил қилиш масалаларини мажбуран қабул қилдиради. Улкан саноат комплекслари асрида жамият томонидан назоратнинг йўқлиги ижтимоий фикрни шакллантириш бўйича ҳокимиятни бир қанча йирик монополистлар қўлига топшириб қўяди. Келажакдаги ахлоқ моделлари имкониятлари жамиятнинг нафақат иқтисодий, балки сиёсий ва ижтимоий тузилмаси томонидан аниқланади. Демак, биз ҳокимиятнинг қандай шакллари мавжуд бўлиши, ҳокимиятни қандай тақсимлаш ва назорат қилиш кераклигини ўрганишимиз лозим. Мазкур масалаларга ёндашувимиз ҳақиқий бўлиши, яъни реакцион, ҳаёлий бўлмаслиги керак⁴⁶.

К.Мангейм учун мавжуд мафкура - ҳокимият тепасида турган, мавжуд тартибни сақлаб қолишга интилаётган маълум бир гуруҳ ёки синфлар манфаатларини ифода этадиган ижтимоий воқеликнинг тахминларга асосланган инъикоси; “сохта билим”, ёлгон ва ўзини ўзи алдашдан иборат. Истиқболли ўзгаришлар хусусида сўз борганда К.Мангейм авлодлар ўзгаришини, яъни советларга хос “ҳаёт тажрибаси” таъсиридан холи собиқ коммунизм фуқароларининг янги авлоди вояга етишини энг мақбул ўзгариш деб ҳисоблайди.

Умуман олганда, **консерватив инқилоб назариётчилари** учун миллатчилик, ўз мамлакатини мустақил ривожлантириш, “янги тартиб”ни ўрнатиш, қадимий тарихга қизиқиш, бирдамлик (демократик ёки иерархик) принципига асосланган адолатли жамият ғояси, ўтмишдаги ва анъанавий элементларни замонавий техник ғоялар билан уйғунлаштириш хосдир⁴⁷. Бунинг устига, машҳур сиёсатчи ва адабий танқидчи, Гарвард университетининг собиқ ходими Андреас Умланднинг таъкидлашича, “турли мамлакатлар ёки турли маданиятлар консерватизмини ҳатто юзаки ўрганиш, Буюк Британия, Германия ва Россияда XIX-XX аср консерваторларининг асосий ғояларини таққослаш хусусий мулк, ҳокимиятлар бўлиниши, алоҳида эркинлик, ҳукуматнинг ижтимоий ҳаётга аралашуви, фуқаролик мезонлари каби муҳим ижтимоий масалаларга турлича ёндашувлардан далолат беради”.

Немис файласуфи ва социологи, “саноатлашган жамият” назариётчиси, Франкфурт мактаби асосчиларидан бири **Макс Хоркхаймер** (1895-1973 йй.) демократик олий мақсадлар объектив ҳақиқатларга эмас, балки одамлар “манфаатлари”га боғлиқ, деб ҳисоблайди. М.Хоркхаймер ўзининг жамият танқидий назариясида (мазкур назарияда англаш субъектини унинг объектидаги узоқлаштиришни бартараф этиш муаммосига алоҳида эътибор қаратылган) буржуа жамиятининг марксистик танқид асосларини Зигмунд Фрейднинг психоанализ ғоялари, Артур Шопенгауэр этикаси билан боғлашга уринган.

⁴⁶Мангейм К. Диагноз нашего времени. – М.: Юрист, 1994.

⁴⁷Умланд А. Консервативная революция: имя собственные или родовое понятие? // Вопросы философии. -2006. №2. С.116-126.

Немис файласуфлари ва социологлари **Макс Хоркхаймер** ҳамда **Теодор Людвиг Визенгруд Адорно** (1903-1969 йй.) билан ҳамкорликда ёзган машҳур “Маърифат диалектикаси” (1944 й) китобида, виждон ҳокимиятга интилиш истагидан воз кечиш орқали пайдо бўлади, деб ёзган. Ички қарама-қаршилиқлар, нонконфоризм, инсонларнинг ўзаро бирдамлиги ижтимоий ўзгаришларга олиб борадиган йўлдир.

Т.Адорно монополистик “бошқариладиган жамият”даги муносабатлар стандартлаштирадиган “оммавий маданий саноат”га алоҳида эътибор қаратган. Т.Адорнонинг фикрича, маданий саноат аҳолига ўз манфаатини кўзда тутган ҳолда йўналиш беради, маданий товарни тайёрлаб, оммавий ахборот воситалари орқали тарқатади. Маданий саноат одамларнинг моддий аҳволи қандай бўлишидан қатъий назар, уларни пассив ва итоаткор қилиб кўяди.

Т.Адорно учун инсон - ўзини бошқа дунёга қарши кўювчи деструктив мавжудотдир; умумий ижтимоий кафолатлар давлати ишла чиқариш воситалари мулкдорлари манфаатларига хизмат қилади: улар ишчи синфига ўзининг тинчлиги ва хавфсизлигини кафолатлаш учун бирон-бир ваъдани кафолатлайди; “жамият” деганда “одамларнинг биргаликдаги ҳаёти ва ишлаб чиқариш ва такрор ишлаб чиқариш турларининг” хилма-хиллиги тушунилади. Ўрта синф - мустақил тадбиркорлар эмас, балки йирик корпорацияларнинг малакали ва катта миқдорда ҳақ тўланадиган ходимларидир. Синфий кураш обрў-эътибор учун курашга ўз ўрнини бўшатиб беради. Бу кураш юқори табақадаги гуруҳга мансуб бўлиш, қандайдир реал ёки ҳаёлий устунликларга эришиш учун қимматбаҳо истеъмол предметларига эга бўлишга интилишдан иборат.

Немис ва америкалик файласуф, Франкфурт мактабининг бошқа бир вакили **Герберт Маркузе** (1898-1979 йй.) жамоа ва шахс психологиясини ўрганишга эътибор қаратган ҳолда, жамият қандай қилиб шахсни ўзгартириши мумкинлиги тўғрисида бош қотиради.

Машҳур “Бир ўлчамли одам” китобида Г.Маркузе учун жамият синфсиз ҳисобланади, унда ниқобланган неототалитаризм ҳукм суради, инсон бир ёқлама фикрлайди, оммавий ахборот воситалари ҳар бир шахс онгига ёлғон, кераксиз нарсалар ва улардан фойдаланиш эҳтиёжини сингдиради. “Ҳукмронлик ва мувофиқлаштириш тизимини қамраб олган техник тараққиёт, - деб ёзади Г.Маркузе, - зоҳиран тизимга қарши кучларни яраштирадиган, аслида эса истикболда оғир меҳнат ва ҳукмронликдан озод бўлиш йўлидаги ҳар қандай эътирознинг негизини йўқ қиладиган ҳаёт (ва ҳокимият) шаклларини яратади⁴⁸. “Айни пайтда сиёсий ҳокимият машиналаштирилган ишлаб чиқариш ва аппаратни техник ташкил қилиш жараёни устидан ҳукмронлик қилиш орқали ўз мавқени мустаҳкамлайди. Ривожланган ва ривожланаётган саноатлашган жамият ҳукумати ўз ўрнини саноатлашган тараққиёт эга бўлган техник, илмий ва механик маҳсулдорликни ташкил қилиш, ундан фойдаланиш ҳамда сафарбар этиш

⁴⁸ Маркузе Г. Эрос и цивилизация.

орқалигина сақлаб туриши мумкин”. Унинг фикрича, “капитализмни ривожлантиришнинг юқори босқичида жамият чекланган плюрализм тизими бўлиб, унда институтлар шахс устидан ҳукмронлик қилишни мустақкамлаш учун курашади. Шундай бўлса-да, бошқариладиган шахс учун плюралистик маъмуриятчилик оммавий маъмуриятчиликдан афзалдир. Бир институт уни бошқасидан ҳимоя қилиши, бир ташкилот иккинчисининг таъсирини юмшатиши мумкин. Қонун ҳокимияти чекланган бўлса-да, қонундан устун ёки уни эътиборга олмайдиган ҳокимиятдан кўра ишончлироқдир”. “Ҳар қандай ҳолатда, - дейди Г.Маркузе, - марказлашган ҳокимият ва тўғридан- тўғри демократиянинг бирлашиши, ривожланиш даражасига қараб, чексиз жузъий ўзгаришларда намоён бўлиши мумкин”.

Франкфурт мактабининг фуқаролик жамияти ва ҳокимият бўлиниши назариясига таъсири ҳақида гапирганда, капиталистик жамиятнинг ушбу мактабининг монолит тизим сифатида изоҳланиши таъкидлаш лозим. Бундай тизимда инқилоб роли маргинал зиёлилар ва аутсайдерларга ўтади. Технократик бўлган ушбу жамият оммавий ахборот воситалари орқали ёлғон фикрларни тарқатиш ҳисобидан мавжуд бўлади. Фалсафанинг роли гуманизм, тоталитаризм ва авторитар шахсни танқид қилиш, инсонни ҳар қандай шаклдаги эксплуатациядан озод этиш, ижтимоий муносабатларда инсон омили аҳамиятига эътибор қаратишдан иборат.

Америкалик социолог ва публицист, саноатлашувдан кейинги(ахборот) жамият назарияси асосчиси **Дэниел Белл** учун (1919-2011 йй.) саноатлашувдан кейинги жамият - ҳокимият меритократия - ақл-заковат эгаларига тегишли “профессионаллар”, “ақл-заковатли кишилар жамияти”дир. “Саноатлашувдан кейинги жамият, - деб ёзади Д.Белл, - вакиллари сиёсий даражада маслаҳатчилар, эксперт ёки технократлар бўлган интеллектуал синфнинг пайдо бўлишини кўзда тутди”. Фуқаролик жамиятида интеллектуал табақалашув рўй беради. Бундай табақада ақлиймеҳнатга нисбатан салоҳияти паст одамлар жамиятнинг энг қуйи поғонасига киритилади.

Бундан ташқари, ахборотнинг устувор аҳамияти фуқаролик жамияти учун ўзига хос хусусиятдир. Д.Беллнинг фикрича, жамиятни ахборот билан таъминлаш сиёсатда иштирок этишга қодир, бошқарув тизими самарадорлигини етарли даражада таъминлайдиган “ваколатли фуқаро” концепциясига мосдир.

Америкалик социолог ва футуролог, саноатлашувдан кейинги жамият концепцияси муаллифларидан бири **Элвин (Олвин) Тоффлер** (1928 йилда тугилган) “Яқин келажакда ташкил этилиши режалаштирилаётган институтларда диний ва шунга ўхшаш гуруҳлар, глобал корпорациялар, атроф-муҳит ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳаракатлари ва бошқа шаклдаги фуқаролик жамиятлари қай даражада ифодаланиши керак?” деган саволни ўртага ташлайди⁴⁹. Бугунги кунда ўзини мустақил давлат сифатида сақлаб қолишга уринаётган жамият оммавий компьютерлаштирилмаслиги

⁴⁹ Тоффлер Э. Метаморфозы власти. –М.: ООО «Издательство АСТ», 2002.. –Т.2. –С.566.

даркор. “Фуқаролик жамиятининг фаолият юритиши учун керагидан ортик нарсаларни мажбуран қабул қилдириш ва тузумни абадийлаштиришга қаратилган тартиб бемаъниликдир”, - деб ёзади Э.Тоффлер. Ҳокимият - бу инсонлар ўртасидаги ҳар қандай ўзаро муносабатнинг муқаррар жиҳатидир, ҳукмдорлар ёки халқнинг одамлар фаолияти, феъл-атвори, онги ва фикрига кескин ҳамда кенг кўламли таъсир кўрсатиш, уларнинг тақдирини бошқариш қобилияти ва имкониятидир. Бизни олдинда ҳокимият учун глобал курашлар кутмоқда, аммо унинг асосини зўравонлик ёки пул эмас, балки билим ташкил қилади.

Америкалик таниқли таҳлилчи, халқаро муносабатлар соҳасидаги эксперт, “NewsweekInternational” ҳафталик журнали муҳаррири **Фарид Закариёни**нг фикрига кўра, замонавий ғарб дунёсининг кадриятлари “демократия кўпинча шахсинг кўпинча ҳамжамият ҳокимиятига бўйсунганини кўзда тутадиган” юнон анъаналаридан эмас, балки “ барча фуқароларнинг қонун олдида тенглиги”ни таъминлаган Рим қонун-қоидаларидан келиб чиққан. “Ҳокимиятнинг бўлиниши, мансабдор шахсларни чекланган муддатга сайлаш ва қонун олдида тенглик таъминланган Рим республикаси, - деб ёзади Ф.Закариё, - Америка республикасини ташкил қилишда намуна бўлиб хизмат қилди”.

Қарийб юз йил давомида Ғарбда демократия либерал демократия - нафақат эркин ва ҳаққоний сайловлар, балки қонунни бошқариш, ҳокимиятни бўлиш ва асосий эркинликлар бўлган сўз, йиғилиш, дин ва мулкдор эркинлигини ҳимоя қилишни ифода этган сиёсий тизимни англатган, деб ёзади Ф.Закария²¹³. Ораликда ривожланиш маҳсули - бу демократик институтлар мавжуд бўлган, аммо аслида янгилашни учун эмас, балки ҳукмрон гуруҳ ҳокимиятини сақлаб қолишга хизмат қилган гибрид, ясама демократия маҳсулидир. Ф.Закария бундай режимларни “нолиберал демократия” деб атайди⁵⁰.

Маълумки, вестминстер тизими (Буюк Британия давлат модели принциплари асосига қурилган давлат бошқарувининг демократик парламент тизими) тўққизта ажратиб турадиган белгига эга (давлатнинг раҳбари номигагина бўлиши; ҳукумат раҳбари парламентда кўпчиликни ташкил этадиган кучларнинг етакчиси сифатида; парламентдаги кўпчилик иштирокидаги ҳукумат; икки палатали парламент; парламент муҳолифати; куйи палатанинг ҳукуматни истеъфога чиқаришга қодирлиги; парламентни тарқатиб юбориш имконияти; депутатлар дахлсизлиги; ёзма қарорлар). Бу тизимдан бугунги кунда Австралия, Канада, Ҳиндистон, Ирландия, Исроил, Малайзия, Янги Зеландия, Покистон, Сингапур, Таиланд, Буюк Британия каби 32 та давлат фойдаланмоқда.

Бош вазир маҳкамасининг, хусусан, Вазирлар Маҳкамасида мурасага эришиш масалаларида муҳим ўрин тутиши (1); ҳукумат аъзолари орасида Бош вазир сиёсатини маъқулламайдиган кучлар камчиликни ташкил этиши (2); ҳукумат мажлисининг кун тартибидаги ҳатто битта масалага қарши

⁵⁰ Закария Ф. Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами. М.: Ладомир, 2004.

чиққани учун ҳам маҳкама аъзосининг истеъфога чиқиш имконияти (3); парламент депутатининг унинг партияси аъзолари парламентда кўпчиликни ташкил қилган тақдирда ўз позициясини илгари суриш қобилияти (4); ҳокимиятнинг бўлиниш анъанасини ривожлантириш лаёқатсизлиги, Вазирлар Маҳкамаси аъзолари, судьялар, юқори мартабали амалдорларни сайлашда Бош вазирга катта эркинлик берилгани (5) ва бошқалар Вестминстер тизимининг камчиликлари сирасига киради.

Европа Иттифоқини бошқариш тизимида ҳокимиятни қонун чиқарувчи ва ижро тармоқларига бўлишга атайин риоя қилинмайди. Қонун чиқариш вазифаси Европа кенгаши (Европа иттифоқининг унга аъзо мамлакатлар ҳукуматлари ва давлат раҳбарларидан ташкил топган олий сиёсий органи) ва Европа парламенти (учта муҳим вазифани бажаради: қонун чиқариш, бюджет масаласи ва Европа комиссиясини назорат қилиш), ижро вазифалари эса Европа комиссиясига (ЕИ ижро ҳокимиятининг олий органи) ва Европа Иттифоқи кенгашига тегишлидир. Шу сабабли қабул қилинаётган қарорларга ким жавобгар эканини аниқ айтиб бўлмайди.

Шу ўринда давлат қурилишининг замонавий амалиётига хорижий стандартларни татбиқ этиш ҳақида ҳам тўхталиб ўтсак. Шарль-Луи Монтескьенинг (*CharlesLouisMontesquieu*) ҳокимиятнинг бўлиниши тўғрисидаги машҳур доктринаси, давлат раҳбарларидан бирининг таъкидлашича, “қатъий эмас, балки йўналтирувчи хусусиятга эгадир”. Шундай эса-да, ривожланган давлатлар, демократияни амалга оширган мамлакатларнинг тажрибасини ўрганиш уч тармоқдан иборат ҳокимият тизимини такомиллаштиришнинг муҳим йўналиши ҳисобланади. Бизнинг фикримизча, кўриб чиқиладиган мамлакатлар ҳокимият вакиллик органларининг “қуйи бўгинлари”ни ривожлантиришга эътибор қаратиши ҳамда уч тармоқдан иборат ҳокимият тизимини муниципал даражага босқичма-босқич ўтказиш лозим (бу борада, бизнингча, Германия тажрибаси фойдалироқ). Яна бир бошқа йўналиш - бу ҳокимиятнинг бирорта ҳам асосий тармоқларига кирмайдиган тузилмаларнинг (Прокуратура, Марказий банк, Марказий сайлов комиссияси, Ҳисоб палатаси, Омбудсман, Президент девони, Миллий хавфсизлик кенгаши ва бошқалар) функционал мажбуриятларини аниқ белгилашдир (АҚШнинг ижобий тажрибаси). Мазкур соҳада яна қатор бошқа масалалар ҳам мавжуд.

Бельгияда ҳокимият бўлинишининг комплекс модели устувор аҳамиятга эга. Горизонтал бўлиниш, субсидиарлик (вертикал бўлиниш) ва секуляризм (давлатнинг диндан ажралиши) унинг принципларидир. Вазирлар қирол томонидан тайинланади (у вазирларни сайламайди, балки айнан тайинлайди), вазирлар одатда парламентнинг сайланган аъзолари орасидан танланади. Судьялар сайланадиган лавозимга даъво қилишолмайди, айни пайтда эса улар бошқа лавозимларга тайинланиши мумкин (масалан, ҳарбий, полиция, руҳоний, нотариус, суд ижрочилари лавозими). Ҳокимиятнинг вертикал бўйлаб бўлиниши миллийликдан устун директивалар (Европа Иттифоқи қонунчилиги), икки палатали парламент, федерал ҳукумат, қатор қуйи тузилмаларнинг қарорларини кўзда тутуди.

Бельгия (Швейцария сингари) - консоционал демократиянинг ўзигахос намунасидир. Яъни, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг роли ортиб борадиган демократик бошқарувни оқилона тақсимлаш принципи бўйича ташкил қилинган республикани бошқаришда турли этник гуруҳлар (катта ва кичик) вакилларининг ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамланган иштироки бу мамлакатда асосий ўрин тутди. Бу ерда жамиятнинг турли катта этник гуруҳларга бўлиш тан олинган. Валлонлар француз тилида, фламандлар эса ўз тилида сўзлашади. Бельгия - парламентда, таркибий бошқарувда майда миллатларнинг пропорционал вакилликка, гуруҳлар манфаатларини инобатга олган ҳолда қарор қабул қилиш тартибини белгилайдиган конституция нормаларига эга бўлган икки палатали давлатдир. Яъни, бу давлатда этник гуруҳлар сиёсий субъект сифатида намоён бўлади, бунда мутлақ ҳуқуқларга эга гуруҳлар мавжуд эмас⁵¹.

Консоционализм ўз-ўзича ҳокимиятнинг бўлиниши ҳисобланмайди, бушундай бўлиниш шаклларида бири, демократиянинг мавжуд бўлиши ва зўронликнинг олдини олиш усулидир; бу давлат бошқарувининг муқобил шакли бўлиб, кўп миллатли, тилли ва динли жаамият ичидаги муаммолар ижобий ҳал этилишини ифода этади. Консоционализм Британия демократияси, “ҳукумат муҳолифатга қарши” модели, рақобат ёки “мусобақалаш” принципининг аксидир. Кўплаб файласуфлар (чунончи, Сан-Диегодаги Калифорния университети профессори **Аренд Лейпхарт**²⁴⁶(1936 йилда тугилган), томонидан аниқланган кўплаб консоционализмнинг белгилари орасида куйидагиларни ажратиш мумкин: партияларнинг кенг коалицияси, камдан-кам ўзгартишлар киритилган қатъий конституция, суд назорати (биринчи навбатда, майда миллатларга судга мурожаат қилиш учунимкон берадиган), давлат секторида мутаносиб бандлик, давлат раҳбарининг бетарафлиги, мустақил Марказий банк, Бош вазир “тенг вазирлар орасида биринчи” бўлиши. Энг яхши намояндаларнинг кенг иштироки; умуммиллий жараёнда қатнашаётган энг яхши намояндалар мутаносиб равишда турли бўғинларга ажратилгани; субмаданиятларнинг барқарорлиги консоционализм фаолият кўрсатишининг муҳим омилларидир. Ушбу учта омилдан ташқари файласуфлар ташқи тартибга солувчи босим, фуқаролик жамиятинингиштирокини ҳам қайд этади.

Маълумки, Венгрияда расмий ҳокимиятнинг тўрт тармоғи (қонун чиқарувчи, ижро этувчи, суд, бош прокурор) ва олти асосий давлат органи (парламент, ҳукумат, олий суд, конституциявий суд, президент, бош прокурор) фаолият юритмоқда.

Стэнфорд университетининг сиёсатшунослик бўйича профессори **Филипп Шмиттер** Венгрия коммунистик тузуми кулашидан олдин демократик қурилишнинг “қисқа ва муваффақиятсиз тажрибасига” эга эди, деб ёзади⁵². Шундай эса-да, Ф.Фукуяманинг таъкидлашича, бу ерда “коммунистларнинг кекса намояндаларини яксон қилишга тайёр кучлимуқобил энг яхши намояндалар бор эди”, компартия эса “плюрализм

⁵¹Залман Кац. Аліса в стране ЕС. Европейские диалоги. – Рига. 2005.-С.241.

⁵²Шмиттер Ф. Угрозы и дилеммы демократии// Пределы власти. -1997.-№1.-С.6.

ва ҳокимиятларни чинакам бўлиниши томон муҳим қадам ташади”.

Ф.Фуқуяма фуқаролик жамияти тўғрисида фикр юритар экан, бундай деб ёзади: “демократик институтлар соғлом фуқаролик жамиятига суянгани каби, фуқаролик жамияти ҳам, ўз навбатида, маданий даражада ўз ўтмишдошлари ва шарт-шароитларига эга”. Замонавий демократик давлатда фуқаролик жамиятининг анъанавий сиёсий ҳамда иқтисодий либерал доктринага хос тарқоқ шахсияпарастликни тенглаштириш ёки чеклашга қодирлиги унинг аҳамияти ва маданиятини белгилайди. Олимнинг фикрича, ҳақиқий кураш айнан фуқаролик жамияти ва маданият даражасида бўлиб беради⁵³.

Америкалик социолог-назариётчи, таркибий функционализм мактаби раҳбари, замонавий назарий жамиятшунослик ва ижтимоий антрополия асосчиларидан бири **Толкотт Парсон** (1902-1979 йй.) учун **эволюция - “жамият ичида янги тузилма турини юзага келтирувчи”, “узлуксиз” ва “мунтазам” бўлмаган, “маданий сингишиш ҳамда бошқа омилларни янги тузилма турн билан уйғун равишда жалб этнишни” ифодалайдиган “ўзгаришлар жараёнининг маълум бир тури”дир.** Ҳазратнинг мазкур турига риоя қилувчи жамиятлар учун бир қанча имкониятлар очилади: “инновация, гарчи унчалик ривожланмаган бўлса-да, анча кучли рақиблар томонидан барбод қилиниши мумкин”; “агар инновация фақат маданий бўлса, уни бутунлай йўқ қилиш қийин ва ҳатто уни ташкил этган жамият бузилганидан сўнг ҳам катта аҳамият касб этиши мумкин”; “рақобатдошлик даражалари инновацияларни мослаштириш орқали тенглашиши мумкин (бугунги кунда ривожланмаган мамлакатларнинг “модернизация” сари интилишлари бунга яққол мисол бўла олади)”; “жамият ўзининг деярли ўзгармаган эски тузилмасини сақлашни давом эттириши мумкин бўлганалоҳида камчиликларни аниқлаш ва ҳоказо .

Ижтимоий эволюция масаласида тараққиёт ва бир линияли эволюция тушунчасини инкор этиб, Дарвиннинг “мослашув” тушунчасига эътибор қаратган ва барча жамиятлар атроф-муҳитга у ёки бу усулда мослашиши лозимлигини таъкидлаган америкалик антрополог **Жулиан Стюарднинг** қарашларидан (1902-1972) кенг фойдаланилмоқда.

Неоэволюционизмнинг яна бир тарафдори антрополог, этнолог ва маданиятшунослик асосчиси²⁹⁷ **Лесли Уайт** (1900-1975 йй.) технологияларни ривожлантириш орқали бутун исоният тарихини тушунтирадиган назарияни яратишга интиланган.

Фуқаролик жамияти институтларини, хусусан, сиёсий партияларни қарорлар қабул қилиш жараёнидан деярли бутунлай чиқариб ташлаш мудҳиш оқибатларга олиб келиши мумкин, деб ёзади **О’Доннелл**. Биринчидан, ижро ҳокимияти қонунчилик томонидан қўллаб-қувватлашга эҳтиёж сезганда, унинг аралашмаслиги учун четлаштирилган сиёсат учун жавобгарликни ҳис этмайдиган қаттиққўл парламентга дуч келади (мана шунинг учун яхши институционаллаштирилган қонунчилик ҳокимияти,

⁵³ Фуқуяма Ф. Конец истории и последний человек. –М.: Ермак, АСТ, 2005.–С.46.

катор конституциявий чекловлар муҳимдир). Иккинчидан, парламентнинг катикқўллиги ва такаббурлиги, ижро ҳокимияти томонидан унгасусткашлиги ва “масъулиятсизлиги” туфайли оммавий айблар эълон қилиниши натижасида парламентнинг роли заифлашади (бу ижро ҳокимиятини шакллантиришда шахсиятпарастлик шароитида рўй беради). Учинчидан, қайд этилган адоват барча сиёсий партиялар обрўсига путур еткази. Бундай шароитда, дейди О'Доннелл, конституцияга зид сиёсат йўлига тўсиқ қўядиган кучли суд керак бўлади⁵⁴.

Ўзаро тийиб туриш ва мувозанат ўзаро тийиб туриш ва мувозанат тизими икки хил ва баъзида бир-бирини қўллайдиган услублар сабабли издан чиқади. Биринчиси, деб ёзади Г.О'Доннелл, бу ҳокимиятнинг битта тармогини бошқасининг қонуний ваколатига “тажовуз қилитти” аралашиндир. Иккинчиси эса - коррупция. О'Доннеллнинг фикрича, демократиялар тажовуздан кўра коррупциядан эҳтиёт бўлиши керак. Негаки, дастлабки икки омил демократиянинг мавжуд бўлишига хавф солса, коррупция уни заифлаштиради, холос.

Ҳокимият тармоқларининг мувозанати ҳақида гап борганда, ташқи томонни ҳам ҳисобга олиш зарур. “Пировард натижада, - дейди Х.Клинтон, - ҳокимият мувозанати мавжуд бўлиши керак. Бу эса Америкада давлат бошқаруви тизимидаги асосий принциплардан биридир. Бизда ҳокимият тармоқлари мувозанати мавжуд, бу ерда мустақил суд тизими, кучли ижро ҳокимияти, жуда фаол қонун чиқарувчи ҳокимият фаолият кўрсатмоқда. Аммо, бундан ташқари, ҳукумат, бозор иқтисодиёти ва фуқаролик жамияти ўртасида ҳам ҳокимият мувозанати бўлиши керак. Бу мувозанатга путур етган тақдирдагина ушбу жараёнга бошқа томонлар аралашини керак”⁵⁵.

Майкл Хардт ва Антонио Негри оммавий ахборот воситаларини “ўзаро тийиб туриш ва мувозанат тизимини ҳукумат хатти-ҳаракатларининг кўшимча унусури” деб атайди. Шунингдек, улар “аслида ОАВ кўпинча бир томондан, капитал, иккинчи томондан давлатдан кўп ҳам мустақил эмас” дейди .

1976 йилда иқтисодиёт бўйича Нобель мукофоти лауреати ва урушдан кейинги даврнинг энг таниқли иқтисодчиларидан бири **Милтон Фридман** (1912-2006 йй.) сўнгги ўн йилликда дунёнинг турли давлатларида амалга оширилган либерал ислохотларнинг катта қисми учун асос вазифасини ўтаган, давлатнинг иқтисодиётга аралашуви ва иқтисодий ҳамда сиёсий эркинликнинг ўзаро боғлиқлигини чеклаш ғояларини тарғиб қилгани барчага маълумдир. “Эркинликни сақлаб қолиш ўзаро тийиб туриш ва мувозанат тизими орқали... ҳокимиятнинг бир жойда тўпланиши, бўлиниши ҳамда тарқалиб кетишини имкон қадар бартараф этишни талаб қилади, - деб ёзади М.Фридман. - Иқтисодий фаолиятни ташкил этишни сиёсий ҳокимият назоратидан чиқарган ҳолда, бозорни мажбурлаш манбаига барҳам беради. У иқтисодий қудратни сиёсий ҳокимиятни мустаҳкамловчи эмас, балки чекловчи воситага айлантиради” . “Агар иқтисодий ҳокимият сиёсий

⁵⁴О'Доннелл Г. Делегативная демократия// Пределы власти. -1994.-№2-3.

⁵⁵Клинтон Х. МДУ ўқитувчилари ва талабалари билан бўлган учрашувдаги нутқ. 2009 йил 16 октябрь.

ҳокимият билан бирлаштирилса, унинг бир жойда тўпланиши деярли муқаррар. Иккинчи томондан эса, агар иқтисодий ҳокимият сиёсий ҳокимиятни ушлаб турган қўлларда бўлмаса, у сиёсий ҳокимиятни тийиб турадиган мувозанат бўлиб хизмат қилиши мумкин”.

Юқорида зикр этилган Лешек Бальцеревич ўзининг “чекланган давлат” назарияси руҳида ўзаро тийиб туриш ва мувозанат тизимини ташкил этишни “институционал чора” деб атайди. “Мазкур институтларни ташкил қилиш ва қўллаб-қувватлаш - осон иш эмас, - деб ёзади польшалик иқтисодчи ва сиёсат арбоби. - Амалда давлатни “чекланган” шаклда сақлаб туришдан кўра уни “кенгайтириш” осонроқ. Агарда давлат “кенгайган” бўлса, уни аввалги чекланган доирада фаолият кўрсатишга қайтариш кўпинча анча мураккаб кечади”⁵⁶.

Демократик давлатларда сиёсатчиларга ҳукумат томонидан кўпроқаралашишни талаб қиладигани ва ислоҳотларга ғаразли ёки мафкуравий фикр- мулоҳазалар орқали қаршилик кўрсатадиган турли гуруҳлар томонидан босим ўтказилмоқда. Л.Бальцеревич ижтимоий назорат зарурлигини назарда тутган ҳолда, бундай шароитларда “сиёсатчилар фаолиятини кузатиб бораётганлар ва бозор эркинлиги, қонун устуворлиги ва фуқаролик жамияти ижтимоий муаммоларнинг энг яхши даъвоси эканига ишонадиганлар томонидан кўпроқ ижтимоий босим ўтказилиши зарур” деб таъкидлайди.

Д.Лал Ғарб ва Шарқнинг турли одоб-алоқ принциплари мавжуд деб ҳисоблайди. Ғарбда айниқса, индивидуализм ҳаракатга келтирувчи куч саналади. Шарқ жамиятини ташкил этиш, аксинча, умумийликни кенг маънода ҳис этадиган элемент ҳисобланган гуруҳлар тенглиги асосида амапга оширилади. Ғарб жамиятига қараганда Шарқ жамияти инсоннинг оила, иш жойи, мактаб, қўшниларга нисбатан жавобгарлиги ва мажбуриятларининг мураккаб уйғунлигини ифода этади.

Ҳар қандай давлат ўзининг ҳокимият ваколатларига ўта рашк билан қарайди ва ташқаридан босим ўтказилишини ёқтирмайди, деб ёзади Австрия иқтисодий фикр мактаби вакилларида бири, либертариантлик манифести муаллифи, Людвиг фон Мизес анъаналари издлшларидан бири, тарихчи ва файласуф **Мюррей Ротбард** (1926-1995 йй.). Ҳукуматни одамлар яратади, уларнинг адолатли ҳокимияти бошқариладиганлар розилигига асосланади. Суд давлат ҳокимиятини тизимли равишда марказлаштиришга кўмаклашади. Демак, адолат ва иқтисодиёт фанига мувофиқ ҳимоя воситалари ва хавфсизлик хизматларининг эркин бозорини ташкил этиб, давлатни буткул йўқ қилишдан ташқари давлат ҳокимиятини чеклашнинг бошқа ҳеч қандай ўли йўқ.

“Америка тизими ўзаро тийиб туриш ва мувозанат механизминини таъминлаб туради, чунки ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд тармоқлари бир-бирини тийиб туради, шунинг учун ҳокимиятнинг фақат битта қўлда бўлишига хавотирланмаса ҳам бўлади, деган фикр ҳам мавжуд.

⁵⁶Бальцеревич Л. Навстречу ограниченному государству/ М.: Новое издательство, 2007.-С.25.

Аммо, ушбу тизим кўпинча чалғитувчи роль ўйнайди. Чунки, ҳокимият институтларининг ҳар бири ўз соҳасида мажбурлаш монополиясига эга, уларнинг барчаси эса исталган пайтда битта партия томонидан назорат қилиниши мумкин бўлган ягона давлатнинг бир қисмидир”⁵⁷, - деб ёзади Мюррей Ротбард. “Америка бошқарув тизимидаги кўкларга кўтарилган ўзаро тийиб туриш ва мувозанат ҳамда ҳокимият тармоқларига бўлиниш тизими ниҳоятда заиф, чунки, охир-оқибатда мазкур тармоқлар шу ҳукуматнинг узвий қисми бўлиб, бир гуруҳдаги ҳукмдорларга бўйсунди”.

Бугунги замоннинг машҳур сиёсатшунос-файласуфларидан бири **Лари Зидентопнинг** фикрича (1936 йилда туғилган), маънавий тенглик ҳақидаги христиан таълимоти Европада фуқаролик жамиятини яратган. Ислом дини христианлик сингари универсиализм тилида шакллантирилган, аммо Ислом дини фақат Аллоҳга итоат этишда тенгликка эътибор қаратса, христианлик Аллоҳ олдида тенг эркинликни тарғиб қилади.

Л.Зидентоп “ҳокимиятнинг нисбий очиклиги сингари деярли ҳеч нарсани ўзгартирмайдиган” “расмиятчиликка асосланган ўзаро тийиб туриш ва мувозанат тизими”ни танқид қилган. Франция давлат модели нисбатан осон экспорт қилиниши мумкин, негаки у минимал чекловлар билан қарорлар қабул қилишнинг марказлашган механизмини фақат расмийлаштиришни кўзда тутди. Мазкур моделнинг мазмун-моҳияти - ҳокимиятдир”. Л.Зидентопнинг фикрича, бу борада “ҳокимиятни бўлиб бўлиб жойлаштирадиган, ўзаро тийиб туриш ва мувозанат тизимига эга бўлган ҳамда мухтор Европа вакиллик демократияси бугунги кунда” муҳим аҳамиятга молик масалага айланиши даркор”.

Конституция томонидан белгиланган ўзаро мувозанат инсон табиатидаги ёвузликни йўқ қилиш ёки жиловлашга қодир эмас. Иззатталаблик унинг ягона мувозанатидир, деб таъкидлайди ҳуқуқшунос файласуф, федерализм танқидчиси **Патрик Генри** (1736-1799 йй.).

Америкалик ёзувчи, эссенавис, кино ва театр драматурги, XX асрнинг иккинчи ярмида Америка адабиётининг тан олинган мумтоз намоёниси Го Видалнинг таъкидлашича (1925 йилда туғилган), жаҳон тарихида ўзиг ортиқ даражада ишонган ва унинг айрим етакчи-монополистлари ўртасид тил бириктириш, бунинг натижасида даромад хусусийлаштирилгани в қарзларни “умумлаштириш”га доир кўплаб мисоллар бор.

Гор Видал ўзаро тийиб туриш ва мувозанат тизимининг чекланга: имкониятларини қайд этар экан, бундай деб ёзади: “ўзаро тийиб туриш в мувозанат тизими ҳукуматнинг ҳуқуқбузарликлари ёки золимон ҳаракатларига зўравонликсиз чек қўя олишга қодир бўлмаганида, авом хал] ғалаён кўтариш ҳуқуқини сақлаб қолади. Ушбу ҳуқуққа мувофиқ, авог* халқнинг ҳар қандай ҳукумат тузилмалари ички сиёсатни амалга оширири жараёнида фойдаланадиган қурол турларига эга бўлишга ҳамда уларга ишлатишга тўлиқ ҳаққи бор”.

Фуқаролик жамияти “ўзаро тийиб туриш ва мувозанат” тизимид; сиёсий

⁵⁷Ротбард М. К новой свободе: Либертарианский манифест/Пер.с англ. –М.: Новое издательство, 2009.-С.265.

ҳокимиятнинг мутлақ ҳукмронликка интилишини чеклашнинг] қудратли ва муҳим воситаларидан бири ҳисобланади.

Перманент ислоҳотлар давомли ижтимоий-сиёсий, социал-иқтисодий ва суд-ҳуқуқ соҳасидаги ўзгаришларини ифода этади. Бу каби ислоҳотлар амалда маълум бир сиёсий тузум доирасида яқунланмайди ва ижобий натижага эга бўлмайди. Сурункали инқилоб (Л.Троцкий, Э.Мандель авторитар тузумга нукта қўядиган “парчаланиш ислоҳотлари” (Х.Линц) “узлуксиз модернизация” каби тушунчалар Европада пайдо бўлган ва ривожланаётган иқтисодий формациянинг муҳим белгисига айланмоқд Бироқ, ижтимоий сафарбарлик ва модернизацияни перманент ислоҳотлар билан адаштирмаслик лозим.

Перманент (узоқ давом этадиган, доимий) ислоҳотлар ижтимоий тартибсизлик шаклларида биридир. Бу каби тартибсизлик, бизнинг фикримизча, ислоҳотларнинг дастлабки шартлари, мавриди, суръати жадаллиги ва изчиллигини инкор этиш оқибатида юзага келади.

Т.Гоббс ижтимоий тартибсизлик сабаблари ҳақида бундай деган: “ҳукуматнинг ўзбошимчалигисиз фуқаролик уруши перманент ҳолатга айланиши даркор, бунда сўзлар ҳамда ваъдалар эмас, балки гаплар, куро; аслаҳалар қонунларга куч беради ва таъсир кўрсатади”.

Франциянинг эътиборли социологларидан бири ҳисобланган ПьерБурдьё (1930-2002 йй), перманент ислоҳотлар феноменининг пайдо бўлш сабабларини таҳлил қилар экан, бунда партия фаолларини айблаган, мазку сабабларни “ҳокимиятнинг эркинлик берилган ишчилар қўлига ўтишининг оқибати” сифатида таснифлаган. Улар бундай ҳокимият аппарати ҳеч қандай ижтимоий база, тарафдор ва фаолларга эга бўлмаслигини истади.

Франциялик социолог олим ва ёзувчи Мишель Крозьё (1922-2013 йй.) ҳокимият муносабатларидан фойдаланувчи ҳаракатни “стратегик таҳлил қилиш” бўйича услубият муаллифидир. У “ҳокимият”, “ўйин”, “стратегия”, “зиддият” тушунчалари “такрор ишлаб чиқиш”, “ижтимоий синф” ёки “касб” тушунчаларидан устун туради, деб ҳисоблайди.

“АҚШ сингари либерал анъаналари мавжуд бўлган мамлакат ҳамда Франция каби маъмурий анъаналари мавжуд бўлган давлат ўртасидаги фарк маълум, - деб ёзади М.Крозьё. - “французча усулда” маъмурий давлатнинг ҳаддан ортиқ ҳукмронлиги шундан келиб чиқадики, у қонунлар ишлаб чиқиш соҳасида қонунчилик ҳокимияти устидан ҳамда уларни бажариш соҳасида суд ҳокимияти устидан ҳукмронлик қилади. Унинг ихтиёрида қолдирилган ўзига ўзи судья, ҳакам бўлиш имконияти оддий давлатнинг ҳокимият тепасига келишининг асосий тўсиқларидан бирини ташкил этади. Аммо бу ишнинг фақат бир томони, холос. АҚШдек мамлакатда қонун чиқарувчи ва суд ҳокимиятининг устунлиги ушбу давлатда қоидаларни кўпайтиришга мутлақо халақит бермайди. Ушбу таққослаш кўп нарсани англатади, чунки у касалликни юзага келтирадиган вазият сабабларини тушунишга имкон беради ҳамда қабул қилмасликнинг бу каби муносабати

мамлакатда ҳар хилдир”⁵⁸. М.Крозьенинг фикрига қараганда, ҳокимиятбўлинишининг французча модели “иқтисодий ва ижтимоий ўйин иштирокчилари ўртасида келишувнинг мураккаблигини ҳайратда қолдирадиган даражада ошириб юборишга”, “ижтимоий ва иқтисодий ўйинг киришнинг тенглигини таъминлаш мақсадида аралашувнинг зарурлигига”⁵⁹ олиб келади.

Фуқаролик жамияти — кўплаб зиддият ва музокараларни ўз ичиг олган мураккаб ижтимоий муносабатлар жамланмаси, деб ёзади франциялик файласуф ва жамиятшунос **Ален Турен** (1925 йилда туғилган Саноатлашган жамиятда иқтисодий ва ижтимоий ўйин иштирокчилари ҳамд миллий давлат ўртасида жуда катта масофа юзага келади, деб ҳисоблайд А.Турен. Ушбу масофа дастурлаштирилган, саноатлашувдан кейинп жамиятда янада чуқурлашади. Бундай жамиятда қарорлар қабул қилип марказлари марказий пункти бўлмаган, ўзини ўзи ташкил қиладиган ва ўзини ўзи ўзгартирадиган тизимни ҳосил қилади.Ижтимоий ҳаракатларнинг турли ва фаол тизимлари учун имконият яратиб берадиган, сезиларли даражадап сафарбарликка эга бўлган янада очик жамият томон ҳаракатланади.

Ижтимоий муносабатларнинг ўзаро боғлиқлиги ва табиати англашнинг энг янги ёндашувлари вакилларида бири, халқаро даражада тан олинган польшалик машҳур социолог **Пётр Штомпка** (1944 йилда туғилган.) “кўплаб назариячилар мавҳум ғоялар билан энди шуғулланишмаяпти, глобаллашув, шахс, хавф-хатар, ишонч, фуқаролик жамияти, демократия, меҳнатнинг янги шакллари, ижтимоий эксклюзиялар маданий жароҳатлар ва ҳоказолар каби реал масалаларга мурожаат қилишмоқда, дебёзади⁶⁰.

Польшалик олим “турли тарихий даврдаги ҳар хил ҳаракатларга эътибор қаратади. Ушбу ҳаракатлар асосан олдинги замонавий давр учун хусусиятли ва иқтисодий манфаатларга қаратилган бўлиб, уларнинг аъзола марказлашган ҳолда алоҳида ижтимоий синфлардан жалб қилинган. I шунингдек “янги ижтимоий ҳаракатлардир” (экологик ва феминист ҳаракатлар, тинчлик учун ҳаракат). Охиргисига учта хусусият хос: улар эътиборини янги мавзулар, янги манфаатлар, ижтимоий зиддиятларнинг ян учаскаларига қаратади; технология, расмиятчилик, сиёсатни иқтисодиётнинг инсон ҳаёти ва фаолиятининг барча жабҳаларига кир: келишига нисбатан ўз муносабатини ҳаёт сифати ва унинг майдони кенгайтириш борасидаги хавотир билан ифодалайди (1); бу каби ҳаракатларнинг аъзолари қандайдир муайян синфнинг вакиллари ҳисобланмайди (2); янги ижтимоий ҳаракатлар одатда марказлашмагн бўлиб, кескин иерархик шаклдаги ташкилотни қабул қилмайди (3)⁶¹.

Фуқаролик жамияти ва ҳокимият элитаси ўртасидаги муҳолифат янги демократик шароитларда ҳам юзага келади, деб таъкидлайди П.Штомпка Ҳокимиятдан узоқлашиш, олигархлашув, гуруҳбозлик, таниш-билишчили сиёсий табақанинг худбин манфаатлари, “янги номенклатура”, коррупци

⁵⁸Крозье М. Современное государство – скромное государство. Другая стратегия изменения// Свободная мысль. – 1993.-№11.-С.35-43.

⁵⁹Крозье М. Современное государство – скромное государство. Другая стратегия изменения// Свободная мысль. – 1993.-№11.-С.35-43.

⁶⁰ Штомпка П. Теоритическая социология и социологическое воображение// Социологический журнал. – 2001.-№1.

⁶¹ Штомпка П. Социология социальных изменений. М.: Аспект Пресс, 1996. С.339-342.

мансаб ваколатларидан ўз манфаати йўлида фойдаланиш - бугунги к) воқеликларидир. Институционал ва конституциявий даражада демократия учун курашиш ғалаба қозонган ҳозирги кунда “янги чегаралар”ни забт этг керак бўлади; демократик институтларни яхшилаш учун кураш, уларн ҳақиқий ҳаракатлантирувчи органларга айлантириш, мавжуд жинойтларн бартараф қилиш, фуқаролар руҳига демократияни сингдириш ана шула жумласидандир.

Ижтимоий фанлар вакили, деб таъкидлайди П.Штомпка, маънави жиҳатдан рағбатлантирадиган омилларни сафарбар этиши, ҳокимш фаолиятидаги камчиликларни ошкор қилиши, ҳукуматнинг вакиллик органлари олдида янада кўпроқ ҳисобот бериб бориши учун фуқароли жамиятини кўллаб-қувватлаши керак. Ушбу талабни бажариши учун улармураббийларнинг ролини бажариши, жамият номидан ошкор гапирини керак. Маълум ҳолатларда мазкур вазифа улар учун нафақат хусусий талаб в; фуқаролик бурчи, балки профессионал мажбурият бўлади⁶².

Муҳим ижтимоий акторлар - индивидуал, коллектив ва ҳокимият акторлари мавжуд, дейди П.Штомпка. Бу модернизациянинг хилма-хил йўллари ва унинг кўплаб натижаларининг пайдо бўлишига олиб келади Модернизация мазкур жамият анъаналари, унинг ноёб ижтимоий хотираси ммаданий мероси, дииний ёки мафкуравий ишончи билан боғлиқ бўлиши даркор. Уларнинг барчаси оқилона ислохотларни аамалга ошириш учун авлодлар тажрибаси ва донолигидан фойдаланадиган ҳокимиятлар, ўтмиш билан чамбарчас боғлиқ ҳолда тартибсизлик ва ўзгаришлар даврида ўзхаётини ҳимоя қиладиган халқ учун модернизация ҳаракатларини амалга оширишда интеллектуал ҳамда маънавий ресурсни ифода этади.

Жорж Вашингтон университетининг социология бўйича профессори коммунитар жамият концепцияси муаллифи Амитай Этциони (1929 йилда туғилган) янги глобал архитектура ҳуқуқ ва эркинликнинг нафақат ғарбонг принципларига, балки ҳокимият ва ҳамжамиятнинг шарқона тушунчалариг; ҳам асосланиши керак, деб ҳисоблайди. А.Этциони трансмиллий масалаларнинг ривожланиши муайян миллат томонидан энди “қайт; ишланмаслиги” керак ҳамда у глобал муассасаларнинг янги қатламини шунингдек, глобал фуқаролик жамияти ва глобал сиёсий институтларни талаб қилади, деб таъкидлайди.

Аввалги концепцияларда ҳокимиятни қонунийлаштиришда бошқариладиганларнинг ролига эътибор қаратилган, уларнинг розилигт кўзда тутилган ва ушбу розиликни ифода этишда одамларнинг фаол иштироки талаб этилмаган, деб ёзади А.Этциони. Аксинча, қонунийликнинг замонавий концепцияси марказида - ҳукуматни қонунийлаштиришга розилик берадиган ёки рад этадиган ҳокимиятга эга индивидларнинг ҳуқуқлари борлиги тўғрисидаги тушунча туради. Конституция нормаларини ишлаб чиқиш, ижро этувчи, қонунчилик ва суд тизимлари ўртасида зарур ўзаро тийиб туриш ва мувозанат тизими сифатида ҳокимият бўлиниши ҳамда

⁶² Штомпка П. Миисия социологии в посткоммунических обществах//Посев. -2006.№6.-С.24.

чеклашини таъминлайдиган жараён демократия ўзгаришларга таиёргарликни таъминлайдиган омилдир.

Умуман олганда, собиқ коммунизм давридан кейинги ўтиш ижобий жараёни ифода этади. Ислохотлар туфайли жамиятда юзага келадиган норозиликлар собиқ коммунизм давридаги туб ўзгаришларни баҳолаш мезони ва уларни муҳокама этишга асос бўлиб хизмат қилади.

Ўтиш даврининг стратегик муаммоси, дейди Нью-Йорк унверситети профессори **Адам Пшеворский** (1940 йилда тугилган), “қўлида қуроли борлар сени ўлдиришига ёки ишлаб чиқариш ресурсларини назорат қилаётганлар очдан ўлдиришига йўл қўймасдан демократия ўтишдир. Мана шу таърифдан кўриниб турибдики, демократия олиб борадиган йўл машаққатлидир. Якуний натижа эса мана шу йўлга боғлиқдир. Демократия ўрнатилган аксарият давлатларда бу демократия мустаҳкам бўлмади. Уларнинг кўпчилигида ўтиш даври умуман ҳаракатдан тўхтади”⁶³.

Демократлаштириш, деб давом этади Л.Бальцерович - бу сиёсий тузумнинг ўзгариши, **давлатнинг роли ва тузилмаси**, сиёсий қайта ўзгаришлардир. Бунда польшалик иқтисодчи Иккинчи жаҳон урушидан сўнг қатор мамлакатлардаги демократлашувнинг “янги классик” тури (1940 й.да Германия, Италия ва Япония, 1970 й.да Испания ва Португалия, 1970-1980 й.да бир қатор Лотин Америкаси мамлакатлари, 1980 й.да Жанубий Корея ва Тайвань), шунингдек, Осиёда демократиянинг собиқ коммунистик тури (1970 йилдан бошлаб Хитойда ва 1980 йиллари охиридан Вьетнамда). муваффақиятли амалга оширилганини таъкидлайди.

Бир сиёсий тузумдан бошқасига, асосан авторитар тузумлардан демократик тузумларга ўтиш жараёнини ўрганиш ижтимоий-фалсафий таҳлил, транзитология объекти ҳисобланади. Транзитология муаммоларисирасига куйидагилар киради: ўтиш даври бошланишининг сабаблари ва дастлабки шартларини аниқлаш; ўтиш даври босқичларини ва уларга амал қилиш мантигини кўриб чиқиш; транзитнинг асосий акторлари ва уларнинг сиёсий моделнинг амалга оширилишига таъсирини тадқиқ этиш; транзитнинг якуний мақсадларини таҳлил этиш; ўтиш даврининг асосий объектив муаммоларини ўрганиш. (Шу аснода, деб ёзади библиографлардан бири, замонавий ижтимоий фалсафани айниқса демократик институтларнинг барқарор ўсиши учун муҳим замин сифатида фуқароларнинг иқтисодий ҳуқуқларининг кенгайиши, индивидуал эркинликни сақлашнинг моддий кафолатини ривожлантириш ўта қизиқтириб қолди). Транзитология мавзуси Стэнфорд унверситети профессори **Майкл Макфол** (1963 йилда тугилган), В.Банс, шунингдек, юқорида номлари тилга олинган З.Бжезинский, Л.Бальцерович ва бошқаларнинг асарларида ривожлантирилган.

Флоренциядаги Европа унверситети профессори **Филипп Шмиттер**, Европа ва Стэнфорд унверситети профессори **Терри Линн Карл** каби америкалик сиёсатшунослар, “шарқона” устунлик концепцияси тарафдорларининг далилларини таҳлил қилган ҳолда, шуни кўрсатадики,

⁶³Бальцерович л. Навстречу ограниченному государству / Пер. С англ. – М.: Новое издательство, 2007.

ушбу далиллар асосида фараз ва тахминлар, яъни демократияни бирлаштириш назарияси ва транзитологиянинг сохта изоҳи ётади. Демократияни аниқ таърифлаш ва унинг мезонларига аниқлик киритиш учун эҳтиёж бор. Собиқ коммунистик мамлакатлар ўзига хос хусусиятларга эга, аммо уларнинг яқинда эски тузумдан янги тузумга ўтиш билан боғлиқ ўзгаришларни бошидан кечирган бошқа мамлакатлар билан ўхшашликдаражаси ҳақидаги концепция ва фаразларни ифода этиш, уларни синаб кўриш, барча минтақаларнинг тажрибасига таянган ҳолда уларни тасдиқлаш ёки рад қилиш жуда кўп вақт ва меҳнатни талаб этади.

Иқтисодий жихатдан демократия ҳар доим ҳам бошқарувнинг бошқа шаклларида кўра самарали шакли бўлавермайди. Иқтисодий, умуман, ривожланган демократик мамлакатларда сарфланган ва тежалган маблағларнинг ўсиш суръатлари нодемократик мамлакатлардагига қараганда кўп бўлиши шарт эмас. Айниқса иш ташлашни уюштириш, сармойани четга олиб чиқиш ёки уни ишлатмасдан ташлаб қўйган ҳолда ҳақиқий ёки хаёлий авторитар таҳдидга мулкдорлар ва маъмурий элита ўз муносабатини билдира олган пайтдаги ўтиш даврида бунинг эҳтимоли катта.

Албатта, демократлаштириш ҳамма вақт ҳам, иқтисодий ўсиш, ижтимоий тотувлик, самарали бошқарув, сиёсий уйғунлик, бозор эркинлигини олиб келавермайди. Бу борада, ижтимоий сиёсатга таъсир қилувчи ва ҳукуматни шакллантирувчи, эскича қарашлар билан рақобатлашувчи; ўрнатилган йўл-йўриқлар орқали иқтисодий ва ижтимоий можароларни ҳал қилишга қобилиятли сиёсий тузилмаларнинг туғилишини сиёсий тузум инобатга олиши керак.

Ғарбдаги транзитологиянинг энг йирик вакилларида бири, америкалик иқтисодчи, “номутаносиб ахборотнинг мавжуд бозорларни таҳлил қилиш учун” йўналиши бўйича иқтисодиёт соҳасида Нобель мукофоти лауреати **Жозеф Стиглицнинг** ёзишича, Ғарб маслаҳатчилари маълум жамият шароитида ўзларининг ислоҳот андозаларини тавсия этишади: ушбу жамият ижтимоий сармоя даражаси билан етишган ўз тараққиёт тарихига, муайян сиёсий кучлар таъсир қилган сиёсий жараёнлар, сиёсий институтлармажмуига эга⁶⁴.

Ўтиш даври иқтисодиётидаги мамлакатлар учун бойлик яратиш асосий ғоя бўлиши керак. Инқирозга қарши барча чораларни жамиятнинг трансформацияси сифатида ривожлантириш учун, масъулиятни халқаро молиявий институтларга юкламаган ҳолда, ижтимоий-сиёсий йўналишда иш олиб бориш керак, деб таъкидлайди Ж.Стиглиц. Ривожланаётган мамлакатлар учун энг муҳими кучли ва мустақил суд ҳокимияти, сайловчилар олдида демократик асосда ҳисоб бериб бориш, очиқ, коррупциядан холи бўлган самарали давлатчилик мавжуд бўлиши керак, деб қайд этади Ж.Стиглиц.

Ўтиш давридаги асосий роль ҳокимиятга тегишлидир. Иқтисодий ҳокимиятдан самарали фойдаланиш намуналари етарлича. Улардан энг

⁶⁴ Стиглиц Дж. Куда ведут реформы? Вопросы экономики. -1999.-№7.-С.34.

муҳими солиқ солиш ҳисобланади. Ҳукумат муайян турдаги фаолиятни тақиқлаш учун, ўз ҳуқуқларидан фойдаланиб, кишилардан ижтимоий таъминот тизимида иштирок этишни талаб қилади ва ҳоказо. Бу ўринда масала шундан иборатки, ушбу хусусиятлар иқтисодий ташкилот сифатида давлатга қандай фазилат ва нуқсонларни “юқтириши” мумкин? Ҳукумат, монопол ҳуқуқларни тақдим этган ёки ўзининг монопол қудратидан фойдаланганда эҳтиёткор бўлиши керак. Аини пайтда Ж.Стиглиц молия компанияларининг лоббистик фаолиятдан ва уларнинг ҳукумат муассасалари билан бирлашишидан огоҳлантиради.

Ахборотнинг чекланган, фойдани номақбул тақсимлашнинг олдини олишнинг заиф имкониятлари - буларнинг барчаси зиддиятлар тизимида табиий заруратни келтириб чиқаради, муҳим ижтимоий вазифаларни ҳал қилишда ҳукуматнинг заифлигини сезиш ва сиёсий институтлар консерватизми сабаби бўлади. Консерватизм, рақобатли босимлар мавжуд бўлмаган ҳолда, институтларнинг қотиб қолишига олиб келади. Ж.Стиглицнинг фикрича, ўзгаришлар жараёнининг ўзи, амалиёт ва йўл-йўриқларни қайта кўриб чиқиш фойдали бўлиши мумкин.

Давлат томонидан бошқариш тизимининг қиймати муҳим омил ҳисобланади. Демократик жамиятларда айрим раҳбарларни сайлаш ва бошқаларнинг сайланиши ҳолати мавжуд. Бунда электорат иқтисодий соҳада фаолият юритадиган, яхши ишлайдиган менежерларни саралаб олиш лаёқати каби қатор хусусиятлар бўйича етакчиларни сайлайди. Айрим сайловчиларнинг ўз овозларини жиддий аҳамиятга эга эмас, деб ҳисоблаши давлат сиёсатига салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Бундан ташқари, Ж.Стиглиц келгуси ҳукуматларга мажбуриятлар юклаш мақсадида амалдаги ҳукуматларнинг лаёқатини чеклаш сингари салбий феноменлар борасида сўзюритади.

Сиёсий жараёнлар иқтисодий тараққиёт йўналишларини танлашга жиддий таъсир кўрсатади. Шунинг учун иқтисодий сиёсат фақат техник экспертлар томонидан ишлаб чиқилмаслиги керак. Сиёсий ислоҳотларнинг узун тарихи шундан дарак берадики, даромадларни тўғри тақсимлаш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Одатда, “қонун устуворлигини белгилашга қаратилган ислоҳотлар” деб аталадиган ислоҳотларни ўрта синф талаб қилар экан⁶⁵.

АҚШдаги Мичиган университетининг социолог ва сиёсатшунос олими **Рональд Инглхарт** ўтган асрнинг 90-йилларидаёқ, “халқнинг маданиятини бир соатда ўзгартириб бўлмайди. Ҳукмдорлар ва қонунларни ўзгартириш мумкин, миллат маданияти ўзига хослигинини белгилайдиган дастурларни ўзгартириш учун эса йиллар кетади. Ҳатто, инкилобий ўзгаришларда ҳам уларнинг замондан узоқлашган оқибатлари инкилобчилар умид қилган натижалардан анча фарқ қилиши ва аввалги моделнинг жиддий унсурлари сақланиб қолиши эҳтимолдан ҳоли эмас,” - деб таъкидлаган эди. Муаллифнинг фикрича, демократия етук, самарали бўлиши учун

⁶⁵Стиглиц Дж. Кто потерял Россию? //Эковест.-2004.-Вып.4.-№1.-С4-37.

институционал тузилма ва элиталарнинг демократик кайфиятидан ҳам кўпроқ нарсалар зарур. У инсон ривожини, демократик тузум қарор топишига олиб борадиган, ўзини номоён этиш билан боғлиқ кадрларнинг оммалашини туфайли янада кенг кўламли **эмансипацион** кучлар ҳаракатининг натижасига айланади.

Демократияни ва турли «очиқ жамият моделлари»ни экспорт қилиб бўлмаганидек, деб хулоса қилади президент И.Каримов, «давлат қурилишининг универсал лойиҳасини ҳам ташқаридан импорт қилиш ёки гиқиштириш мумкин эмас».

Бу борада турли мафкуравий марказлар четдан туриб, «мутлак эркинлик, чегарасиз эркинлик, эркин ахлоқ деган сохта ғояларни ўзлари «мўлжалга олган жамиятларнинг онгига сингдиришга зўр бермоқда. Бу йўлда «оммавий маданият» намуналаридан, турли ахборот технологияларидан, радио-телевидение, интернетнинг ижтимоий тармоқлари каби воситалардан маккорлик билан фойдаланмоқда.

«Очиқ жамият» тўғрисида гапирганда, айтиш лозимки, австриялик ва:нтаниялик файласуф ва социолог Карл Поппер (1902-1994 йй.) ривожланаётган демократик давлатлар учун унинг уч асосий издан чиқарувчи жиҳати мавжуд эканини кўрсатади: инструментал рационалики ижтимоий ва сиёсий меъёр ва тартиботларни (десакрализация) назарга олмаслик (2), унинг аъзолари ижтимоий мақомини ўзгартириш имконияти Маълумки, очиқ жамиятда кишилар, муросадан келиб чиққан ҳолда, қарорлар қабул қилади. Бундай жамиятда сиёсий элита чекланган ҳокимиятга эмас ва қон тўкишларсиз ҳокимиятдан четлатилиши мумкин. Идеал давлат бошқаруви назарияси умуман мавжуд эмас, ҳукумат ўз сиёсатини силлиқ равишда ўзгартириши учун сиёсий тизим етарли даражада мослашувчан бўлиши лозим. Жамият кўплаб нуқтаи назар ва маданиятлар учун очиқ бўлиши, плюрализм ва мультикультурализм аломатларига эга бўлиши лозим⁶⁶.

«Очиқ жамият» амалиётчиларидан бири, «зарғалдоқ инқилоб»ларнинг бош назариётчиси, Альберт Эйнштейн номидаги Ижтимоий институт асосчиси Жин Шарп (1928 йилда туғилган) сиёсий ҳокимиятнинг қуйидаги манбаларини ажратиб кўрсатган: **авторитет (обрў)** (ҳокимиятнинг қонунийлиги ва унга бўйсунушга мажбурлик борасида кишиларнинг ишончи); **инсоний захиралар** - ҳукмдорларга бўйсунадиган, улар билан ҳамкорлик қиладиган ёки ёрдам кўрсатадиган алоҳида киши ва гуруҳларнинг маълум бир сони; тузум учун зарур бўлган ҳамда у билан ҳамкорлик қилувчилар томонидан тақдим этиладиган **қўниқма ва билимлар**; **номоддий омиллар** - кишиларни ҳукмдорларга бўйсундирадиган, улага ёрдам кўрсатишга мажбурлайдиган; **моддий омиллар** ҳукмдорлар томонидан назорат қилинадиган бойликлар, табиий захиралар, маблағлар, иқтисодий тизим, шунингдек, алоқа ва транспорт воситалари; санкциялар - тузумнинг авжуд бўлиши ва унинг сиёсатини амалга ошириш учун зарур бўлган,

⁶⁶Поппер К. Открытое общество и его враги.- Москва: Международный фонд «Культурная инициатива», 1992.

хамкорликдан бош тортадиган ёки бўйин эгмайдиганларга таҳдид қилувчи жаазолар. (Эслатиб ўтамиз, Жин Шарп сиёсий зулмга қарши куч ишлатмаслик назарияси деб аталмиш назарияга ҳисса қўшган: куч ишлатилмайдиган курашнинг усуллари, уларнинг ўзаро ҳаракатлари, айрим кўринишларини камлаган ва батафсил тасвирлаб берган; бу усуллар ҳар қандай мамлакатда ;ар хил кўринишда қўлланиши мумкин)⁶⁷.

Стэнфорд университетининг сиёсатшунослик бўйича профессори Филипп Шмиттернинг таъкидлашича, Жанубий Америка, Шарқий Европа ва Осиёда бирлашишнинг йўқлиги ўтиш даври ҳамда ўзини ўзи ташкил этувчи тизим йўқлигининг белгиси ҳисобланади. Эҳтимол, ушбу минтақадаги кўплаб давлатлар уларнинг ижтимоий тузилмаларига мос келувчи ёки фуқаролар учун мақбул бўлган барқарор ўзини ўзи бошқариш шаклини ўрнатишга эриша олмаслиги мумкин. Умумий маънода тушуниладиган демократия, автократия умрини ўтаб бўлганидан сўнг қарор топади, бироқ ҳеч қачон мустақил равишда қоидаларнинг ўзига хос тарзда ишончли ва умумэтироф этилган йиғиндисига айлана олмайди. Сайловлар ўтказилади; эркин йиғилишлар мавжуд; ҳуқуқлар ҳурмат қилинади; ҳукумат ўзбошимчалиги камайтирилган, бошқача айтганда, энг кам талабларга маълум даражада риоя қилинади, бироқ мунтазам, мақбул ва оқибатларини олдиндан айтиш мумкин бўлган демократик шакллар ҳеч қачон тўлиқ юзага чиқмайди. Демократия алмашмайди, у сақлаб қолинади, аммо янги муаммолар вужудга келишига қараб *ad hoc* ва *ad hominem* тартибида фаолият кўрсатади. Бундай ҳолатларда партиялар, уюшган манфаатлар ва этник ёки диний гуруҳлар ўртасидаги муносабатларни белгиловчи бирон-бир умумий муроаса мавжуд эмас⁶⁸.

Давлат аппаратида нисбатан мустақил ҳамда фуқаролар ҳаётининг асосий муаммоларини ҳал қиладиган ўзини ўзи ташкил этувчи ва ўзини ўзи бошқарувчи тизим, фуқароларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари мувозанати уларнинг ижтимоий-касбий мақомидан қатъи назар, улар амалий хамкорлигининг асосий негизига айланган тақдирдагина шаклланади.

Ўзини ўзи бошқариш тизимларининг вужудга келиши, фаолият кўрсатиши ва ривожланиш жараёнларини сайёрамиздаги ўзини ўзи бошқаришни ривожлантиришнинг глобал универсал жараёнлари шаклларида бири сифатида кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир. Чунки, “ҳақиқий” демократия маҳаллий ва глобал даражадаги турли макон босқичларидан ташкил топган ўзини ўзи бошқарадиган ва ўзини ўзи ташкил этадиган хилма-хил жамоаларни таққослашда ўз ифодасини топиши лозим. Иккинчи томондан, кескин назариялар ҳам мавжуд бўлиб, уларга мувофиқ глобал бошқарувни парчалаб ташлаш ҳамда ҳокимиятни ўзини ўзи бошқарувчи барқарор маҳаллий ҳамжамиятларга бериш зарур.

Санта Барбарадаги Калифорния Университети профессори У.И.Робинсоннинг таъкидлашича, замонавий демократизация - бу Ғарб ва трансмиллий элиталарнинг сиёсий ва иқтисодий манфаатларини илгари

⁶⁷ Шарп Д. От диктатуры к демократии: стратегия и тактика освобождения. – Москва: Новое издательство, 2012.-84с.

⁶⁸ Шмиттер Ф. Угрозы и дилеммы демократии//Пределы власти. 1997.-№1.-С.6.

сурувчи, ташқаридан бошқариладиган ҳамда пухта режалаштирилган жараёндин. Унинг “демократияни илгари суриш концепцияси” кўплаб давлатларнинг тажрибасида тасдиғини топмоқца ҳамда демократик ўтиш даври мамлакатларида бошқа назарияларда кўзга ташланмаган жиҳатларни кўриб чиқишга ёрдам бермоқца.

“Заргалдоқ инқилоблар” шароитида куч ишлатмасдан мажбурлаш оқибатлари ўта нохуш натижалар бермоқца. Сиёсий тузум ҳаракат қилишга қобилиятини йўқотади ва ҳокимият тузилмаси издан чиқади. Тўсатдан вужудга келган ҳамда мустаҳкамланган ўзини ўзи бошқариш, ҳамкорликдан бош тортиш ҳамда бўйсунмаслик шу қадар кенгайиб кетадики, ҳокимият улар устидан назоратни йўқотади.

Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш фуқаролик жамиятининг энг муҳим элементи ҳисобланади ҳамда фуқаролик жамиятига хос бўлган ўзини ўзи бошқариш, ривожлантириш, ташкил этиш хусусиятларига, плюралистик тизимга эгадир. Агар фуқаролик жамиятининг амал қилиш шарти сифатида ҳуқуқий давлат кўриб чиқиладиган бўлса, унда маҳаллий ўзини ўзи бошқарувини амалга ошириш, биринчи навбатда, ҳокимиятнинг бўлиниш принципи юзага чиқиши билан боғлиқдир. Маҳаллий ўзини ўзи бошқаришмақсадларидан бири маҳаллий ҳамжамиятлар ҳаёти фаолиятининг, ўзини ўзи бошқарувчи ҳудудий бирликлар фаолият кўрсатишининг мақбул шароитларини яратишдир. Маҳаллий ўзини ўзи бошқарув фуқаролик жамиятига яхши йўлга қўйилган ва ўзини ўзи бошқарадиган йўлни тақдим этади, фуқароларнинг ўзини янада тўлиқ намоён этишига имкон яратади, ҳуқуқий давлат ривожига ижобий таъсир кўрсатади.

Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш хусусиятининг икки ёқламалилигини, давлат бошқарувига нисбатан унинг комплементар (тўлдирилувчи) ролини тушунмаслик амалда маҳаллий ўзини ўзи бошқариш институтининг жойлардаги давлат бошқарувига ёки оммавий ҳокимият белгиларига эга бўлмаган ижтимоий ўзини ўзи бошқаришга айланишига олиб келиши борасидаги фикрига қўшилмаслик мумкин эмас.

Назорат саволлари:

1. Антик даврда фуқаролик жамияти тўғрисидаги ғоялар тизими.
2. IX–XII асрларда Марказий Осиё мутаффакирларининг адолатли жамияти ҳақидаги қарашлари.
3. Янги даврда фуқаролик жамиятининг янги талқинлар ва назариялар.
4. XIX–XX асрлардаги фуқаролик жамияти концепциялари.
5. Фуқаролик жамияти замонавий концепцияларининг мафкуравий моделлари.

4-мавзу: Фуқаролик жамиятининг шаклланиш ва ривожланиш босқичлари.

РЕЖА:

4.1. Европада фуқаролик жамиятининг шаклланиш ва ривожланиш боқичлари.

4.2. Ўзбекистонда фуқаролик жамиятининг шаклланиш ва ривожланиш боқичлари.

4.1. Европада фуқароликнинг шаклланиш ва ривожланиш боқичлари.

Фуқаролик жамияти категорияси тарихан инсоният ривожланишининг шундай бир алоҳида йўналишини акс эттирадики, у ҳар бир даврнинг ўзига хос фикрлайдиган мутафаккирининг оқилоналик, эркинлик, фаровонлик ва адолат ҳукм сурувчи идеал жамият моделини яратишга интилиши билан тавсифланади. Давлат, оила, қабила, миллат тушунчалари, диний ва бошқа бирликлардан фарқ қилувчи фуқаролик жамияти категорияси, юқорида қайд этиб ўтганимиздек, XVIII-XIX асрларга келиб ўрганила бошланди.

Европа ва Шимолий Америка мамлакатларида фуқаролик жамиятининг шаклланиши янги даврда бошланди. Олимлар ва мутахассислар фикрига кўра, фуқаролик жамиятининг ривожланишини уч босқичга ажратиш мумкин. Бунда бир босқичдан кейинги босқичга ўтишда жамият ва давлат тузумида юз берган катта ўзгаришлар, ижтимоий ва сиёсий тангликлар, оммавий ҳаракатлар, ижтимоий қатламлар ва синфларнинг тўқнашувлари, жамият мафқурасида туб ўзгаришларнинг рўй бериб туриши анъанага айланди.

Биринчи босқич шартли равишда XVI-XVII асрларни ўз ичига олади. Бу даврда фуқаролик жамиятининг иқтисодий, сиёсий ва мафқуравий асослари яратилди. Улар жумласига саноат ва савдонинг ривожланиши, ишлаб чиқариш турларининг ихтисослашуви, меҳнат тақсимотининг теранлашуви, товар-пул муносабатларининг ривожланиши киритиш мумкин. Шунингдек, ягона марказлашган давлатларнинг ташкил топиши билан феодал тарқоқлик даврида мавжуд бўлган тенгсизлик, ҳуқуқсизликларга барҳам беришга эътибор берилди бошланди.

Иккинчи босқич XVIII аср охиридан XIX аср охиригача давом этди. Бу даврда энг ривожланган мамлакатларда умумий юридик тенглик ва эркинлик, шунингдек иқтисодий эркинлик ва шахсий ташаббусга асосланган дастлабки капитализм кўринишидаги фуқаролик жамияти шаклланди.

Учинчи босқич (XIX аср охири ва ундан кейинги давр) вертикал феодал

тузилмалар ўрнини эркин одамларнинг ҳуқуқий тенглиги ва ўзаро битимларига асосланган горизонтал муносабатлар эгаллагани билан тавсифланади. Инсониятнинг кўп асрлик тарихида барча одамлар, ижтимоий келиб чиқиши ва мавқеидан қатъи назар, жамият ҳаётининг ҳуқуқий жиҳатдан тенг иштирокчилари деб эътироф этилиши муҳим ижтимоий аҳамият касб этди. Улар ҳар кимга ўзини эркин хоҳиш-иродага эга бўлган, ўз ҳаракатлари ва уларнинг ҳуқуқий оқибатлари учун ўзи жавоб беришга қодир шахс сифатида намоён этиш имкониятини берувчи қонунлар билан эътироф этилган қатор ҳуқуқлар ва эркинликларга эга бўла бошлади.

Фуқаролик жамиятининг ҳаётда юзага келишига Ҳуқуқлар ҳақидаги билль (Англия, 1689 й.; АҚШ, 1791 й.) ёки Инсон ва фуқаро ҳуқуқлари декларацияси (Франция, 1789 й.) каби инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимояловчи ҳуқуқий актларнинг қабул қилиниши муҳим аҳамият касб этди. Фуқаролик жамияти – ўз шахси, ижодий ташаббусини эркин намоён этувчи тенг ҳуқуқли одамлар жамияти, ортикча таъқиқлар ва ортикча маъмурий тартибга солишлардан ҳоли бўлган тенг имкониятлар жамияти сифатида шаклланди.

Маълумки, Ватанимиз мустақилликка эришганидан сўнг бозор иқтисодиётига асосланган эркин демократик давлат барпо этиш, фуқаролик жамиятининг мустаҳкам пойдеворини шакллантириш бош стратегик мақсад сифатида белгиланди. Шу каби жамиятгина Ўзбекистон халқининг муносиб турмушини, ҳуқуқ ва эркинликларини кафолатлаши, миллий анъаналар ва маънавиятимизни қайта тиклаши, шахс сифатида инсоннинг маънавий-ахлоқий камол топишини таъминлай олиши эътироф этилди.

Фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг асосий мезонларидан бири -бу унинг ҳуқуқий негизини яратишдан иборат бўлганлиги боис, биринчи навбатда, Ўзбекистон Республикаси Конституциясида фуқаролик жамиятининг ҳуқуқий пойдеворини ўрнатишга, унинг асосий қоида ва талабларини ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамловчи ҳуқуқий нормаларининг ўз ифодасини топишига алоҳида эътибор берилган.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида фуқаролик жамиятининг асосий қоида ва талабларини акс эттирувчи принципал аҳамиятга эга бўлган нормалар сифатида давлат халқ иродасини ифода этиб, унинг манфаатларига хизмат қилиши, давлат органлари ва мансабдор шахслар жамият ва фуқаролар олдида масъул эканлиги (2-модда), халқ давлат ҳокимиятининг бирдан бир манбаи ҳисобланиши (7-модда), Ўзбекистон Республикаси давлат ҳокимиятининг тизими - ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятига бўлиниши принципига асосланиши (11-модда), Ўзбекистон Республикасида ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланиши, ҳеч қайси мафкура давлат мафкураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмаслиги (12-модда)⁶⁹ каби фуқаролик жамиятининг асосий принциплари юридик жиҳатдан мустаҳкамлангандир.

⁶⁹Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.-Т.:Ўзбекистон, 2016.-Б.4-6.

Мустақиллик даврида фуқаролик жамиятини ривожлантириш бўйича Конституциямизда қайд этилган асосий принциплар ва нормалар асосида давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштириш, суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ этиш, ахборот соҳасини ислоҳ қилиш, ахборот ва сўз эркинлигини таъминлаш, сайлов ҳуқуқи эркинлигини таъминлаш, фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш ва ривожлантириш, демократик бозор ислоҳотларини ва иқтисодий либераллаштиришни янада чуқурлаштириш бўйича тадрижий ислоҳотлар амалга оширилди.

Ўзбекистонда фуқаролик жамияти асосларини яратиш ва ривожлантириш бўйича амалга оширилган ишларни фуқаролик жамияти шаклланиши ва ривожланишини уч босқичга бўлинади:

Биринчи босқич ўз ичига 1991-2000 йилларни қамраб олади. Бу даврда, биринчи навбатда фуқаролик жамиятининг асослари яратилди.

Иккинчи босқич 2000-2010 йилларда мамлакатни демократлаштириш ва модернизациялаш бўйича фаол жараёнлар давом эттирилди.

Учинчи босқич 2011-2016 йиллар. Бу даврда фуқаролик жамияти қуришга доир ҳуқуқий асослар ривожлантирилди, фуқаролик жамиятининг ижтимоий таянчи – ўрта ижтимоий қатлам янада мустаҳкамланди.

Тўртинчи босқич 2017 йилда бошланиб, фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг амалий жиҳатларини намоён бўлиши билан характерланади. Бу даврда фуқаролик жамияти қуриш ғоялари “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси” ва “Ўзбекистон Республикасида Маъмурий ислоҳотлар концепцияси”да янада ривожлантирилиб, бу соҳадаги туб бурилиш даврини бошлаб берди. Бу босқичда фуқаролик жамияти шиддат билан ривожланиб, ўзини ҳар томонлама намоён эта бошлади. Бу даврда Президент Ш.Мирзиёев томонидан олиб борилаётган ислоҳотлар мазмунини янги босқич бошланганидан далолат бермоқда.

Фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва ривожланиши бўйича қўйидаги хулосалар чиқариш мумкин:

- фуқаролик жамиятининг шаклланиши узоқ давом этиб келаётган мураккаб тарихий жараёндир. Фуқаролик жамиятининг баъзи бир унсурлари қадимги Юнонистон ва Римда намоён бўлди, Янги даврда эса унинг баъзи шаклланиш унсурлари кашф этилди, ҳозирги даврда эса унинг бир бутун тизим сифатидаги тасаввурлар шаклланди;

- фуқаролик жамияти ғояси инсониятнинг антик даврдан буён давом этиб келаётган тафаккурлаши маҳсулидир. Авестода, Қадимги юнон файласуфлари фикрларида, Ўрта аср Шарқ мутафаккирларининг қарашларида, Уйғониш ва Реформация даври ғоялари ва бугун XXI аср жаҳон ҳамжамияти томонидан умуминсоний ижтимоий маданий қадриятлар сифатида эътироф этилди. Маълумки, ҳар қандай фан, ўз моҳиятига кўра умумбашарийдир. Дунёнинг барча халқлари ўзининг катта-кичиклигидан қатъий назар фуқаролик жамияти назариясига ўзларининг ҳиссаларни қўшди. Шу нуқтаи назардан фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва ривожланиши тўғрисидаги ғоялар қарашларга бир ёқлама ёндашиш уни уларни камситиш мумкин эмас;

-фуқаролик жамиятининг хусусиятлари, белгилари, тамойиллари ҳар қандай ижтимоий тузимда мавжуддир, бироқ уларнинг ривожланиш даражаси турли хилда бўлиши мумкин.

-фуқаролик жамиятининг шаклланиш жараёнлари ҳолати ижтимоий ҳаётнинг ва давлат ҳокимияти бошқарувининг демократлашиб бориши билан биргаликда кечади.

-фуқаролик жамиятининг шаклланиши ҳуқуқий давлатчиликнинг шаклланиш жараёни билан уйғунликда такомиллашиб боради.

-ҳар бир давлатда фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва ривожланиши ўзига хос миллий ментал хусусиятларга боғлиқ ҳолда, шаклан миллий моделларда намоён бўлиши мумкин;

-ҳозирги даврдаги дунёдаги бирон-бир мамлакат фуқаролик жамияти энг сўнги етуқлик босқичига эриша олгани йўқ ва уни такомиллаштириш узулуксиз давом этадиган жараёндир.

Назорат саволлари:

1. Европада фуқаролик жамиятининг шаклланишининг ҳуқуқий асослари.

2. Фуқаролик жамиятининг шаклланиш босқичларининг ўзига хс хусусиятлари.

3. Ўзбекистонда фуқаролик жамиятининг шаклланишининг назарий асослари.

4. Ўзбекистонда фуқаролик жамиятининг шаклланиш ва ривожланиш боқичлари.

5. Ҳаракатлар стратегияси – Ўзбекистонда фуқаролик жамиятининг ривожланишининг концептуал асоси

5-мавзу: ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ИНСОНИЯТ ТАРАҚҚИЁТИНИНГ - ЮҚОРИ БОСҚИЧИ.

РЕЖА:

- 1.1. Фуқаролик жамияти – тараққиётнинг юқори босқичи.
- 3.2. Фуқаролик жамиятининг асосий белгилари

Таянч иборалар: “фуқаролик жамияти”, “давлат”, *ижтимоий шакллар, институтлар, касаба уюшмалари, партиялар, бирлашмалар, тадбиркорлар.*

1.1. Фуқаролик жамияти – тараққиётнинг юқори босқичи.

Ижтимоий-сиёсий фанларда “фуқаролик жамияти” ва “давлат” тушунчалари узоқ даврлар бир-биридан унчалик фарқланмай келди, улар айнан бир мазмундаги тушунчалар сифатида ишлатилди. Бирок, XVII аср ўрталаридан бошлаб, жамиятнинг турли жабҳаларини табақалашини, нодавлат ўзини ўзи бошқариш унсурларини шаклланиши, баъзи фуқароларнинг ўз ҳуқуқ ва эркинликларини кўлга киритиши, эркин фикрлайдиган ва мустақил индивидни шаклланиши жараёни ижтимоий тараққиётнинг икки тамойилини юзага келтирди. Улар энди фан объекти сифатида ўрганила бошланди.

Давлатда ҳокимиятнинг учга бўлиниш принципини асосланиши, сиёсий партиялар, манфаатлар гуруҳлари (касаба уюшмалари, оммавий ахборот воситалари ва ҳ.к.) пайдо бўлиши билан жамият ҳаёти мазмуни энди фақат давлат ҳокимияти билан чекланиб қолмасликни тақозо этди. Жамият бошқаруви дунёсига янги иштирокчи институтлар кириб кела бошлади, улар сиёсий қарорлар қабул қилиш, фуқаролик жамияти стратегиясини ишлаб чиқиш, шахс фаолиятининг умумий мақсад ва мазмунини шакллантириш жараёнига сезиларли даражада таъсир кўрсата бошлади.

Фуқаролик жамияти тушунчаси абсолютizm режими ағдарилганидан сўнг шаклланган янги ҳаётни, яъни фуқароларнинг шахсий ҳаётини давлат таъйиқидан халос этишни акс эттира бошлади. Фуқаролик жамияти унсурлари давлатнинг жамиятдаги нодавлат ижтимоий тузилмаларидан ажралиши, нодавлат ижтимоий муносабатларнинг нисбатан мустақилликка эришиши натижаси ўлароқ пайдо бўлди. Фуқаролик жамияти шаклланиши ва ривожланиши жараёнига монанд равишда ҳуқуқий давлат шакллана бошлади.

Фуқаролик жамиятининг давлатдан ажралиши айнан ижтимоий табақалар ўртасидаги тенгсизликни тугатиш ва ижтимоий муносабатларни давлат тасарруфидан чиқариш жараёни ҳосиласи ўлароқ юз берди. Бу жараёнга бутун аҳоли номидан иш кўришга асосланган вакиллик давлат органларининг шаклланиши асос бўлди.

Натижада одамларнинг ҳуқуқий ўзаро тенглиги уларга ҳуқуқ ва эркинликлар бериш воситасида, яъни қонунларда белгилаб қўйиш йўли билан тан олинди. Табақавий тенгсизлик ўрнини эгаллаган умумий ҳуқуқий тенглик шахснинг мутлақо янги ижтимоий ҳолатини белгилаб берди. Энди индивидлар, уларнинг ижтимоий келиб чиқишидан қатъи назар, эркин ҳамда ижтимоий ҳаётнинг тўлақонли иштирокчилари, деб эътироф этилди.

“Фуқаролик жамияти” ва “ҳуқуқий давлат” тушунчалари XVIII асрда пайдо бўлган. Одамлар ҳаёти ва фаолиятининг икки томони: уларнинг шахсий манфаатлари, ташаббуси, ихтиёрий фаолияти жабҳаси ва одамлар ҳуқ-атворларини давлатнинг хоҳиш-иродасига бўйсунувчи халқ ҳокимияти жабҳаси шу тушунчаларда ўз ифодасини топди.

Фуқаролик жамияти – очик ижтимоий тузилма. Унда сўз эркинлиги, шу жумладан, танқид қилиш эркинлиги, ошкоралик, ҳар хил ахборотлар олиш эркинлиги, ҳар бир ҳудудга эркин кириш ва чиқиш ҳуқуқи, бошқа мамлакатлар билан кенг миқёсда, доимий асосда ахборот, таълим технологиялари алмашинуви, чет давлатлар ва жамоат ташкилотлари билан маданий ва илмий ҳамкорлик, халқаро ҳуқуқ принциплари ва нормаларига мувофиқ халқаро хорижий бирлашмалар фаолиятига кўмаклашиш таъминланади. У умумий инсонпарварлик тамойилларига содиқ бўлиб, дунё миқёсидаги шундай тузилмалар билан ўзаро алоқа қилиш учун очикдир.

Ҳуқуқий давлат – бу шундай бир давлат ҳокимиятдирки, у ҳуқуқ нормаларига биноан ва улар доирасида иш кўради, бу нормаларни бузиш, бекор қилиш ёки чеклашга журъат этмайди, фуқаролар ва уларнинг бирлашмаларининг узвий табиий-тарихий ҳуқуқларини эътироф этади.

Тоталитар давлатда хавфсизликни таъминлаш ҳуқуқий тартиботни муҳофаза қилиш, одамлар ҳуқ-атворини давлат белгилаган ҳуқуқий қоидаларга мувофиқлигини таъминлаш фаолиятдан иборат бўлади, давлат ҳокимиятига татбиқан хавфсизликни давлат хавфсизлиги ва фуқаролик жамияти хавфсизлигига ажратиш юз бермайди.

Фуқаролик жамиятининг хавфсизлиги (жамоат хавфсизлиги) қуйидаги кўрсаткичлар билан тавсифланади:

- ижтимоий адолат;

- давлат билан ўзаро муносабатларда фуқароларнинг ва умуман жамиятнинг ҳуқуқларини эътироф этилиши;

- қонунийлик тартиби;

- фуқароларнинг иқтисодий фаровонлиги;

- демократик плюрализм;

- жамиятнинг очиклиги;

- фуқаролик жамиятининг шаклан миллий, мазмунан умуминсонийлиги.

Фуқаролик жамиятининг юзага келиши инсон ҳуқуқлари ва фуқаро ҳуқуқларининг фарқланишини белгилаб берди. Инсон ҳуқуқларини фуқаролик жамияти, фуқаро ҳуқуқларини – давлат таъминлайди. Иккала ҳолатда ҳам шахс ҳуқуқлари тўғрисида сўз юритилади, бироқ биринчи ҳолатда айрим инсон сифатидаги шахснинг яшаш, эркинлик ҳуқуқлари назарда тутилса, иккинчи ҳолатда – унинг сиёсий ҳуқуқлари назарда тутилади.

Инсон ҳуқуқлари ва фуқаро ҳуқуқлари ўртасидаги фарқ муайян асосларга эга бўлиб, улар қуйидагилардан иборат:

1) инсон ҳуқуқлари давлат томонидан эътироф этилгани ва қонун йўли билан мустақамланганидан, уларнинг эгаси - инсон у ёки бу давлатга мансублигидан қатъи назар мавжуд бўлиши мумкин. Фуқаро ҳуқуқлари эса мазкур шахс қарашли бўлган давлат томонидан ҳимоя қилинади;

2) дунёда ҳали анчагина одамлар умуман фуқаролик мақомига эга эмас (фуқаролиги бўлмаган шахслар - апатридлар). Бинобарин, улар расмий даражада фуқаро ҳуқуқларига эмас, балки инсон ҳуқуқларига эгадирлар. Фуқаролик жамиятининг вазифаси ижтимоий ҳаётнинг ривожланишини таъминлашдан иборатдир. Шу сабабли, унинг асосий таркибий қисмларининг вазифалари қаторига бу жараён нормал кечиши учун шарт-шароит яратиб берувчи институтлар фаолияти ташкил этади.

5.2. Фуқаролик жамиятининг асосий белгилари.

Фуқаролик жамиятининг асосий қадриятларини оила, мулк, шахс, эркинлик, ҳуқуқ, маънавият, тартиб, давлатчилик кабилар ташкил этади. Бунда ҳаммани мажбурий тартибда мулкдорларга айлантириш назарда тутилмайди – уларнинг кўпчилиги буни хоҳламайди, бироқ бундай имконият ҳар ким учун сақланиши лозим. Мулк ҳар доим шахс ва бутун жамият эркинлигининг бош омили сифатида амал қилади. Мулкка нисбатан ҳурмат мавжуд бўлмаган жойда шахсга нисбатан ҳурмат ҳам мавжуд бўлмайди.

Фуқаролик жамияти тузилмалари “юқоридан” туриб эмас, балки “қуйидан” - фуқароларнинг ташаббуси билан, ихтиёрий асосда, табиийки, муассисларнинг манфаатлари, қизиқишлари ва мойилликларига мувофиқ тузилади. Уларнинг эркинлиги давлат тузилмаларига қарам эмасликда, ички қоидалар билан назарда тутилган вазифаларни ҳал қилишга қаратилган ўзини ўзи бошқариш фаолиятида намоён бўлади.

Фуқаролик жамиятининг асосий белгилари мавжуд бўлиб улар қуйидагилардир:

- эркин индивидлар уюшмаси;
- ўзаро ҳамкорликка асосланган ижтимоий тузилма;
- мураккаб тузилишга эга бўлган плюратилстик тизим;
- ўзини ўзи ривожлантирадиган ва ўзини ўзи бошқарадиган нодавлат тузилмаларнинг мавжудлиги.

Фуқаролик жамиятининг энг муҳим омиллари:

1) иқтисодий эркинлик, мулк шакллариининг ранг-баранглиги, бозор муносабатлари;

2) инсон ва фуқаронинг табиий ҳуқуқларини сўзсиз эътироф этиш ва ҳимоя қилиш;

3) ҳокимиятнинг қонунийлиги ва демократик хусусияти;

4) қонун ва одил суд олдида ҳамманинг тенглиги, ҳар бир шахснинг юридик жиҳатдан ишончли ҳимояланганлиги;

5) ҳокимиятнинг учга бўлиниши ва ҳокимиятларнинг ўзаро алоқаси принципига асосланган ҳуқуқий давлат;

6) сиёсий ва мафкуравий плюрализм, конструктив муҳолифатнинг

мавжудлиги;

7) сўз ва матбуот эркинлиги, оммавий ахборот воситаларининг мустақиллиги;

8) фуқароларнинг шахсий ҳаётига давлатнинг аралашмаслиги, уларнинг ўзаро мажбуриятлари ва бурчлари;

9) синфий ва миллий тотувлик, ижтимоий шерикчилик;

10) одамларнинг ўзларига муносиб турмуш даражасини таъминловчи самарали ижтимоий сиёсат.

Фуқаролик жамияти қатор тамойилларга таянган ҳолда фаолият кўрсатади. Жумладан:

- сиёсий соҳада ҳамма одамларнинг ҳуқуқ ва эркинликларининг тенглиги;

- бутун жаҳон ҳамжамиятида юридик кучга эга бўлган қонунлар асосида фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликлари кафолатланган ҳуқуқий ҳимоя;

- индивидларнинг мулкка эга бўлиш ва ҳалол меҳнати учун адолатли ҳақ олиш ҳуқуқига асосланган иқтисодий мустақил эканлиги;

- қонун билан кафолатланган фуқароларнинг манфаатлари, касбий белгилари бўйича давлатдан ва сиёсий партиялардан мустақил ижтимоий бирлашмаларга бирлашиш имкониятлари;

- сиёсий партия ва фуқаролик ҳаракатларини ташкил этишда фуқароларнинг эркинлиги;

- фуқароларни эркин, маданиятли, маънавий ва ижтимоий фаол, жамият аъзоларини қонун олдида маъсулиятли қилиб шакллантирадиган фан, маданият, таълим ва тарбия учун зарурий моддий ва бошқа шарт-шароитларни яратиш;

- фақат қонун билан чекланган давлат цензурасидан ташқари эркин аолият юритадиган ОАВ яратиш ва фаолият юритиш эркинлиги;

- давлат ва фуқаролик жамияти ўртасидаги муносабатларни барқарорлаштирадиган механизмнинг (консенсуснинг) мавжудлиги, ҳамда фуқаролик жамияти хавфсизлигини давлат органлари томонидан таъминланиши. Бу механизм, расмий бўладими, норасмий бўладими, у ўз ичига қонуний актларни, халқ вакиллари демократик сайлов йўли билан ҳокимиятнинг, ўз-ўзини бошқаришнинг турли органлари кабилар воситасида тайинлаш кабиларни олади.

Иқтисодий соҳада фуқаролик жамият асосини кўп укладли иқтисод, мулкнинг турли шакллари ва бошқариладиган бозор муносабатлари ташкил этади; Ҳуқуқий соҳада эса – ҳокимият бошқаруви ваколатларини марказда йиғилиб қолмаслиги, ҳокимиятлар бўлиниши, сиёсий плюрализм, фуқароларнинг давлат ва жамоат ишларида иштирок этишлари, қонун устиворлиги, ҳамманинг улар олдида тенглиги; маънавий соҳада - ягона мафкура ва дунёқарашнинг яқка ҳокимлигини мавжуд эмаслиги, виждон эркинлиги, маданийлик, юқори маънавият ва ахлоқ ташкил этади.

Фуқаролик жамияти шахс эркинлигисиз яшамайди. Эркинлик меъёрий кўринишга эга бўлгани учун, бундай шундай хулоса келиб чиқадики, бир томондан инсон эркинликка унинг норматив талабларига бўйсунуш қобилияти натижасида эга бўлади, бошқа томондан, шахс эркинлиги борлигининг ташқи

шакли - бу эркинликнинг чегараларини белгиловчи ижтимоий меъёрлар мавжудлигини англатади. Ва фақатгина, жамият учун ёки инсоннинг ўзи учун энг муҳим аҳамиятга эга, энг асосий ҳисобланган соҳалардагина давлатнинг ўзи эркинликнинг ўлчовини, меъёрини белгилаб беради. Бу эса ҳуқуқий меъёрлар, қонунлар, конституция ёрдамида амалга оширилади.

Бунда ҳуқуқ ва эркинликларнинг ўзи, жумладан, бир томондан, конституциявийлиги, иккинчи томондан, фуқаролик жамиятининг ривожланганлик даражаси билан, шунингдек унинг иқтисодий, ижтимоий, ижтимоий-сиёсий уюшганлигининг етуқлиги даражаси билан белгиланади. Бошқа томондан қараганда, инсон ва фуқаронинг ҳуқуқ ҳамда эркинлигининг тўлиқлиги, уларнинг қафолатланганлиги даражаси, уларни ҳаётдаги изчиллиги фуқаролик жамиятининг ҳақиқий эркинлик ва ижтимоий адолатли жамият сифатида муҳим тавсифларини намоён этади. Демак, фақат фуқаролик жамияти шароитидагина инсон ва фуқаро ҳуқуқлари ҳар томонлама рўёбга чиқади. Шу тариқа фуқаролик жамияти қатор муҳим функцияларни бажаради:

1. Қонун устуворлиги асосида у инсоннинг ва фуқароларнинг шахсий ҳаёт соҳасини давлат ва бошқа сиёсий тузилмаларнинг асосланмаган қатъий мувофиқлаштиришидан ҳимоя қилишни таъминлайди.

2. Фуқаролик жамияти уюшмалари асосида ижтимоий (жамоатчилик) ўзини – ўзи бошқариш механизмлари яратилади ва ривожлантирилади.

3. Фуқаролик жамияти давлатнинг демократик органларини, унинг барча сиёсий тизимини шаклланиши ва содда кўринишга келтиришига кўмак беради; бунда у турли воситалардан фойдаланади: сайлов кампаниялари ва референдумлар, норозилик ёки бу ёки у талабларини қўллаб-қувватлаш акцияларида, у ёки бу масаладар бўйича жамиятни шакллантиришда фаол иштирок этиш кабилар.

4. Фуқаролик жамиятининг институтлари ва ташкилотлари ўз эътиборини инсонларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини амалда қафолатлашни ва давлат ва жамоат ишларида тенг иштирокини таъминлашга қаратади.

5. Фуқаролик жамияти ўз аъзоларига нисбатан ижтимоий назорат функцияларини бажаради: у давлатдан мустақил равишда восита ва санкциялар беришга эга бўлиши мумкинки, уларнинг ёрдамида у индивидларнинг жамоа талабларига риоя қилишларига мажбурлаши, фуқароларнинг ижтимоийлашувини ва тарбияланишини таъминлаши мумкин.

6. Фуқаролик жамияти коммуникациявий вазифани бажаради. Бу жамият давлат органларига фуқароларнинг аниқ манфаатлари ҳақида ахбортлар бериб туради, бу манфаатларни амалга ошириш эса фақат давлат органларига тегишлидир.

7. Фуқаролик жамияти ўз институтлари ва ташкилотлари воситасида барқарорлаштирувчилик вазифасини бажаради. У давлат фаолиятида танг ҳолатлар юз берганда унга ёрдам беради, жамият ҳаётини яшашини таъминлайдиган мустаҳкам тузилмаларини яратади.

Назорат саволлари:

1. Фуқаролик жамияти ва давлат тушунчаларининг нисбати ва ўзига хослиги.
2. Фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлат тушунчаларининг бири-бирига боғлиқлиги.
3. Фуқаролик жамияти мураккаб пулюралистик тизим.
4. Фуқаролик жамиятининг асосий белгилари ва тамойиллари.
5. Қонун устиворлигининг таъминланиши – фуқаролик жамияти ривожланишининг асосий омили.

6-мавзу: ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ ТАРАҚҚИЁТИНИНГ ЯНГИ БОСҚИЧИДА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНТИРИШ СТРАТЕГИЯСИ.

РЕЖА:

6.1. Фуқаролик жамиятининг шакллантириш ва ривожлантиришда демократик институтларнинг тутган ўрни.

6.2. Жамоатчилик назорати тушунчаси, тизими, субъектлари, шакллари ва турли кўринишлари.

6.3. Ижтимоий шерикликнинг ривожланишининг назарий-ҳуқуқий асослар.

Таянч иборалар: фуқаровийлик, жамоатчилик, жамоатчилик назорати, жамоатчилик назорати субъекти, жамоатчилик назорати объекти, жамоатчилик назорати шакллари, жамоатчилик назорати институти, электрон хизмат, “электрон ҳукумат”, ҳокимият органларининг шаффофлиги.

6.1. Фуқаролик жамиятининг шакллантириш ва ривожлантиришда демократик институтларнинг тутган ўрни.

Ҳозирги даврда фуқаролик жамиятини шакллантириш, ҳуқуқий давлат куриш вазибалари нодавлат нотижорат ташкилотларни янада ривожлантиришни тақозо этмоқда. Фуқаролик жамияти шароитларида фуқароларнинг турли туман ўзаро муносабатлари ва ҳамкорлиги, уларнинг ихтиёрий равишда жамият бошқарувида иштирок этиши жараёнлари асосан нодавлат нотижорат ташкилотлар томонидан амалга оширилади. Давлат билан жамиятнинг бир-бирларидан бегоналашмаслиги ҳам нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолиятининг ривожланиши билан боғлиқдир.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 34-моддасидаги «Ўзбекистон Республикаси фуқаролари касаба уюшмалари, сиёсий партияларга ва бошқа жамоат бирлашмаларига уюшиш, оммавий ҳаракатларда иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар»⁷⁰ каби фуқароларнинг жамият институтларида иштирок этишини таъминлаб берадиган ҳуқуқий асосларнинг эътироф этилиши республикада жамият тараққиёти инсоният ҳаётининг бир неча асрлар мобайнидаги тажрибалари ва синовларидан муваффақиятли ўтган эркинлик жамияти - фуқаролик жамияти сари интилаётганлигини англатади.

⁷⁰ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.-Т.: Ўзбекистон, 2016.-Б.13-14.

Ҳозирги даврда Ўзбекистондаги нодавлат нотижорат ташкилотлар ва сиёсий партиялар фаолияти 1991 й. 14 февралда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг «Жамоат бирлашмалари тўғрисида»ги Қонуни (1997 й. апрелда қўшимча ва ўзгартиришлар киритилган), Ўзбекистон Республикасининг «Касаба уюшмалари, уларнинг ҳуқуқлари ва фаолиятининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонуни (1992 й. июль), Ўзбекистон Республикасининг «Сиёсий партиялар тўғрисида»ги Қонуни (1996 й. декабрь), Ўзбекистон Республикасининг «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида» янги таҳрирдаги Қонуни (1998 й. май), Ўзбекистон Республикасининг «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида» янги таҳрирдаги Қонуни (1999 й. апрель), Ўзбекистон Республикасининг «Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида»ги Қонуни (1999 йил апрель) каби қонунлар воситасида мувофиқлашади.

Ўзбекистонда нодавлат ташкилотларга доир қонунчилик ривожланган мамлакатлар тажрибаси, халқаро ҳуқуқий меъёрлар ва миллий анъаналар асосида шакллантирилган бўлиб, у ўзида демократик принциплар ва кадриятларни мужассамлаштиради. Мамлакатда давлат бош ислохотчи сифатида нодавлат ташкилотларнинг қонунчилик асосларини ҳар томонлама ривожлантиришга муҳим аҳамият бермоқда. Парламентда нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолиятини мувофиқлаштиришга доир юзлаб қонунлар ва бошқа ҳуқуқий меъёрлар қабул қилинган бўлиб, уларнинг ичида Ўзбекистон Республикасининг «Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида»ги Қонуни (1999 йил 14 апрель) нодавлат нотижорат ташкилотларнинг серқирра фаолиятини ҳар томонлама мувофиқлаштириш ва ҳуқуқий жиҳатлардан таъминлашга қаратилди.

Қонуннинг 1-моддасида нодавлат нотижорат ташкилоти тузишнинг умумий мақсади ижтимоий фойдали манфаатларнинг қондирилиши эканлиги эътироф этилиб, бу билан нодавлат ташкилоти ўз фаолиятида халқчиллик принципига амал қилиши шарт эканлиги белгилаб қўйилди⁷¹.

Мазкур Қонуннинг 2-моддасида «Нодавлат нотижорат ташкилоти тушунчаси»нинг таърифи демократик кадриятлар асосида талқин қилинади: «Нодавлат нотижорат ташкилоти - жисмоний ва (ёки) юридик шахслар томонидан ихтиёрийлик асосида ташкил этилган, даромад (фойда) олишни ўз фаолиятининг асосий мақсади қилиб олмаган ҳамда олинган даромадларни (фойдани) ўз қатнашчилари (аъзолари) ўртасида тақсимламайдиган ўзини ўзи бошқариш ташкилотидир.

Нодавлат нотижорат ташкилоти жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини, бошқа демократик кадриятларни ҳимоя қилиш, ижтимоий, маданий ва маърифий мақсадларга эришиш, маънавий ва бошқа номоддий эҳтиёжларни қондириш, хайрия фаолиятини амалга ошириш учун ҳамда бошқа ижтимоий фойдали мақсадларда тузилади»⁷².

⁷¹ Ўзбекистон Республикасининг «Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида»ги Қонуни// «Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг Қонунига шарҳлар.-Т.:Адолат,2001.-Б.15.

⁷² Ўша жойда.-Б.14.

Ушбу қонунда нодавлат нотижорат ташкилотлар билан давлатнинг ҳамкорлиги шундай ўз ифодасини топганки, давлат органи, яъни парламент қонун қабул қилади, бу қонунга биноан «учинчи сектор» аъзолари ва жамият манфаатлари учун хизмат қилади. Қонунда қайд этилган ижтимоий фойдали мақсад тушунчаси нодавлат ташкилотлар фаолиятини аҳолининг ночор қатламларини ижтимоий ҳимоя қилишга йўналтиради. Давлат органларининг муҳим функцияларидан бири аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш эканлигини эътиборга олсак, бу соҳада давлат органлари билан нодавлат ташкилотларнинг ўзаро ҳамкорлиги учун ҳуқуқий асосларнинг яратилганлиги намоён бўлади.

«Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида»ги қонунга биноан нодавлат нотижорат ташкилотларининг мақсадлари қуйидаги йўналишлардаги фаолиятлар бўйича амалга оширилади:

-биринчидан, кенг маънодаги маданий мақсадларга эришиш кўзлаб тузилган. Бунда маориф, илм-фан, маданият соҳаларида фаолият олиб борилади;

-иккинчидан, мамлакат аҳолисининг сиҳат-саломатлигини таъминлашни кўзлаб фаолият юритиш (спорт ва жисмоний тарбия билан шуғулланувчи, турли хил хасталикларнинг олдини олиш ва уларни даволашнинг илғор тажриба ҳам усулларини тарғиб этувчи ташкилотлар);

-учинчидан, турлича фаолият йўналишидаги ҳуқуқни муҳофазаловчи ташкилотлар (масалан, истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимоялаш жамияти);

-тўртинчидан, фуқароларнинг маънавий ва бошқа хилдаги номоддий эҳтиёжларини қондиришга қаратилган ташкилотлар (носиёсий уюшмалар, ижтимоий жамғармалар ва бошқалар);

-бешинчидан, хайр-эҳсон ишлари билан шуғулланувчи ташкилотлар⁷³.

Ўзбекистонда нодавлат нотижорат ташкилотларнинг ўзаро муносабатлари ва ҳамкорлиги ушбу Қонуннинг 4-моддасида қуйидагича таърифланади: «Давлат нодавлат нотижорат ташкилотларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига риоя этилишини таъминлайди, уларга ижтимоий ҳаётда иштирок этиш учун тенг ҳуқуқий имкониятлар яратиб беради. Нодавлат нотижорат ташкилотларининг алоҳида ижтимоий фойдали дастурларига давлат кўмак кўрсатиши мумкин.

Қонуннинг мазкур 4-моддаси нодавлат нотижорат ташкилотларнинг давлат органлари билан ўзаро муносабати асосларини белгилаб беради. Давлат, бир томондан, қонуний асосда нодавлат нотижорат ташкилотларининг ҳуқуқи ва қонуний манфаатларини мустаҳкамлайди, иккинчи томондан, нодавлат нотижорат ташкилотларнинг ҳуқуқи ва қонуний манфаатларини ҳуқуқий жиҳатдан ҳимоя қилиш масъулиятини ўз зиммасига олади.

Давлат нодавлат нотижорат ташкилотларининг ҳуқуқи ва қонуний манфаатлари амалга ошишини кафолатловчи шарт-шароитлар яратади, барча давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг зиммасига қонун талабларини сўзсиз ижро этиш вазифасини юклайди, зарур ҳолатларда нодавлат нотижорат ташкилотларининг ҳуқуқи ва қонуний манфаатларини ҳар хил тажовузлардан

⁷³ Ўша жойда.-Б.16.

химоялайди. Нодавлат нотижорат ташкилотлари ўз ҳуқуқи ва қонуний манфаатларини химоя этилишини мавжуд барча ҳуқуқий усуллар билан муҳофазалашга ҳақлидир.

Шунингдек, қонуннинг 4-моддасига мувофиқ нодавлат нотижорат ташкилотлари ўзларининг молиявий манбаини шакллантириш, ички тизилма ва асосий фаолият йўналишларини ўз ихтиёри билан ўзи белгилаш масалаларида тўла мустақилдир⁷⁴.

Шу билан бирга, ривожланган мамлакатлар ва халқаро ҳуқуқ меъёрлари ва миллий қонунчиликдан келиб чиқиб давлат қуйидаги йўналишларда нодавлат нотижорат ташкилотларининг фаолиятини назорат этиш ҳуқуқига эгадир:

-нодавлат нотижорат ташкилотларининг фаолиятлари Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунлари доирасида амалга ошириш лозимлиги давлат томонидан назорат этилади (Қонуннинг 34-моддасига мувофиқ)⁷⁵;

-нодавлат нотижорат ташкилотларини рўйхатга олган давлат органи мазкур ташкилотлар фаолиятлари йўналишлари улар низоми доирасида бўлишини назорат этади (Қонуннинг 21-моддасига мувофиқ)⁷⁶;

-нодавлат нотижорат ташкилотлари анжуманлари ва тадбирларида давлат органлари вакили иштирок этиши мумкин; -нодавлат нотижорат ташкилотлари статистика ва солиқ органларига ўз вақтида ҳамда тегишли тарзда ҳисобот беришларини назорат қилади (Қонуннинг 33-моддасига мувофиқ)⁷⁷.

-нодавлат нотижорат ташкилотлари, ўз навбатида, давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг ишига аралашмайди⁷⁸, яъни, улар давлат органларининг иши устидан назорат ўрнатиш, ҳисобот талаб этиш, молиявий назорат ўрнатишга ҳақли эмас. (Конституциянинг 58-моддаси).

«Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида»ги Қонуннинг 7-моддаси давлат органлари билан нодавлат ташкилотлар ўзаро муносабатлари ва ҳамкорлиги фаолиятини ҳуқуқий жиҳатлардан мувофиқлаштиради. Бу модда шундай талқин этилади:

«Нодавлат нотижорат ташкилоти қуйидаги ҳуқуқларга эга:

-ўз аъзолари ва қатнашчиларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ифодалаш ҳамда химоя қилиш;

-ижтимоий ҳаётнинг турли масалаларига доир ташаббуслар билан чиқиш, давлат ҳокимияти ва бошқарув органларига таклифлар киритиш;

-давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг қарорларини ишлаб чиқишда қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда иштирок этиш»⁷⁹.

Шунингдек, нодавлат ташкилотлар тизимини янада мустаҳкамлаш, мазкур ташкилотларнинг жамиятдаги барча ижтимоий қатламлар ва гуруҳлар манфаатларини ифода этиш мақсадларида 2003 йил 29 августда Олий

⁷⁴ Ўша жойда.-Б.22-23.

⁷⁵ Ўша жойда -Б.129-130.

⁷⁶ Ўша жойда.-Б.90.

⁷⁷ Ўша жойда.-Б.126.

⁷⁸ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.-Т.: Ўзбекистон, 2016.-Б.20.

⁷⁹Ўзбекистон Республикасининг «Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида»ги Қонуни// «Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг Қонунига шарҳлар.-Т.: Адолат, 2001.-Б.28-29.

Мажлис томонидан Ўзбекистон Республикасининг «Жамоат жамғармалари тўғрисида»ги қонуни қабул қилинди. Унинг 3-моддасига биноан жамоат жамғармаси деб, юридик ва (ёки) жисмоний шахслар томонидан ихтиёрий мулкый бадаллар асосида тузилган, ўзининг аъзоларига эга бўлмаган, хайрия, ижтимоий, маданий, таълим ёки бошқа ижтимоий фойдали мақсадларни кўзда тутган нодавлат нотижорат ташкилотига айтилади. Шунингдек, вилоятлар, шаҳарлар ва туманларда ҳам маҳаллий жамоат жамғармалар тузиш мумкин⁸⁰.

Мамлакатда нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолиятининг фуқаролик жамияти институти даражасида бўлишининг ҳуқуқий асосларини ривожлантириш мақсадларида 2007 йилда Ўзбекистон Республикасининг «Нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолиятининг кафолатлари тўғрисида»ги қонуни қабул қилинди. Мазкур қонунда нодавлат ташкилотларни қўллаб-қувватлаш ва уларнинг эркин ҳамда мустақил фаолиятларининг мавжуд қонунчилик ва давлат органлари томонидан кафолатланиши асосий мақсад қилиб олинди.

Мамлакатда нодавлат нотижорат ташкилотлар мустақиллигини таъминлаш, шунингдек, уларнинг фуқаролик жамиятининг муҳим институтига айланишини таъминлаш мақсадида давлатнинг «Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари» концептуал сиёсий дастури қабул қилинди ва у мамлакатда жамиятни ривожлантиришнинг асосий тамойилига айланди. Жамият сиёсий тизимини янада эркинлаштириш масалалари мазкур сиёсий дастур қабул қилинганидан кейин янада долзарб аҳамият касб эта бошлади.

6.3. Жамоатчилик назорати тушунчаси, тизими, субъектлари, шакллари ва турли кўринишлари.

Ҳозирги фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлат шароитида давлат ҳокимияти органларининг самарали ишлаши учун албатта уларни фаолияти жамоатчилик назорати остида кечши лозимлигини ҳозирги давр ривожланган давлатлар тажрибаси исботламоқда. Агар, ҳозирги ғарб давлатлари тажрибасига эътибор берсак, фуқаролик назоратидан ҳоли бўлган давлат ҳокимияти логанларининг масъулиятсизлиги аниқ сезилади: қонуннинг ишлаши тўлиқ таъминламайди, ҳисобсиз давлат ваколатларидан четга чиқадиган ва турли кампаниябозликларга берилишлар авж олади, бюджет ижросини амалга оширишда четга чиқишлар рўй беради, коррупция авж олади, инсон ҳуқуқ ва эркинликларига амал қилиш қийин кечади, уларни ҳимоя қилишга унчалик аҳамият берилмайди, мансабдорлар бошқарув фаолияти самарасиз кечади, ижтимоий муносабатларни тартибга солиш иккинчи даражали ишга айланади, давлат ҳокимияти ресурсларини бошқаришда субъективлик авж олади.

Фуқаролик жамияти шароитида жамоатчилик назорати – бу фуқаролар, фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари, сиёсий партиялар, жамоат бирлашмалари, касаба уюшмалари томонидан давлат ҳокимияти органларини қонунга амал қилишга мажбур этиш, уларнинг ўз вазифаларини маъсулият билан бажариши ва бунинг оқибати ўлароқ жамиятда

⁸⁰Ўзбекистон Республикасининг «Жамоат жамғармалари тўғрисида»ги Қонуни.//Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, № 9-10 (1329-1330).2003.-Б.89-90.

малакали ва самарали бошқарувни бажаришга мажбурлаш мақсадида давлат ҳокимияти органлари ва маҳаллий бошқарув органлари фаолияти устидан назорат қилиш ва текширишидир.

Жамоатчилик назорати – бу жамиятнинг алоҳида фуқаролар шахсида ҳамда фуқаролик жамияти институтлари воситасида давлат ҳокимияти органларининг қонунларни ва ўз қарорларини қўллаш, амалга ошириш, шунингдек бу жараёнлар натижаларини баҳолаш механизмидир. Жамоатчилик назорати – бу фуқаролар, фуқаролик жамияти институтлари – жамоат ва нодавлат ташкилотлари, оммавий ахборот воситалари, сиёсий партиялар, касаба уюшмаларининг давлат ва маҳаллий ҳокимияти органларининг қонунга амал қилишларини таъминлашга мажбурлаш, ўз вазифасини бажаришида масъулиятни ҳис этиши, ўз мажбуриятларини сифатли тарзда бажариши каби фаолиятлари устидан турли шаклдаги текширувларни амалга оширишидир. Шунингдек, ривожланган давлатларда жамоатчилик назоратини жамиятда тутган ўрни унинг қанчалик “транспарент” эканлиги, яъни шаффофлик даражаси билан ўлчанади⁸¹.

Ҳозирги даврга хос замонавий давлатларда жамоатчилик назорати ижроия ва бошқа ҳокимият тармоқларини қонунга амал қилишни, ўз ҳуқуқ ва ваколатларини малакали тарзда бажаришга мажбурлайди. Жамоатчилик назорати кучсиз бўлган ҳолатлар кўпинча ўтиш даврини ўз бошидан кечираётган давлатларда учрайди. Албатта, олимларнинг тадқиқот натижаларида кўрсатилишича, бу каби ҳолатнинг асосан учта сабаби мавжуд:

биринчидан, ҳокимият фаолиятини шаффофлик (очиқлик) билан рўй беришини таъминлайдиган механизмларнинг етишмаслиги; Иккинчидан, ҳали ўрта синфнинг жамоатчилик назоратининг бош ижтимоий базасининг ташкил этшга улгурмаганлиги; учинчидан, давлат ҳокимияти органлари мансабдорларида ва фуқароларида жамоатчилик назоратининг моҳияти, усуллари, услублари, шакллари, механизмлари ва восита-куроллари тўғрисида зарур билимлар ва тасаввурларнинг етишмаслиги. Шунинг учун ҳам Россия фуқаролик жамиятини шаклланишига шарт-шароитларни яхшилаш омили сифатида Ғарбий Европанинг ривожланган мамлакатлари ва АКШ каби давлатларнинг жамоатчилик назоратини амалга оширишга доир тажрибаларини ўрганишга зарурат туғилади. Зеро, бу вазифа фуқаролик жамиятини қуришнинг асосий шартларидан бири ҳисобланади. ривожланиши тажрибасини бир неча мақолада очиқ бериш долзарб масала бўлиб келмоқда.

Маълумки, давлат ҳокимияти органлари бошқарувчилари – мансабдорлар давлатнинг марказий ва минтақавий молиявий муоносабатларини бошқаради, ер ва бошқа ресурсларни тақсимлайди, оммавий ахборот воситалари (ОАВ) ва бошқа жамоат ресурсларини назорат қилади, жамиятнинг турли соҳалари бўйича қабул қилинадиган қарорларнинг қабул қилинишига ўз таъсирини ўтказиши, кадрларни ва хизмачиларни ишга олади ва ўз лавозмидан, меҳнат жамоаларини ўз ортидан эргаштиради, мамлакатни ривожлантириш стратегиясини аниқлашда иштирок этади.

⁸¹Баркер Р. Подотчетность власти и ее пределы. <http://usinfo.state.gov/journals/itgic/1103/jigr/gj02.htm>.

Давлат ҳокимияти органлари раҳбарлари ўз шахсий манфаатларини мамлакатнинг миллий манфаатлари билан айнанлаштирган тақдирдагина улар бошқарув тизимининг ҳақиқий ва самарали намоёндага айланади. “Миллий манфаатлар” деганда халқнинг хавфсизлиги таъминлаш, ҳуқуқнинг, қонун ижросини устуворлиги, инсон эркинлиги ва ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, мулкдорлар қатлами - ўрта синфни фуқаролик жамияти иқтисодий ва ижтимоий таянчи бўла оладиган даражада шакллантириши, демократик кадриятларни ва бозор муносабатлари асосида иқтисодиеёни ривожлантириш кабилар тушунилади. Бошқача айтганда, агар бошқарувчилар қатламида ўзининг жамиятдаги юқори ўрнини, молиявий жиҳатларга ва мулкга эга бўлишга оид ўз манфаатларини мамлакатнинг миллий манфаатларини ҳимоя қилиши ғоясининг кичик бир қисмига айланган тақдирдагина у самарали ва халқчил мансабдорга айланади. Давлат мансабдори ўзини кучли ва гуллаб-яшнаётган мамлакатдагина яхши яшаши ва ўз хавфсизлигини сақлай олишини чуқур англаган бўлиши лозим. Моҳиятан самарали бошқариш қобилиятга эга бўлган, нафақат ўзини, балки барча фуқароларнинг хавфсиз, қулай ва барқарор ҳаётини таъминлаш ишида фаол иштирок этадиган, фақат ўзидан юқори давлат ҳокимияти органлари олдидагина эмас, балки фуқаролар олдида ҳам масъулиятни ҳис қила оладиган – яъни фуқаролик жамияти талабларига жавоб бера оладиган мансабдорлар кўпчиликни ташкил этгандагина давлат ривожлана бошлайди.

Жаҳон тажрибасидан маълумки, жамоатчилик назорати жамиятга ҳам, давлат ҳокимиятига ҳам фойдали омил сифатида таъсир этади. Ҳақиқатан, у давлат ҳокимияти органларининг маъсул билан фаолият юритишига - қонуннинг ишлашини таъминлашга, инсон ҳуқуқи ва эркинликларини ҳурмат қилишга ва ҳимоялашга, бинобарин, умумий фаровонликка самарали ва ижобий таъсир кўрсатишга мажбур қилади. Жамоатчилик назорати давлат ҳокимияти органларини доимий ва муттасил равишда такомиллашиб боришини рағбатлантиради:

биринчидан, у давлат хизмати ходимларини турли туман, сон-саноксиз ўзига тортадиган, ҳою-ҳавасга бериладиган бойликлар ва лаззатларга илтимомлиқ иммунитетига эга бўлиши, маънавий бой бўлишга интилади;

иккинчидан, фуқароларнинг жамоатчилик назорати жамиятнинг ҳокимият органлари билан ўзаро – таъсир – акс таъсир алоқаларининг бир омили сифатида намоён бўлади, фуқароларга мамлакат тараққиётининг мақсадлари ва унинг устувор йўналишлари тўғрисида ҳаққоний тасаввурларга эга бўлиши ва давлат ҳокимияти органлари билан очиқ мулоқатларда бўлиб туришини таъминлайди. Давлат – жамият – фуқаролар ўзаро алоқалари ёрдамида ҳокимият органлари фуқароларнинг мамлакатда зарур ислоҳотларни ўтказишга доир талабларига нафақат қулоқ тутади, балки бу ислоҳотларни амалга оширишга киришади;

учинчидан, жамоатчилик назорати давлат ҳокимияти органларини самарали ишлашга ундайди, у фуқароларнинг жамоатчилик назорати воситасида бошқарув кадрларини ўз вазифаларини астойдил бажаришга ундаш омили сифатида намоён бўлади. Бошқарув тизими кадрлари жамият аъзоларининг назорати остидагина самарали бошқарувни амалга ошириши мумкин, жамоатчилик

назорати кучи билан фуқароларнинг яратувчилик таклифлари ҳаётда ўз ифодасини топиши мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, жамоатчилик назоратининг фаоллашуви натижасида рақобатбардош иқтисодиёт ривожланади, кадрларнинг ички салоҳияти рўёбга чиқди, халқнинг турмуш даражаси ошади, кучли фуқаролик жамияти шаклланади, миллий хавфсизлик мустахкамланади, инсоний капитал ва унинг ресурси ҳаётда ишга тушади. Буларнинг барчаси пировард натижада мамлакатни салоҳиятли бўлишига олиб келади, жамият гуллаб-яшнади, бошқача айтганда, миллий манфаатлар рўёбга чиқади.

Ўзбекистонда мустақилликнинг дастлабки давридан бошлаб ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини қуришни асосий стратегик пировард мақсад сифатида эълон қилиниши, бозор иқтисодиётига ўтиш ислохотларини бошланиши натижасида жамоатчилик назоратини шакллантиришга зарурат пайдо бўлди. Чунки, жамоатчилик назорати фуқаролик жамиятининг муҳим институтларидан бири ҳисобланади.

Мустақиллик даврида фуқаролик жамияти институтларининг турли соҳалар бўйича жамоатчилик назоратини амалга оширишга доир у ёки бу қоидалар 40 дан ортиқ меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда ўз ифодасини топди. Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ва миллий қонунчиликда жамоатчилик назоратини амалга оширишнинг устувор қоидалари мустахкамланган. Хусусан, Конституциянинг 2-, 35- ва 60-моддаларида фуқаролик жамияти институтлари ва фуқароларнинг жамоатчилик назорати амалга оширишининг баъзи қоидалари мустахкамланди. 2014 йилнинг 16 апрелида Конституциянинг 32-моддасига фуқаролар жамият ва давлат ишларини бошқаришда бевосита ҳамда ўз вакиллари орқали иштирок этишнинг йўли сифатида “давлат органларининг фаолияти устидан жамоатчилик назоратини ривожлантириш ва такомиллаштириш йўли билан амалга оширилади”⁸² принципи киритилди.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги, “Қасаба уюшмалари, уларнинг ҳуқуқлари ва фаолиятининг кафолатлари тўғрисида”ги, “Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида”ги, “Нодавлат ноижорат ташкилотлари тўғрисида”ги, “Фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисида”ги ва бошқа қатор қонунларда фуқаролар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва нодавлат ташкилотлар томонидан жамоатчилик назоратини амалга оширишда иштирок этишга доир моддалар киритилди.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 29-моддасига мувофиқ “Ҳар ким фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқига эга. Ҳар ким ўзи истаган ахборотни излаш, олиш ва уни тарқатиш ҳуқуқига эга, амалдаги конституциявий тузумга қарши қаратилган ахборот ва қонун билан белгиланган бошқа чеклашлар бундан мустаснодир. Фикр юритиш ва уни ифодалаш эркинлиги фақат давлат сири ва бошқа сирларга тааллуқли бўлган тақдирдагина қонун билан чекланиши мумкин”⁸³. Мазкур конституциявий ҳуқуқ асосида 1997 йили 24 апрелда

⁸²Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.-Т.:Ўзбекистон,2016.-Б.13.

⁸³Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.-Т.:Ўзбекистон,2016.-Б.12.

Ўзбекистон Республикасининг “Ахборот олиш эркинлиги ва кафолатлари тўғрисида”ги, 2002 йили 12 декабрда “Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида”ги, “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги қонунларинг қабул қилиниши ОАВ томонидан жамоатчилик назратини амалга оширишга ҳуқуқий асослар яратди. Ўзбекистон Республикасининг 2002 йил 12 декабрда қабул қилинган “Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида”ги қонунининг 4-моддасига биноан “Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига мувофиқ ҳар ким ахборотни монеликсиз излаш, олиш, текшириш, тарқатиш, ундан фойдаланиш ва уни сақлаш ҳуқуқига эга. Ахборот олиш фақат қонунга мувофиқ ҳамда инсон ҳуқуқ ва эркинликлари, конституциявий тузум асослари, жамиятнинг ахлоқий қадриятлари, мамлакатнинг маънавий, маданий ва илмий салоҳиятини муҳофаза қилиш, хавфсизлигини таъминлаш мақсадида чекланиши мумкин”⁸⁴.

Шунингдек, мазкур қонуннинг 8-моддасида “Давлат ҳар кимнинг ахборотни излаш, олиш, текшириш, тарқатиш, ундан фойдаланиш ва уни сақлаш ҳуқуқини ҳимоя қилади. Жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеига қараб ахборот олиш ҳуқуқи чекланишига йўл қўйилмайди. Давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари ва бошқа нодавлат ноижорат ташкилотлари ҳамда мансабдор шахслар қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ҳар кимга ўзининг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларига дахлдор бўлган ахборот билан танишиб чиқиш имкониятини таъминлаб беришга, мақбул ахборот ресурслари яратишга, фойдаланувчиларни фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва мажбуриятларига, уларнинг хавфсизлигига доир ҳамда жамият манфаатларига тааллуқли бошқа масалалар юзасидан ахборот билан оммавий тарзда таъминлашга мажбурдирлар. Ўзбекистон Республикасида цензурага ва ахборотни монополаштиришга йўл қўйилмайди”⁸⁵.

Мустақиллик даврида мамлакатда "Касаба уюшмалари, уларнинг ҳуқуқлари ва фаолиятининг асослари ҳақида"ги, "Сиёсий партиялар тўғрисида"ги қонунларда давлат ҳокимияти органларининг фуқаролик жамияти институтлари олдидаги масъулиятлари ҳуқуқий жиҳатлардан мустаҳкамлаб қўйилди. нодавлат ташкилотларининг фаолиятини таъминлашга қаратилган қоида ва меъёрлар ўз аксини топган бўлса, Президентимиз фармонларида ва Вазирлар Маҳкамасининг қарорларида уларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, имтиёзли солиқ тўловларини белгилаш, моддий-техник базасини мустаҳкамлаш шарт-шароитлари яратиб берилмоқда.

Мамлакатдаги миллий қонунчилка биноан касаба уюшмалари меҳнат, меҳнатни муҳофаза қилиш ва касаба уюшмалари тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилиши устидан жамоатчилик назратини олиб борадилар. Фуқароларнинг меҳнат қилиш, ишни, касбни эркин танлаш, адолатли ва муносиб меҳнат шароитларида ишлаш борасидаги ҳуқуқларини ҳимоя қилиш касаба

⁸⁴Ўзбекистон Республикасининг «Ахборот эркинлиги принцип лари ва кафолатлари тўғрисида»ги қонуни//Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2003 йил, № 1, 2-модда.

⁸⁵Ўша жойда.

уюшмаларининг энг муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади.

Сўнги ўн йилликда касаба уюшмаларига фуқаролардан келиб тушаётган мурожаатларнинг мазмуни ҳам тубдан ўзгарди. Яъни, илгари мурожаатларнинг акасарияти моддий ёрдам кўрсатиш, йўлланма ажратиш масалаларига оид бўлган бўлса, ҳозирги даврга келиб уларнинг 68 фоизга яқинини жамоа шартномаларида белгиланган меъёрларга риоя этиш, ишдан ноқонуний бўшатиш, ишлаб чиқаришда қулай ва беҳатар меҳнат шароитларини яратиш масалалари ташкил этмокда. 2011-2015 йиллар давомида касаба уюшмалари томонидан фуқаролардан келиб тушган жами 57.254 та мурожаат кўриб чиқилиб, жамоатчилик назорати натижасида уларнинг 51.031 таси ҳал этилди.

Шунингдек, ходимларнинг қонуний ҳақ-ҳуқуқларини тиклаш мақсадида касаба уюшмалари томонидан судларга даъво аризалари, иш берувчиларга ҳамда давлат органларига тақдимнома киритиш амалиёти кенг жорий этилди. Хусусан, ўтган 2011-2016 йиллар давомида касаба уюшмалари томонидан судларга жами 361 та даъво аризалари ва иш берувчиларга 1.980 та тақдимнома киритилиб, бунинг натижасида 5.354 нафар шахснинг қонуний ҳуқуқлари тикланишига эришилди.

2016 йил учун жамоа шартномасининг янги макети ишлаб чиқилиб, Федерация Кенгашининг интернет порталига, “norma.uz” сайтига жойлаштирилди, “Ишонч” ва “Ишонч-Доверие” газеталарида давлат ва рус тилларида чоп этилди. Касаба уюшмалари томонидан жамоа келишувлари ва шартномалари лойиҳаларини жамоатчилик экспертизасидан ўтказиш таомили жорий этилгани уларнинг сифатини яхшилаш ва ижтимоий юкланмасини кучайтириш имконини берди⁸⁶.

2017 йил 1-ярим йиллиги давомида турли даражадаги касаба уюшмалари ташкилотлари томонидан 4 минг 321 та мурожаат ўрнатилган тартибда кўриб чиқилди. Хусусан, уларнинг 845 таси қаноатлантирилди, 2292 та мурожаатлар бўйича муаллифларга тушунтириш берилди, 123 та мурожаатда кўрсатилган вазлар ўз тасдиғини топмади, 42 та мурожаат қонун талабларига мувофиқ кўрмай қолдирилди, 11 та мурожаат аноним деб топилди.

Касаба уюшмаларига йўлланган, лекин мазмун жиҳатидан кўриб чиқиш касаба уюшмалари ваколатига кирмайдиган масалалар акс эттирилган 71 та мурожаат муаллифлар хабардор қилинган ҳолда, ваколатли органларга юборилди.

Ходимларнинг меҳнат ҳуқуқлари бузилганлиги аниқланган ҳолатлар юзасидан иш берувчиларга киритилган 173 та тақдимноманинг 64 таси қаноатлантирилди, судларга киритилган 75 та даъво аризасининг 21 таси мурожаат муаллифлари фойдасига ҳал қилинди,⁴⁷ та даъво аризалари кўриб чиқилмокда. Фуқароларнинг мурожаатларини кўриб чиқиш натижаларига кўра, жами 535 нафар шахснинг меҳнат ҳуқуқи тикланиши ва ходимлар фойдасига 2 млрд. 450 млн. сўм миқдорида иш ҳақи ва унга тенглаштирилган тўловларнинг ундирилишига эришилди.

Мурожаатларни кўриб чиқиш натижалари бўйича Ўзбекистон Республикаси

⁸⁶Исаев М. Меҳнат муносабатлари жамоатчилик назорати остида бўлиши шарт. 23.06.2016/http://www.norma.uz/bizning_sharhlar/mehnat_munosabatlari_jamatchilik_nazorati_ostida_bulishi_shart.

Бош прокуратураси, Ўзбекистон Республикаси бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги ҳамда Олий Мажлиснинг инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман)га, шунингдек ҳудудлар ва тармоқлар кесимида давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларига таҳлилий маълумотномалар киритилди⁸⁷.

Мамлакатда меҳнат муносабатларини демократик принциплар асосида ривожлантириш, бу соҳада касаба уюшмаларининг жамоатчилик назоратини амалга оширишдаги ролини кучайтириш, бу соҳага халқаро стандартларни оли кириш каби янги ғояларни ҳаётга татбиқ этиш 2016 йилнинг охириги чорагида бошланди. Айниқса, Халқаро Меҳнат Ташкилотининг (ХМТ) Ўзбекистон томонидан ратификация қилинган конвенцияларини ҳаётга татбиқ этиш масаласи 2016 йил 12 октябрда парламент томонидан “Касаба уюшмалари, уларнинг ҳуқуқлари ва фаолиятининг кафолатлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартишлар киритиш ҳақида”ги ҳамда “Халқаро меҳнат ташкилотининг бирлашмалар эркинлиги ва касаба уюшмаларига бирлашиш ҳуқуқини ҳимоя қилиш тўғрисидаги 87-сонли Конвенциясини ратификация қилиш ҳақида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунларининг маъқулланиши муҳим ўзгаришларга олиб келди. “Касаба уюшмалари, уларнинг ҳуқуқлари ва фаолиятининг кафолатлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартишлар киритиш ҳақида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунда касаба уюшмалари фаолиятини тартибга солувчи қонун ҳужжатларини янада такомиллаштириш, қонуннинг амалда қўлланиш амалиётини таҳлил қилиш натижасида аниқланган эскирган норма ва қоидаларни бартараф этиш, қонуннинг айрим нормаларини янги қабул қилинган қонунлар ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга мувофиқлаштиришга қаратилган ўзгартиш ва қўшимчалар ифодаланди.

Хусусан, қонунда касаба уюшмалари фаолиятининг ташкилий-ҳуқуқий асослари такомиллаштирилди. Жумладан, ходимларнинг алоҳида тоифалари, жумладан, якка тартибдаги тадбиркорлар, ҳунармандлар ва бир марталик ишларда банд шахслар учун Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мувофиқ бирлашиш эркинлиги кафолатлари мустаҳкамланди. Янги давр талабларини инобатга олган ҳолда якка тартибдаги тадбиркорлар ишлайдиган жойларда, шунингдек, тармоқлар ва ҳудудлар даражасида касаба уюшмалари ташкилотларини тузиш ва фаолиятини таъминлаш тартиби белгиланди. Якка тартибдаги тадбиркор томонидан ёлланган ходимларга ҳам касаба уюшмаларига бирлашиш ҳуқуқи берилиб, хусусий секторда меҳнат қилувчи шахсларнинг ижтимоий-иқтисодий ҳуқуқларини ҳимоя қилиш самарадорлиги оширилди.

Қонунга ўзгартишлар киритилиши натижасида касаба уюшмаларининг ҳуқуқий ҳимоя функцияларини ҳам кучайтирди. Хусусан, меҳнат низоларини кўриб чиқишнинг соддалаштирилган ва самарали воситаси сифатида судга даъво аризасидан ташқари суд буйруғини чиқариш тўғрисида ариза билан мурожаат қилиш ҳуқуқи киритилди. Иш берувчилар томонидан касаба уюшмаларининг меҳнат қонунчилиги талаблари бузилишини бартараф этиш тўғрисида киритган тақдимномасини кўриб чиқиш муддатлари қисқартирилди. Шу билан биргаликда

⁸⁷Ўзбекистон касаба уюшмалари Федерациясининг жорий архиви. 2017 йил 1-ярим йиллиги давомида амалга оширилган ишлар тўғрисида маълумотнома.-Б.2.

касаба уюшмаларининг ижтимоий ҳимоя функциялари ҳам кучайтирилиб, ходимларнинг меҳнат ва ижтимоий ҳуқуқларини ҳимоя қилишда касаба уюшмаларининг ролини оширишга қаратилган механизмлар мустаҳкамланди. Касаба уюшмаларининг иш берувчилар билан жамоа музокараларини ўтказишда устувор ҳуқуқдан фойдаланиш, иш берувчиларнинг меҳнат ва касаба уюшмалари тўғрисидаги қонунчиликни, шунингдек, жамоа шартномалари ва келишувлари талабларини бажаришини назорат қилиш ҳамда меҳнат низоларини кўриб чиқишда иштирок этиш ҳуқуқлари кафолатлари кучайтирилди. Албатта, бу янги ўзгаришлар фуқароларнинг меҳнат ва ижтимоий-иқтисодий ҳуқуқлари ҳимоясини кучайтириш ҳамда ижтимоий-меҳнат соҳасида қонунийликни таъминлаш, муҳими касаба уюшмалари томонидан жамоатчилик назоратини кучайтиришга хизмат қила бошлади.

“Халқаро меҳнат ташкилотининг бирлашмалар эркинлиги ва касаба уюшмаларига бирлашиш ҳуқуқини ҳимоя қилиш тўғрисидаги 87-сонли Конвенциясини ратификация қилиш ҳақида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунининг қабул қилиниши муҳим аҳамият касб этди. Маълумки, мазкур Конвенция Халқаро меҳнат ташкилотининг 1948 йилги Бош Конференциясида қабул қилинган бўлиб, унда ходимлар ва иш берувчиларнинг ташкилотлар тузиш, шунингдек, бундай ташкилотларга аъзо бўлиш ҳуқуқи назарда тутилган. Конвенцияда ушбу ташкилотларнинг ўз уставлари ва маъмурий регламентларини ишлаб чиқиш, ўз фаолиятини ташкил этиш, ҳаракат дастурини тасдиқлаш ҳамда рўёбга чиқариш ҳуқуқлари назарда тутилган эди. Бирлашиш ҳуқуқини чекловчи ёки унинг қонунчилик йўли билан амалга оширилишига тўсқинлик қилувчи давлат органлари аралашувидан ҳоли бўлиш кўзда тутилган ҳамда ходимлар ва иш берувчиларнинг бирлашиш бўйича ўз ҳуқуқини эркин амалга оширишини кафолатловчи чора-тадбирлар ҳамда бошқа ҳуқуқлар қайд этилган.

Хусусан, мамлакатимизда фуқароларнинг касаба уюшмаларига бирлашиш ҳуқуқлари Ўзбекистон Республикасининг 20 дан ортиқ норматив-ҳуқуқий ҳужжатида, шу жумладан, “Касаба уюшмалари, уларнинг ҳуқуқлари ва фаолиятининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонунда ва Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодексига мустаҳкамлаб қўйилган. Ҳозирги вақтда 14 та тармоқ, 14 та ҳудудий ва 37 мингдан ортиқ бошланғич касаба уюшмаси ташкилотини бирлаштирувчи Ўзбекистон касаба уюшмалари Федерацияси 6,2 миллиондан зиёд ходимнинг манфаатларини ифодалайди. Шу нуқтаи назардан қараганда, мазкур Конвенциянинг ратификация қилиниши ҳар бир кишининг ўзгалар билан эркин уюшма тузиш ҳуқуқини, шу жумладан, касаба уюшмаларини тузиш ва ўз манфаатларини ҳимоя қилиш учун касаба уюшмаларига аъзо бўлиш ҳуқуқини кафолатловчи 1948 йилги Бутунжаҳон инсон ҳуқуқлари декларациясида акс этган инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг умумэътироф этилган нормаларига Ўзбекистон содиқ эканлигининг ёрқин намунаси бўлди. Бу ҳолат мамлакат касаба уюшмаларини жамоат назоратини олиб бориш фаолиятини янада кенгайтириш ва чуқурлаштиришнинг асоси

бўлди⁸⁸.

Касаба уюшмалари ҳуқуқий асосларини фуқаролик жамияти талаблари асосида такомиллаштирилиши, давлат ҳокимияти органлари ваколатлари ва функцияларини халққа хизмат қилишга қаратилган Президент фармонлари, “Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий ислохотлар концепцияси”ни амалга жорий этиш асносида “Касаба уюшмалари, уларнинг ҳуқуқлари ва фаолиятининг кафолатлари тўғрисида”ги қонуннинг 11-моддасидаги қуйидаги ваколатлар ва ҳуқуқларни амалга оширишга шарт-шароитлар туғилди:

“Касаба уюшмалари иш берувчи томонидан меҳнат ва касаба уюшмалари, уларнинг ҳуқуқлари ва фаолиятининг кафолатлари тўғрисида”ги қонун ҳужжатлари нормаларига риоя этилиши устидан жамоатчилик назоратини амалга оширади, аниқланган ҳуқуқбузарликлар бартараф этилишини талаб қилишга ҳақли. Иш берувчи қонун ҳужжатлари бузилишларини бартараф этиш тўғрисидаги тақдимномаларни кўриб чиқиши ва кўриб чиқиш натижалари ҳақида касаба уюшмасига ўн беш кунлик муддат ичида хабар бериши шарт.

Касаба уюшмалари ходимларнинг меҳнат ҳуқуқларини ҳимоя қилиб судга даъво аризаси билан, шунингдек суд буйруғини чиқариш тўғрисидаги ариза билан мурожаат қилишга ҳақли. Касаба уюшмалари ҳуқуқий ёрдам хизматларига ва бошқа зарур органларга эга бўлиши мумкин⁸⁹.

Мамлакатда давлат ҳокимияти органлари ва мансабдорлар устидан жамоатчилик назоратини амалга оширишда Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 5 майда қабул қилинган “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлиги тўғрисида”ги қонуни муҳим аҳамият касб этди. Мазкур қонун давлат ҳокимияти органлари фаолиятини шаффоф кечиши устидан журналистлар, ўз ҳуқуқини ҳимоя қилиш истагидаги тадбиркорлар, фуқаролар ва фуқаролик жамияти институтларининг жамоатчилик назоратини амалга оширишда муҳим илгари силжиш бўлди. Қонуннинг 4-моддасида давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолияти очиқлигининг асосий принциплари сифатида қуйидагилар эълон қилинди:

улар томонидан тақдим этиладиган ахборотдан ҳамманинг фойдаланиши мумкинлиги, унинг ўз вақтида берилиши ва ишончлилиги;

улар фаолиятининг ошқоралиги ва шаффофлиги;

давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг фаолияти тўғрисидаги ахборотни излаш, олиш ва тарқатиш эркинлиги;

давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолияти тўғрисида ахборот тақдим этишда фуқароларнинг ўз шаъни ва кадр-қимматини тажовузлардан, ўз шахсий ҳаётига аралашувлардан ҳимоя қилишга бўлган ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига, шунингдек фуқаролар ва юридик шахсларнинг ўз ишчанлик обрўсини ҳимоя қилишга бўлган ҳуқуқларига риоя этиш⁹⁰.

Шу билан бирга, қонуннинг 7-моддасида ахборотдан фойдаланувчи ва

⁸⁸Ўзбекистон касаба уюшмалари Федерацияси Кенгаши матбуот хизмати.25.10.2016//<https://kasaba.uz/kasaba-uyushma-lari-ulamang-huquqlari-va-faoliyatining-kafolatlari-tugrisida-gi-uzbekiston-respublikasi-qonuniga-uzgartishlar-kintish-haqida-gi-hamda-hmtning-birlashmalar-erkinligi-va-kasaba-uyushmal/>

⁸⁹Касаба уюшмалари иш берувчи томонидан меҳнат ва касаба уюшмалари, уларнинг ҳуқуқлари ва фаолиятининг кафолатлари тўғрисида//Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 48-сон, 546-модда.

⁹⁰Ўзбекистон Республикасининг “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлиги тўғрисида”ги қонуни. 5 май 2014 й.// http://senat.gov.uz/uz/laws/urq-369_05.05.2014.html.

унинг ҳуқуқларига доир қуйидаги қоидалар ўрнатилди:

Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг фаолияти тўғрисида ахборот излашни амалга ошираётган жисмоний ёки юридик шахс ахборотдан фойдаланувчидир.

Ахборотдан фойдаланувчи қуйидаги ҳуқуқларга эга:

давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг фаолияти тўғрисидаги ишончли ахборотни олиш ва тарқатиш;

давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг фаолияти тўғрисида ушбу Қонуннинг 5-моддасида назарда тутилган ахборотни олиш учун бевосита ёхуд ўз вакиллари орқали сўров билан мурожаат этиш;

давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг фаолияти тўғрисида ахборот олишни рад этиш;

ахборотдан фойдаланувчи қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ҳуқуқларга ҳам эга бўлиши мумкин⁹¹.

Албатта, мазкур қонун мамлакатда жамоатчилик назоратини шаклланиши ва фуқаролар ҳуқуқий маданиятини ривожланишида муҳим рол ўйнади. Мамлакатда ОАВ, тадбиркорлар, нодавлат нотижорат ташкилотлар фаоллари мазкур қонунга таянган ҳолда нафақат ўз ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилди, балки фуқаролик жамиятига хос бўлган демократик қадриятлардан хабардор бўлди, уларнинг фуқаровийлик позициялари шакллана бошлади.

Ўзбекистон Республикасининг 22 апрель 2013 йилда қабул қилинган «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида»ги Қонуннинг янги тахрирининг 16-моддасида маҳалла, шаҳарча ва овул фуқаролар йиғинларига жамоатчилик назоратини амалга оширишга доир қуйидаги ваколатлар ва ҳуқуқлар берилди. Мазкур модда шундай ифодаланди:

“Жамоатчилик назорати фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан қуйидаги шаклларда амалга оширилади:

тегишли ҳудудда қонунлар ва бошқа қонун ҳужжатларининг ижро этилиши ҳолатини ўрганиш;

тегишли чоралар кўрилиши учун давлат органларига мурожаат этиш; давлат органлари ваколатига кирувчи ва ижтимоий аҳамиятга молик масалалар бўйича сўровлар юбориш.

Жамоатчилик назорати қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа шаклларда ҳам амалга оширилиши мумкин.

Жамоатчилик назорати оммавий ахборот воситалари, нодавлат нотижорат ташкилотлар ва бошқа ташкилотлар билан ҳамкорликда амалга оширилиши мумкин.

Давлат органлари фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига жамоатчилик назоратини амалга оширишда кўмаклашиши ва қонун ҳужжатларига мувофиқ уларнинг мурожаатлари юзасидан ўз вақтида чоратадбирлар кўриши шарт”⁹².

Шунингдек, қонуннинг янги тахририга биноан давлат ҳокимияти органлари

⁹¹Ўша жойда.

⁹²Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонуни.22 апрель 2013 й./http://www.senat.uz/uz/laws/urq_22.04.2013.html.

фаолияти устидан жамоатчилик назоратининг ўрнатилиши фуқаролик жамияти барпо этишнинг энг муҳим шартларидан бири эканлигини эътиборга олиниб, фуқаролар йиғинлари томонидан Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳар, туманлар ва шаҳарлар ижроия ҳокимияти раҳбарларининг турли соҳаларга оид масалалар юзасидан ҳисоботларини эшитиш, фуқаролар йиғинларининг мурожаатлари кўриб чиқилиши устидан назоратни амалга ошириш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, ҳудуднинг санитария ҳолати, уни ободонлаштириш масалалари юзасидан ўз ваколати доирасида тегишли ҳудудда жойлашган корхона, муассаса ва ташкилотлар раҳбарларининг ҳисоботларини эшитиш ҳамда уларнинг натижалари бўйича қарорлар қабул қилиш каби ваколатларга эга бўлиши ўзини ўзи бошқариш органларининг жамоатчилик назоратини амалга ошириш фаолиятини кучайтиришга қаратилди.

Мамлакатда фуқаролик жамияти шароитида табиат ва атроф-муҳитни ҳимоялаш соҳасидаги вазифалар янада долзарб аҳамият касб этади. Зеро, инсон ўзини табиат ва жамиятнинг бир унсури сифатида ҳис этиш унинг атроф табиатга бўлган муносабатларини ижобий аҳамият касб этишини тақозо этади. Мустақиллик йилларида мамлакатда экология соҳасида 120 дан ортиқ нодавлат нотижорат ташкилотлари ташкил топди. Уларнинг аксарияти мамлакатда экологик назоратни олиб боришда фаол иштирок этмоқда. Ўтган давр ичида мамлакатда атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ҳамда экологик назоратни амалга оширишнинг қонунчилик асоси шакллантирилди.

Бу соҳада асосий ҳужжат - Ўзбекистон Республикасининг “Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги Қонунида алоҳида “Экологик назорат” бўлими мавжуд. Унда экологик назоратнинг вазифалари, атроф табиий муҳит ҳолати мониторинги, давлат, шунингдек, идоравий, ишлаб чиқариш ҳамда жамоатчилик назоратининг моҳияти кўрсатиб ўтилган, мазкур назоратни олиб борадиган ваколатли органлар рўйхати белгиланган. Ўзбекистон Республикасининг “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги, “Атмосфера ҳавосини муҳофаза қилиш тўғрисида”ги, “Чиқиндилар тўғрисида”ги, “Ўсимлик дунёсини муҳофаза қилиш ва ундан фойдаланиш тўғрисида”ги, “Ҳайвонот дунёсини муҳофаза қилиш ва ундан фойдаланиш тўғрисида”ги, “Ер ости бойликлари тўғрисида”ги қонунларида, шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг Ер кодексида табиатни, унинг объектларини муҳофаза қилиш ва улардан тежамли фойдаланиш мақсадида давлат ва жамоатчилик назоратини амалга оширадиган ваколатли органлар ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳамда нодавлат нотижорат ташкилотларининг жамоатчилик назоратини амалга оширишдаги иштироклари белгилаб қўйилган.

Мамлакатда парламент томонидан 2013 йил 27 днқабрда “Экологик назорат тўғрисида”ги қонунни қабул қилиниши, унда миллий ва ривожланган мамлакатларнинг табиатни муҳофаза қилишни тартибга солиш қонунчилиги тажрибаси асосидаги ҳуқуқий асослар мужассамлашди. Қонуннинг 4-моддасида экологик назоратнинг асосий вазифалари сифатида қуйидагилар белгиланди:

атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш соҳасидаги қонун ҳужжатлари талаблари бузилишининг олдини олиш, уни аниқлаш ва унга чек қўйиш;

атроф муҳит ҳолатини кузатиб бориш, атроф муҳитнинг ифлосланишига, табиий ресурслардан ноқилона фойдаланилишига олиб келиши, фуқароларнинг ҳаёти ва соғлиғига таҳдид солиши мумкин бўлган вазиятларни аниқлаш;

мўлжалланаётган ёки амалга оширилаётган хўжалик фаолияти ва бошқа фаолиятнинг экологик талабларга мувофиқлигини аниқлаш;

юримдик ва жисмоний шахсларнинг атроф муҳитни муҳофаза қилиш ҳамда табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш соҳасидаги ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига риоя этилишини, улар томонидан мажбуриятлар бажарилишини таъминлаш;

атроф муҳитдаги ўзгаришлар, унинг прогноз қилинаётган ҳолати, табиий ресурслардан фойдаланилиши ва кўрилаётган тегишли чора-тадбирлар тўғрисида давлат ташкилотлари ва бошқа ташкилотларни ҳамда фуқароларни хабардор қилиш;

табиатни муҳофаза қилиш фаолиятининг самарадорлигини ошириш ҳамда давлат экологик дастурлари ва бошқа экологик дастурларнинг амалга оширилишида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқароларнинг иштирокини таъминлаш⁹³.

Шунингдек, қонунда экологик назоратнинг турлари — давлат, идоравий, ишлаб чиқариш жамоатчилиқ экологик назорати, уни амалга ошириш тартиби ва услуби, назорат натижасини расмийлаштириш ва амалга ошириш шакллари белгилаб берилган. Давлат органларининг, шунингдек, нодавлат нотижорат ташкилотларининг, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари ва фуқароларнинг ҳуқуқлари ҳамда мажбуриятлари ифодаланди.

Қонунда жамоатчилиқ экологик назоратининг субъектлари сифатида фуқаролик жамияти институтлари ҳамда фуқаролар белгилаб қўйилганлиги, жамоатчилиқ экологик назорати фаолиятини мувофиқлаштириш фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига юклатилганлиги унинг муҳим жиҳатларидир. Қонуннинг 15–моддасида фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг экологик назорат соҳасидаги ваколатлари қуйидагича белгиланди:

“Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари:

атроф муҳитни муҳофаза қилишни таъминлаш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш масалалари бўйича қарорлар тайёрлашда ва қабул қилишда, шунингдек давлат экологик дастурлари ва бошқа экологик дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга оширишда иштирок этади;

тегишли ҳудудда жамоатчилиқ экологик назоратини амалга оширади;

атроф муҳит ҳолатини ва атроф муҳитнинг ифлосланишига ҳамда табиий ресурслардан ноқилона фойдаланишга олиб келиши, фуқароларнинг ҳаёти ва соғлиғига таҳдид солиши мумкин бўлган вазиятларни кузатиб боришни амалга оширади;

экологик назорат соҳасидаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқишда иштирок этади;

махсус ваколатли давлат органларига, маҳаллий давлат ҳокимияти органларига, давлат ва хўжалик бошқаруви органларига, хўжалик юритувчи

⁹³Ўзбекистон Республикасининг “Экологик назорат тўғрисида”ги қонуни. 27 декабрь 2013 й. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2013 й., 52-сон, 688-модда.

субъектларга давлат, идоравий ва ишлаб чиқариш экологик назоратини амалга оширишда ўз вакилининг кузатувчи сифатида иштирок этиши тўғрисида таклифлар киритади;

атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш соҳасидаги қонун ҳужжатлари бузилишининг ўзи томонидан аниқланган факти тўғрисида махсус ваколатли давлат органларини, маҳаллий давлат ҳокимияти органларини, давлат ва хўжалик бошқаруви органларини, хўжалик юритувчи субъектларни хабардор қилади;

атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш соҳасидаги қонун ҳужжатларининг талаблари бузилганлиги аниқланган фактлар юзасидан чоралар кўриш тўғрисида тегишли давлат органларига таклифлар киритади;

атроф муҳитнинг ҳолати, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш, мазкур соҳадаги қонун ҳужжатлари бузилиши юзасидан аниқланган фактни бартараф этиш бўйича кўрилаётган чора-тадбирлар тўғрисида тегишли давлат органларига муурожаат қилади ва ахборот олади;

атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш масалаларига доир жамоатчилик фикрини ўрганишни, жамоатчилик экологик экспертизасини ўтказиши;

атроф муҳитни муҳофаза қилиш, ҳудуднинг санитария ҳолати, уни ободонлаштириш ҳамда кўкаламзорлаштириш масалалари юзасидан ўз ваколати доирасида тегишли ҳудудда жойлашган корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар раҳбарларининг ҳисоботларини эшитади ҳамда уларнинг натижалари бўйича қарорлар қабул қилади;

атроф муҳитни муҳофаза қилишга кўмаклашади, экологик назоратнинг бошқа субъектлари ва оммавий ахборот воситалари билан жамоатчилик экологик назорати масалалари бўйича, шу жумладан экологик назоратнинг жамоатчи инспекторлари тизимини шакллантиришда ҳамкорлик қилади;

аҳолининг экологик маданиятини ошириш, экологик таълим ва тарбияни ривожлантиришга доир ишда кўмаклашади⁹⁴.

Қонунга биноан ўзини ўзи бошқариш органлари ўз ваколатлари доирасида тегишли ҳудудда атроф-муҳит муҳофазасига оид қонунчилик ижроси устидан назоратни амалга оширади, нодавлат нотижорат ташкилотларига атроф-муҳит ифлосланиши ва табиий ресурслардан нооқилона фойдаланишга олиб келиши мумкин бўлган, фуқароларнинг соғлиғи ва ҳаётига хавф солувчи фавқулодда вазиятларни кузатиб бориш ва олдини олиш, аниқлашнинг самарали тизими яратилишида, шунингдек, жамоатчилик экологик назоратини ташкил этиш ва амалга оширишда, жамоатчи инспекторлар институтини шакллантириш ва уларнинг ўқувини ташкил этишда кўмаклашади. Фуқаролар йиғинлари экологик назоратнинг бошқа турлари амалга оширилишида, экологик назорат соҳасидаги махсус ваколатли давлат органига таклифлар киритишда иштирок этадилар, ижро ҳокимияти органлари, тегишли ҳудудда жойлашган муассаса ва ташкилот раҳбарларининг атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва ҳудуднинг санитария

⁹⁴Ўзбекистон Республикасининг “Экологик назорат тўғрисида” ги қонуни. 27 декабрь 2013 й. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2013 й., 52-сон, 688-модда.

ҳолати, уни ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштириш масалалари юзасидан ҳисоботларини эшитади ҳамда уларнинг натижалари бўйича қарорлар қабул қилади. Бу, шубҳасиз, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат нотижорат ташкилотларининг роли ва аҳамиятини янада оширишга, жамоатчилик тузилмаларининг атроф-муҳит муҳофазасида ҳамда экологик вазиятни яхшилашдаги иштирокини фаоллаштиришга хизмат қилади.

Албатта, 1991-2015 йилларда мамлакатда жамоатчилик назоратининг шаклланиши ва ривожланиши учун шарт-шароитлар яратилди. Жамоатчилик назорати фуқаролар ҳуқуқий маданиятининг бир унсури сифатида намоён бўла бошлади. Лекин, бу даврда давлат ҳокимияти органлари ва бошқарувининг жамият ҳаётини барча жабҳаларини бошқаришда устувор рол ўйнаши, ривожланган давлатларга ҳос қонунчилик асосларини яратилмаганлиги туфайли жамоатчилик назорати институти фаолияти ўз ресурсларини намоён қила олмади. Бу соҳадаги ислоҳотлар асосан 2017 йилдан – жамиятни ислоҳ этишдаги туб бурилиш даврининг бошланиши асносида ривожланди. Бунда давлат ҳокимияти ва бошқаруви тизимига Президент Ш.М.Мирзиёев томонидан илгари сурилган “Халқ давлат идораларига эмас, давлат идоралари халқимизга хизмат қилиши керак” принципини қўллаш, шу асосда янги, фуқаролик жамиятини шаклланишига имкон яратидагиган ҳуқуқий асосларни яратилиши, давлат органларини модернизациялашнинг бошланиши муҳим рол ўйнади.

Мамлакат ижтимоий-сиёсий ҳаётида “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича **Ҳаракатлар стратегияси**”нинг қабул қилиниши ва ундаги мақсад-вазифаларни рўёбга чиқа бошлаши жамият ва давлат тараққиётининг туб бурилиш даврини бошлаб берди. **Ҳаракатлар стратегиясининг 1-йўналиши - “Давлат ва жамият қурилиши тизимини такомиллаштиришнинг устувор йўналишлари”да қуйидаги фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлатни ривожлантириш учун зарур бўлган чора-тадбирларни амалга ошириш белгиланди:**

-давлат ҳокимияти тизимида Олий Мажлиснинг ролини ошириш, унинг мамлакат ички ва ташқи сиёсатида оид муҳим вазифаларни ҳал этиш ҳамда ижро ҳокимияти фаолияти устидан парламент назоратини амалга ошириш бўйича ваколатларини янада кенгайтириш;

-қабул қилинаётган қонунларнинг амалга оширилаётган ижтимоий-сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ва суд-ҳуқуқ ислоҳотлари жараёнига таъсирини кучайтиришга йўналтирган ҳолда қонун ижодкорлиги фаолияти сифатини тубдан ошириш;

-сиёсий тизимни ривожлантириш, давлат ва жамият ҳаётида сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш, улар ўртасида соғлом рақобат муҳитини шакллантириш.

-давлат бошқарувини марказлаштиришдан чиқариш, давлат хизматчиларининг касбий тайёргарлик, моддий ва ижтимоий таъминот даражасини ошириш ҳамда иқтисодиётни тартибга солишда давлат иштирокини босқичма-босқич қисқартириш орқали давлат бошқаруви ва давлат хизмати тизимини ислоҳ қилиш;

-мамлакатни ижтимоий-сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш бўйича вазифаларни амалга оширишда ўзаро манфаатли ҳамкорликнинг самарасини оширишга қаратилган давлат-хусусий шерикликнинг замонавий механизмларини жорий этиш;

-давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлигини таъминлаш, жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларига оид ахборотни тақдим қилишнинг замонавий шакллари жорий этиш;

-“Электрон ҳукумат” тизимини такомиллаштириш, давлат хизматлари кўрсатишнинг самараси, сифатини юксалтириш ва бу хизматдан аҳоли ҳамда тадбиркорлик субъектлари томонидан фойдаланиш имкониятини ошириш.

Албатта, мазкур концептуал дастурда белгиланган мақсад ва вазифалар асосан давлат ҳокимияти органлари ва бошқарувини модернизациялаш, аксарият давлат хизмати кўрсатишга доир ваколатларни унинг қуйи органларига бериш, ҳокимиятнинг учга бўлиниш принципини туман, шаҳар ва вилоятларда ҳам жорий этиш, бошқарув ва давлат хизматини аҳолига яқинлаштириш ва унинг самарасини кескин ошириш, давлат бошқарувида фуқароларнинг фаол иштирок этишларига ҳар томонлама шарт-шароитлар ярпштишга қаратилди. Чунки, бу омиллар давлат ҳокимияти органлари ва бошқарувини номарказлаштирган ҳолда уларни олдинги жамиятдаги устувор мақеини чеклайди, маҳаллий ижроия ҳокимияти тузилмалари фаолияти вакиллик органлари назоратида кечиши натижасида унга нисбатан жамият институтларининг таъсири кучаяди. Бу ҳолат ўзида айни фуқаролик жамияти ривожланиши учун зарур бўлган муҳитни ифодалайди. Бошқача айтганда, фуқароларнинг тўғридан-тўғри, ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат ташкилотлар воситасида ўз манфаатларини қондиришлари учун имкониятлар туғилади, манфаатлар учун интилишлар фуқароларни давлат бошқаруви жараёнларида фаол иштирок этиш майлларини уйғотади.

Албатта, бу таҳлилларни фуқароларни давлат ҳокимияти органларига нисбатан таъсирини ошириш нуқтаи назаридан талқин этадиган бўлсак, Ҳаракатлар стратегияси ғояларини ҳаётда намоён бўлиши мамлакатда жамоатчилик назоратини ҳақиқий тарзда – демократик кадриятлар асосида кечишини таъминлайди. Шундан келиб чиқиб, бу соҳада Ҳаракатлар стратегиясида **жамоатчилик бошқаруви тизимини такомиллаштиришга** қуйидаги вазифалар қўйилди:

-ҳалқ билан мулоқотнинг самарали механизмларини жорий этиш;

-жамоатчилик назоратини амалга оширишнинг замонавий шакллари ривожлантириш, ижтимоий шерикликнинг самарасини ошириш;

-фуқаролик жамияти институтларини ривожлантириш, уларнинг ижтимоий ва сиёсий фаоллигини ошириш;

-маҳалла институтининг жамият бошқарувидаги ўрни ва фаолияти самарадорлигини ошириш;

-оммавий ахборот воситаларининг ролини кучайтириш, журналистларнинг

касбий фаолиятини ҳимоя қилиш⁹⁵.

Ана шу концептуал мақсадларни ижросини таъминлаш учун аниқ ва равшан чора-тадбирлар белгиланди. Жумладан, давлат органларига юклатилган вазифаларни бажариш самарадорлигининг ошишига, улар томонидан инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва манфаатларига риоя этилишига, фуқароларнинг мурожаатларини, уларда кўтарилган муаммоларни жойида ҳал этишда давлат органлари раҳбарлари томонидан қай даражада муносабат билдирилиши устидан жамоатчилик назоратини ўрнатишга имкон бериши қабилар амалиётга қўллаш мақсадида “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонуни лойиҳасини ишлаб чиқиш; жисмоний ва юридик шахсларнинг таклиф, ариза ва шикоятларини кўриб чиқишни, аҳоли билан доимий ва очик мулоқотни, уларнинг муаммоларини атрофлича ўрганиш ва ҳал этишни, шунингдек, аҳолининг давлатга бўлган ишончи ортишини таъминлаш мақсадида ҳар бир туман ва шаҳарда жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатларини кўриб чиқиш бўйича “Халқ қабулхоналари”ни ташкил этишга қаратилган чора-тадбирларни амалга оширишнинг амалий чора-тадбирлар дастурини ишлаб чиқиш; давлат органлари фаолиятининг очиқлиги ва уларнинг фуқаролик жамияти институтлари билан ўзаро самарали ҳамкорлиги таъминлаш мақсадида қонун ҳужжатларига ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва давлат бошқаруви органлари ҳузурида ушбу органлар фаолияти самарадорлигини ошириш бўйича таклиф ва тавсияларни ишлаб чиқувчи ва амалга оширувчи жамоатчилик кенгашлари тузишни назарда тутувчи ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш; оммавий ахборот воситаларини давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг аниқ механизмлари; оммавий ахборот воситалари томонидан жамоатчилик назоратини (журналистик текширувини) амалга ошириш тартиби ва журналистнинг эркин фаолият юритиши учун қўшимча кафолатлар яратиш мақсадида “Оммавий ахборот воситалари тўғрисида”ги ва “Журналистнинг касбий фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритишга доир қонунлар лойиҳаларини ишлаб чиқиш; “Маҳалла” жамғармаси тузилмаси ва фаолиятини янада такомиллаштириш, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ваколатларини амалга ошириш механизмларини тартибга солиш, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари моддий-техника базасини яхшилаш мақсадида “2018-2020 йилларда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолияти самарадорлигини янада ошириш ва ривожлантириш Дастури” ва Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармони лойиҳасини ишлаб чиқиш.

Мазкур вазифаларнинг кўлами, моҳияти, мақсад ва вазифалари кўрсатиб турибдики, уларнинг барчаси фуқаролик жамиятининг у ёки бу соҳасини шакллантириш ва ривожлантириш билан боғлиқ муаммоларни ҳал этишга қаратилган. Муҳими, уларни ижросини таъминлаш мамлакатда жамоатчилик назоратини амалга оширишнинг ривожланган давлатларга хос амалиётини шакллантиради.

Ҳаракатлар стратегиясини ҳаётда амалга оширишнинг бир йиллик

⁹⁵“2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”//Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда

яқунларига эътибор берсак, кўйилган вазифаларни амалга ошириш учун зарур бўлган ҳуқуқий асосларнинг аксарияти 2017-2018 йилларда эълон қонунлар, Президент фармонлари, ҳукумат қарорларида ўз ифодасини топди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 5 октябрда қабул қилган “Тадбиркорлик фаолиятининг жадал ривожланишини таъминлашга, хусусий мулкни ҳар томонлама ҳимоя қилишга ва ишбилармонлик муҳитини сифат жиҳатидан яхшилашга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” фармони мамлакатда “Халқ давлат идораларига эмас, давлат идоралари халқимизга хизмат қилиши керак” деган принципни амалга оширишнинг бошланиши сифатида намоён бўлди. Фармонда республикамиз ҳудудида «Халқ қабулхоналари»нинг ташкил қилиниши аҳоли билан тўғридан тўғри мулоқотни ташкил этиш, жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларини тўлақонли ҳимоя қилишга қаратилган, жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари билан ишлашнинг сифат жиҳатидан янги ва самарали тизими фаолиятини таъминлашга, фуқароларнинг олий давлат ҳокимияти органларига, суд, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат органларига, маҳаллий давлат ҳокимияти органларига, бошқа давлат ташкилотларига ва хўжалик бошқаруви органларига мурожаат қилишга оид конституциявий ҳуқуқларининг сўзсиз амалга оширилиши учун шароитлар яратишга қаратилди.

Ҳар бир туман ва шаҳарда ҳам “Халқ қабулхоналари” ташкил этилиши ва уларнинг тўлақонли фаолият кўрсатишини таъминлаш одамлар билан очик мулоқотда бўлиб, аҳолини ўйлантираётган масалалардан бохабар бўлиш, фуқаролар мақсад ва манфаатларини рўёбга чиқаришда муҳим ўрин тутди. Қабулхоналарга фуқаролардан бир йил ичида 1,5 млн.дан ортиқ мурожаат келиб тушди. Агар бу соҳадаги жараёнга давлат бошқаруви очиклиги ва уни фуқаролар томонидан назорат қилиш нуқтаи назаридан қарайдиган бўлсак, мамлакатдаги бу жараён ўзига хос жамоатчилик назоратининг бир шакли вазифасини бажарди. Қабулхонага мурожаат этган ҳар бир фуқаро даставвал ўзининг манфаатлари ва муаммоларини баён қилиш асносида ўзи яшаётган ёки ишлаётган ҳудудда ҳокимият органлари тузилмалари ёки мансабдорларнинг ҳуқуқбузарлик фаолиятлари тўғрисида ахборотлар беради. Қабулхона хизматчиларининг текшируви натижасида фуқароларнинг аксарият ахборотлари ўз тасдиғини топади. Демак, ўз ташвиши билан қабулхонага мурожаат этган фуқаро ўзининг муаммоларини ҳал бўлмаётганлиги далили сифатида ҳуқуқбузарлик ёки коррупциявий ҳолатлар тўғрисида ахборотлар беради. Бу жараёнда ўзига хос жамоатчилик назорати рўй беради – маҳаллий мансабдор ёки ташкилотнинг ўз функцияси ёки ваколатларини амалга оширишдаги ҳатолари ва камчиликлари фош бўлади. Агар бу каби мурожаатларнинг миллионлаб ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ахборотлари таҳлил этилса, жамиятда илдиз отган бюрократик иллатлар ва коррупциявий ҳаракатларни фош этиш учун имкониятлар туғилади.

Бу соҳада Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 12 декабрда қабул қилган “Аҳолига давлат хизматлари кўрсатишнинг миллий тизимини тубдан ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони муҳим аҳамият касб этди. Фармон Ҳаракатлар стратегияси ва Ўзбекистон Республикасида Маъмурий ислоҳотлар концепциясини амалга ошириш, шунингдек, аҳолига

давлат хизматлари кўрсатиш миллий тизимининг сифат жиҳатидан янги даражага ўтишини таъминлаш мақсадида қабул қилингани бўлиб, унда қуйидагилар давлат хизматлари кўрсатиш миллий тизимини тубдан ислоҳ қилишнинг энг муҳим йўналишлари деб ҳисобланди:

биринчидан, давлат хизматлари кўрсатиш соҳасида уларнинг сифати, тезкорлиги, шаффофлиги ва фойдаланиш имкониятини тубдан ошириш орқали “Халқ давлат идораларига эмас, давлат идоралари халқимизга хизмат қилиши керак” деган улуғвор ғояни сўзсиз амалга ошириш;

иккинчидан, Тадбиркорлик субъектларига “ягона дарча” тамойили бўйича давлат хизматлари кўрсатиш ягона марказларини ҳам юридик, ҳам жисмоний шахсларга “ягона дарча” тамойили бўйича хизматларни тақдим қилувчи Давлат хизматлари марказларига ўзгартириш;

учинчидан, давлат хизматларининг ҳар бир тури бўйича “Фуқаролар эмас, ҳужжатлар ҳаракатланади” тамойилига кўра давлат хизматлари кўрсатиш механизмини, энг аввало, ортикча тартиб-таомилларни бартараф этиш, ваколатли давлат органлари ва бошқа ташкилотлар зарур ҳужжатлар ва ахборотларни бошқа тузилмалардан мустақил равишда олиши ҳисобига содалаштиришни назарда тутувчи маъмурий регламентларни тасдиқлаш;

тўртинчидан, давлат хизматлари кўрсатиш соҳасига инновацион ечимлар ва ахборот-коммуникация технологияларини жадал жорий этиш, давлат органлари ва бошқа ташкилотларнинг маълумотлар базаларини идоралараро электрон ҳамкорлик ягона тизимига интеграция қилиш, Ўзбекистон Республикаси Ягона интерактив давлат хизматлари портали орқали давлат хизматлари кўрсатиш амалиётини кенгайтириш;

бешинчидан, давлат хизматларини, шу жумладан олис жойларга чиқиш орқали (“мобиль давлат хизматлари”) кўрсатишнинг мақбул, қулай ва шаффоф услубларидан, мазкур соҳада бюрократия ва коррупция юзага келишини бартараф этишга қаратилган навбатни бошқаришнинг автоматлаштирилган тизими ва ишларнинг узайтирилган графигидан фойдаланиш;

олтинчидан, давлат хизматлари кўрсатиш сифати ва тезкорлигини мониторинг қилиш ва баҳолашнинг илғор механизмларини жорий этиш, аҳоли билан қайта алоқанинг самарали тизимини, шу жумладан тезкор алоқаларни, расмий сайтлар, ижтимоий тармоқлар ва мобиль иловаларда он-лайн сўровларни ташкил қилиш;

еттинчидан, давлат хизматлари кўрсатиш соҳасида малакали кадрларни тизимли тайёрлаш ва қайта тайёрлашни, уларнинг малакасини, шу жумладан хорижий мамлакатларнинг етакчи ихтисослашган муассасаларида стажировка ўташ орқали тизимли равишда оширишни ташкил этиш⁹⁶.

Президентнинг мазкур фармонида биноан давлат органлари аҳолига “фуқаролар эмас, ҳужжатлар ҳаракатланади” тамойили асосида хизмат кўрсатиб, уч йил ичида Давлат хизматлари марказлари 60 га яқин давлат хизматларини кўрсата бошлайди. Давлат хизмати соҳасидаги давлат сиёсатини амалга оширишга масъулият юкланган алоҳида давлат органи — Адлия вазирлиги

⁹⁶Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Аҳолига давлат хизматлари кўрсатишнинг миллий тизимини тубдан ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони.12.12.2017 й.// <http://www.press-service.uz/uz/lists/view/1336>.

хузурида Давлат хизматлари агентлиги ўзининг ҳудудий бўлинмалари билан ташкил этилди. Эндиликда «ягона дарча» тамойили нафақат тадбиркорлик субъектларига, балки бевосита фуқароларга ҳам хизмат кўрсатишда амал қилади. Давлат хизматчилари билан бевосита мулоқот қилмасдан ҳамкорликни таъминлаш аҳоли учун давлат хизматларини коррупция хавфсиз тезкорлик билан кўрсатиш имконини беради, фуқароларнинг кундалик ҳаётини жиддий равишда енгиллаштиради, бюрократия ва сансалорлик ҳолатларини бартараф этади.

Давлат хизматлари кўрсатишда янги ўзига хос институт - Ўзбекистон Республикаси Президенти Халқ қабулхоналарининг фаол иштироки ўхшаши бўлмаган энг муҳим янгиликлардан бири ҳисобланади. Давлат ҳокимиятининг аҳоли билан самарали мулоқотини ташкил этиш, фуқаролар мурожаатларини кўриб чиқишнинг сифат жиҳатидан янги тизимини йўлга қўйишда муҳим роль ўйнайдиган мазкур институтлар ўз навбатида Халқ қабулхоналари ва Давлат хизматлари марказлари туман (шаҳар) миқёсида ягона яхлит фаолият олиб бориб, давлат хизматлари кўрсатишнинг самарали тизимини шакллантириш имконини берди.

Фармонга биноан давлат хизматлари кўрсатиш соҳасида, шу жумладан соғлиқни сақлаш, лицензиялаш, солиқ, божхона ва бошқа соҳаларда жадал сифат жиҳатидан яхшилашнинг муҳим механизмлари, шунингдек, давлат хизматлари бўйича мобиль иловаларни ишлаб чиқиш, хизматларни олис жойларга чиққан ҳолда кўрсатиш, аҳоли билан тезкор алоқалар, расмий веб-сайтлардаги интернет-ботлар, ижтимоий тармоқлар ёрдамида қайта алоқанинг самарали тизимини ташкил этишни назарда тутувчи комплекс чора-тадбирлар тасдиқланди.

Мамлакатда жамоатчилик назоратини ривожлантиришдаги муҳим босқич 2018 йил 10 апрелда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги Қонуни фуқаролик жамиятини ривожлантиришдаги муҳим воқелик бўлди. Қонуннинг 5-моддасида жамоатчилик назоратининг қуйидаги асосий принциплари ифодаланди: фуқароларнинг ҳуқуқи, эркинлиги ва қонуний манфаатларининг устунлиги; жамоатчилик назоратини амалга оширишдаги иштирокнинг ихтиёрийлиги; жамоатчилик назоратининг ошкоралиги ва очиклиги; жамоатчилик назорати субъектларининг қонунийлиги; жамоатчилик назорати субъектларининг давлат органларидан мустақиллиги; жамоатчилик назорати субъектларининг объективлиги ва холислиги, жамоатчилик назорати натижаларининг ишончлилиги.

Қонуннинг 3-моддасида кўрсатилган жамоатчилик назоратининг субъектларини “Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлар, оммавий ахборот воситалари”дан ҳолда белгиланиши жамоатчилик назоратининг тамомила ва тўлиқ ҳолда фуқаролик жамияти институти эканлигини далиллайди. Қонунда “жамоатчилик назоратининг объекти давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари” сифатида белгиланиши унинг моҳиятини фуқаролик жамиятини давлат ҳокимияти устидан назорат олиб боришини ифодалайди. Бошқача айтганда, қонунга биноан, давлат мустақил институт сифатида эмас, балки жамиятнинг

сиёсий институти сифатида фаолият юритади, у жамият олдида ҳисобдордир.

Мазкур Қонуннинг 6-моддасига биноан жамоатчилик назорати қуйидаги шаклларда амалга оширилади: давлат органлари мурожаатлар ва сўровлар; давлат органларининг очик жамоавий мажлисларида иштирок этиш; жамоатчилик муҳокамаси; жамоатчилик эшитуви; жамоатчилик мониторинги; жамоатчилик экспертизаси; ижтимоий фикрни ўрганиш; фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг ижроия ҳокимияти органлари ва бошқа ташкилотлар раҳбарлари ҳисоботларини эшитиши.

Кўриниб турибдики, “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги Қонуни мамлакатда фуқаролик жамиятини ривожланишига шарт-шароитлар ва имкониятлар яратиш учун давлат ҳокимияти органларини жамият олдида ҳисоборлигини таъминлайди, фуқароларнинг мижоз сифатида самарали ва қулай давлат хизмати асосида ўз манфаатларини қондириш, муаммоларини ҳал этиш имкониятига эришади, қонун яратган ҳуқуқий эркинликлар фуқароларнинг фаоллашувига, уларнинг давлат бошқаруви жараёнида фаол иштирок этишига замин яратади. Муҳими, Президентнинг Ҳаракатлар стратегиясини амалга оширишга доир ислохотлари жараёни халқ назоратида бўлади, бу йўлдаги оғишлар ёки четга чиқишлар жамоатчилик назорати воситасида бартараф этиб борилади. Мамлакатда жамоатчилик назорати мақоми ва нуфузини юқори даражага кўтарилиши – бу давлатимизнинг ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти талабларига мослашиб бораётганлигини англатади.

6.4. Ижтимоий шерикликнинг ривожланишининг назарий-ҳуқуқий асослар.

Ҳозирги даврда мамлакатимиз ижтимоий-маънавий жиҳатдан юксак даражада ривожланган, илғор ва дунёвий демократик давлат, қонун устувор бўладиган фуқаролик жамияти қуриш йўлидан бормоқда. Бу жараёнда жамиятнинг ҳар томонлама юксалиши, ҳуқуқий демократик тамойилларнинг барча соҳаларда амал қилиши давлат қарорларининг халқчил бўлиши, жамият ҳаёти барқарорлигига самарали таъсири фуқароларнинг сиёсий жараёнлардаги иштироки ва фаоллигига боғлиқ. Мамлакатимизда илгари сурилаётган “Кучли давлатдан кучли фуқаролик жамияти сари” ғоясининг асосида айнан шу ҳақчил моҳият ётади. Кучли фуқаролик жамиятини шакллантириш, авваламбор, фуқароларнинг ўз ҳуқуқ ва эркинлигини тўғри англаб етиши билан боғлиқ ҳолда амалга ошади.

“Фуқаролик жамияти” тушунчаси асосида инсон эркинлиги, унинг барча кўриниш ва муносабатларда намоён бўлиш ғояси ётади. Албатта, эркин фикрлаш бор жойда фикрлар хилма-хил бўлади ва турли мафкуралар, сиёсий институтлар, ҳаракатлар пайдо бўлиши мумкин. Бу фуқаролик жамиятининг асосий мезонларидан биридир. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 13-моддасига биноан: “Ўзбекистон Республикасида демократия умуминсоний принципларга асосланади, уларга кўра инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни, қадр-қиммати ва бошқа дахлсиз ҳуқуқлари олий қадрият ҳисобланади. Демократик ҳуқуқ ва эркинликлар Конституция

ва қонунлар билан ҳимоя қилинади”⁹⁷.

Илмий адабиётларда фуқаролик жамиятига нисбатан турлича таърифлар кўп, бу эса, ўз навбатида, мазкур тушунчанинг мазмуни ёритилишида умумий яқдиллик мавжуд эмаслигидан далолат беради. Бу табиий ҳол, албатта. Негаки, бу тушунча мураккаб характерга эга бўлиб, унга турлича таърифлар, ёндашувлар ҳам кўплаб учрамоқда. Бу ёндашувларда фуқаролик жамияти ҳар қанча мураккаб ижтимоий ҳодиса бўлмасин, айти пайтда, амалиётда унинг умумий параметрлари мавжудлиги ҳақида ҳам фикрлар билдирилмоқда.

Дарҳақиқат, Ўзбекистонда “фуқаролик жамияти” тушунчасининг мазмун-моҳияти ва ўзига хос хусусиятларини ўрганиш зарурати ҳам айти шу умумижтимоий воқелик билан узвий боғлиқ. Бу жараёнда фуқаролар ҳокимият билан бирга ички ва ташқи сиёсатнинг энг муҳим муаммоларини муҳокама қилиш, уларнинг ечимларини топиш, бу борадаги долзарб вазифаларни амалга оширишда ҳамкорлик қилишга қодир бўлишини ҳисобга олиш зарур. Акс ҳолда, ҳақиқий фуқаролик жамиятини ҳам, ижтимоий шерикликни ҳам, улар ҳақидаги объектив тадқиқотни ҳам тасаввур этиб бўлмайди.

Президентимиз Ш.М.Мирзиёев ташаббуси билан ишлаб чиқилган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида фуқаролик жамияти институтлари ривожланишига алоҳида эътибор қаратилган. Ушбу тарихий ҳужжатда Президентимиз раҳнамолигида амалга оширилаётган ислохотларнинг очиқ-ошкоралиги ва самарадорлигини таъминлаш, аҳоли фаровонлигини оширишда жамият саъй-ҳаракатларини бирлаштириш, давлат ҳамда кенг аҳоли эҳтиёжларини ифодалайдиган, турли жамоат ташкилотлари манфаатларига жавоб берадиган механизмларни яратиш кўзда тутилган.

Шу маънода, фуқаролик жамияти деганда, мазкур мамлакатнинг ҳар бир фуқаросига иқтисодий ва сиёсий турмушини ўз ихтиёри асосида қуришга тўла эркинликни кафолатловчи маълум ижтимоий тизим тушунилади.

Ўзбекистонда демократик ҳукуқий давлат, кучли фуқаролик жамияти барпо этиш мақсади инсон ҳукуқлари ва манфаатларини, жамиятни ривожлантириш ва давлат қурилишининг энг устувор йўналиши этиб белгиланишига олиб келди. Айти шу маънода, фуқаролик жамияти ҳукуқий давлат ривожланишининг юқорироқ босқичи десак, хато бўлмайди. Бу борада М.Қирғизбоев “Мамлакатда туб сиёсий ислохотларни, жумладан, жамият ҳаётини, шунингдек, ҳар томонлама эркинлаштиришни оғишмай амалга ошириш, қонун устуворлигига асосланган фуқаролик жамиятини барпо этиш асосий стратегик мақсадга айланади”⁹⁸ деган бўлса, Г.Ғ.Жамалова “Фуқаролик жамиятининг институтлари – сиёсий партиялар, ўзини ўзи бошқариш ва нодавлат, жамоат ташкилотлари ўзаро муносабатларининг мажмуасини ташкил қилади”⁹⁹ деб таъкидлайди. Фикримизча, мазкур тадқиқотлардаги асосий эътибор фуқаролик жамиятининг сиёсий

⁹⁷ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, 2017. –Б.5.

⁹⁸Қаранг: Қирғизбоев М. Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтларининг шаклланиши ва ривожланиши: дис. сиёсий фан. д-ри. –Т., 2007. –Б.342.

⁹⁹ Жамалова Г.Ғ. Ўзбекистонда фуқаролик жамияти қурилишининг сиёсий масалалари: дис. сиёсий фан. номзоди. –Т., 2006. –Б.181.

хусусиятларини очиб беришга қаратилган, бироқ унинг универсал ижтимоий-фалсафий асослари назардан четда қолган. Зеро, фуқаролик жамияти универсал ижтимоий-фалсафий тушунча ҳисобланади. Юқоридаги фикрлардан кўриниб турибдики, “фуқаролик жамияти” тушунчасини бир сўз билан ифодалаш ҳам мушкул.

Фуқаролик жамиятида ҳар қандай масала қонунлар, ҳуқуқий нормалар асосида адолатли йўл билан ҳал этилади. Қонун фуқаролик жамияти ҳаётидаги барча муносабатларни тартибга солиб туради. Яъни, фуқаролик жамиятининг негизи қонун ва қонунийликдир. Қонунийлик ва ҳуқуқ-тартибот тантана қилмаса, шахснинг ҳуқуқлари ва эркинликлари, қаттиқ интизом, ички уюшқоқлик ва масъулият устувор бўлмаса, қонунлар ва анъаналар ҳурмат қилинмаса, ҳуқуқий давлатни тасаввур этиб бўлмайди¹⁰⁰. Шу нуқтаи назардан қараганда, мамлакатимизда эркин ва фаровон ҳаёт, кучли ҳуқуқий-демократик давлат, адолатли фуқаролик жамияти куриш йўлида кенг кўламли ислоҳотлар амалга оширилмоқда. Бу эзгу мақсад замирида инсон ва унинг манфаатлари мужассам бўлиб, унинг самарадорлиги халқимиз маънавий-руҳий қарашларидаги янгиланиш, жамиятимиз онгу тафаккуридаги юксалиш билан узвий боғлиқ. Шу маънода, мамлакатимиз фуқароларида тафаккур эркинлиги шаклланиб бормоқда. Мамлакатимизда мустақиллик туфайли янги демократик кадриятлар илдиз отишига, инсон ҳақ-ҳуқуқлари ва унинг эрки асосий бойлиги бўлган дунёвий-ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятига мос келадиган янги замонавий сиёсий, хўжалик ва жамоа тузилмалари қарор топишига имкон туғилди.

Фуқаролик жамиятини ривожлантиришда, Ф.Жўрақулов таъкидлаганидек, “Фуқаролар ўзини ўзи ҳақиқатан ҳам эркин намоён этишга интиланган ҳолда, ислоҳотларнинг суръати, амалга оширилиши ва сифати учун ўз маънавий-ҳуқуқий масъулиятини кескин ҳис қилишлари лозим. Буни тушуниш бугунги ёшларга нафақат баркамол ривожланган шахс, балки эътиқодли ватанпарвар бўлишга ёрдам беради”¹⁰¹. Инсоннинг эркинликка, адолатга, меҳр-муҳаббатга, гўзалликка, камолотга интилиши, қобилиятларини намоён этишга, ижод этишга уриниши – унинг маънавий эҳтиёжи.

Демократик тамойилларга асосланган фуқаролик жамияти деганда, жамият аъзоларининг манфаатлари муштараклиги таъминланган, фуқароларнинг ҳуқуқлари ҳар томонлама кафолатланган, инсоннинг ҳар томонлама камол топиши учун шарт-шароитлар яратилган жамият назарда тутилади. Зеро, Т.Алимардонов таъкидлаганидек, “Фуқароларнинг жамиятдаги бошқарув жараёнларида иштирок этиш даражаси, кўп жиҳатдан уларнинг амалга оширилаётган сиёсий жараёнлар, давлат стратегияси мақсадлари ва унинг асосий йўналишларини қандай аниқ тасаввур этишларига бевосита боғлиқ бўлади. Шунда уларнинг фаолияти давлат ва умуммиллат манфаатлари билан уйғун ҳолда намоён бўлади, ҳар бир фуқаро,

¹⁰⁰ Қаранг: Каримов И.А. Бозор иқтисодига босқичма-босқич ўтиш – иқтисодий ислоҳотлар йўлининг негизи. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. –Т.: Ўзбекистон, 1994. –Б.47.

¹⁰¹ Жўрақулов Ф. Ҳокимият бўлинининг ижтимоий-фалсафий асослари: хориж тажрибаси ва миллий амалиёт. –Т.: Нишон ношир, 2015. –Б.185.

Ўз ҳуқуқ ва эркинликларини мамлакат озодлиги, унинг истиқболи билан боғлаган ҳолда уйғун кўради. Шунда фуқаронинг бурчи билан эркинлиги ўзаро уйғунлашади. Улар ўз хоҳишлари асосида бировнинг тазйиғида эмас, балки онгли ҳолда демократик жараёнларда иштирок этади”¹⁰².

Шу ўринда таъкидлаш керакки, фуқаролик жамиятининг умумий тан олинган тамойилларидан бири ижтимоий шериклик ҳисобланади. Дарҳақиқат, ушбу Ўқув услубий мажмуанинг объекти сифатида олинган ижтимоий шериклик муаммосининг концептуал таҳлили шуни кўрсатадики, хорижий ва маҳаллий олимлар томонидан ижтимоий шерикликнинг шаклланишини назарий-методологик тушунишнинг генезиси ва ривожланиш қонуниятлари атрофлича тадқиқ этилган бўлса-да, бироқ ханузгача ижтимоий шерикликнинг мазмун-моҳиятининг ягона тушунчаси мавжуд эмас.

Ўз-ўзидан аёнки, ҳаётимизда тобора кўпроқ ишлатилаётган «ижтимоий шериклик» тушунчасини янада чуқурроқ англаш, унинг мазмун-моҳиятидан бохабар бўлиш эҳтиёжи ҳам кучайиб бормоқда. Шу боис, мазкур тушунча ва унинг моҳияти хусусида тўхталиб ўтишни лозим топдик. Ижтимоий шерикликнинг муҳим хусусиятларидан бири – тарафларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларга риоя қилиш ҳақидаги ўзаро келишувигина эмас, балки улар ўртасидаги юксак ахлоқий қоидалар мажмуи. Дарҳақиқат, ижтимоий шерикликка бозор иқтисодиётига асосланган маданиятли жамиятга хос бўлган ижтимоий муносабатларнинг бир тури сифатида қараш мумкин. Биринчидан, бу умумий манфаат ва қарашлар билан бирга, мутлақо фарқ қилувчи ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий манфаатларга эга тарафлар ўртасидаги муносабатдир. Иккинчидан, ижтимоий шериклик тарафларнинг қарама-қаршилигига эмас, балки ижтимоий консенсус (келишув)га эришишга асосланади. Учинчидан, бу шундай муносабатлар турики, уни амалга оширишдан барча ижтимоий гуруҳлар ҳамда давлат манфаатдор бўлади. Чунки айнан ижтимоий шериклик шароитида жамият ижтимоий барқарорлик ҳамда ижтимоий-иқтисодий ривожланишга эришади. Сиёсатшунос А.Мирзаевнинг фикрича, бу долзарб муаммони пухта ва мукамал ҳолда оқилона ҳал этиш ҳар қандай давлатнинг, у қайси ижтимоий-сиёсий тизимда бўлишидан қатъи назар, энг зарурий ва масъулиятли вазифаларидан бирига айланиши объектив қонуниятдир¹⁰³.

Ижтимоий шериклик ҳам ташкилот сифатида, ҳам мафкура сифатида, бир томондан, турли вазларни белгилаб олиш, биргаликдаги фаолият давомида уларга қатъий риоя қилиш, иккинчи томондан, юзага келаётган вазиятларни ҳисобга олган ҳолда уларни ўзгартириш имконига муҳтож бўлади. Бу борада файласуф олим А.Бегматов таъкидлаганидек, ўз даврида “Ижтимоий шериклик мафкураси синфий зиддиятларни юмшатиш, манфаатлар уйғунлигини таъминлашга қаратилган мафкура эди”¹⁰⁴.

Бизнингча, *ижтимоий шериклик* - бу давлат ҳокимияти органлари ва фуқаролик жамияти институтларининг ўзаро ҳамкорлиги ва манфаатларни

¹⁰² Алимардонов Т. Эркинлик руҳи. –Т.: Нишон-Ношир, 2014. –Б.240.

¹⁰³ Мирзаев А. Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти. –Т.: ТошДТУ, 2000. –Б.159.

¹⁰⁴ Бегматов А. Ижтимоий шериклик ва ижтимоий хавфсизлик // Жамият ва бошқарув. –Т.: 2014. №1. –Б.43.

уйғунлаштириш асосида жамиятда мавжуд бўлган муайян ижтимоий муаммоларни ҳал этишга қаратилган мулоқот ҳамда консенсусга келиш тизимидир.(Н.Э)

Фуқаролик жамиятида шериклик ҳар бири учун турлича вазифаларга мувофиқ тузилгани ва фаолият кўрсатгани туфайли, унинг бошқарув объектлари ҳам, шакллари, усуллари, воситалари ҳам янги шароитлардаги фаолиятни ифодалаш ҳақида гапириш мумкин бўлади. Дарҳақиқат, шериклик субъектларининг тавсифи муносабатлар турини белгилайди ва шериклик фаолият кўрсатадиган барча босқичларда уни бошқаришга имкон беради. Чунки шериклик субъектлари ҳар хил суръатларда ҳаракат қилади. Бу жараёнда яна хронологик жиҳатдан хилма-хилликнинг бошқа миқёслари ҳам юзага келиши мумкин. Иккинчидан, ижтимоий шериклик тизими – шериклар томонидан тузиладиган органларнинг доим амал қиладиган йиғиндиси; уларнинг ўзлари томонидан белгиланган ўзаро ҳамкорлиги ва ушбу органлар фаолият кўрсатишининг тартиби; халқаро нормалар, миллий қонунлари асосида ижтимоий шериклар томонидан қабул қилинадиган биргаликдаги ҳужжатлар (битимлар, шартномалар)дан иборат.

Шунинг билан бир қаторда ижтимоий шериклик моҳиятини англаш ва турли субъектлар (давлат органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари) ўзаро ҳамкорлигининг янги шакллари ривожлантиришга оид тадқиқотлар, уларнинг энг мақбул ҳамкорлик йўллари, умуман, жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ривожланиши, ижтимоий-меҳнат муносабатлари ва бошқа жабҳалардаги долзарб муаммоларни ҳал этиш жамиятда эҳтимолли низоларни прогноз қилиш ва уларнинг олдини олишга хизмат қилади. Ана шу нуқтаи назардан, бугунги кунда ижтимоий шерикликни жамият ривожини ва давлат сиёсатининг устувор йўналиши сифатида тадқиқ этиш муҳим аҳамият касб этади.

Аксарият фалсафий ва ижтимоий-гуманитар соҳа адабиётларида “фуқаролик жамияти” тушунчаси турлича нуқтаи назардан таъриф ва тасниф этилади¹⁰⁵. Шунинг билан бир қаторда кўп ҳолатларда мазкур тушунча олимларнинг ўзига хос нуқтаи назарларидан келиб чиққан ҳолда, субъектив қабул қилинади. Масалан, Ф.Х.Рахимов “фуқаролик жамияти” тушунчаси фикрлар хилма-хиллиги ва сиёсий плюрализмнинг мавжудлиги, фуқароларнинг эркин ва фаровон яшашлари, сўз эркинлиги, ошкоралик ва ўзини ўзи бошқариш тизимининг йўлга қўйилганлиги каби бир қанча муҳим талабларни ўз ичига олишини эътироф этади¹⁰⁶. К.Норматов ҳам “Фуқаролик жамияти – бу фуқароларнинг фикр эркинлиги, яъни фуқаролик жамияти институтларининг фаоллиги”¹⁰⁷, деб ҳисоблайди. “Фуқаролик жамияти” тушунчаси фуқаро ва давлат, ҳуқуқ ҳамда мажбуриятлар уйғунлигига асосланган ҳуқуқий жамият тизимини қамраб олади. Айни шу маънода А.Х.Саидов ва У.Т.Таджихановлар “...фуқаролик жамияти – тенг ҳуқуқли инсонларнинг, яқка шахслар ёки жамоалар манфаатларини амалга оширишга

¹⁰⁵ Энциклопедия менеджмента. Справочник. Социальное партнерство. Социальное партнерство в социально-трудовой сфере как общественное явление // [http:// besonus.narod.ru/partnership.htm](http://besonus.narod.ru/partnership.htm).2005.

¹⁰⁶ Рахимов Ф.Х. Конституциявий ҳуқуқларни таъминлашда давлат органларининг масъулияти. –Т.: Адолат, 2001. –Б.8.

¹⁰⁷ Норматов К. Фуқаролик жамияти ривожланишининг конституциявий асослари // Фуқаролик жамияти. –Т.: 2012. №4(4). –Б.9.

кўмаклашадиган жамоат институтларининг тизимидир”¹⁰⁸, деб таъкидлашган.

Юқорида қайд этилганидек, бугунги кунда “ижтимоий шериклик” тушунчасига турли қарашлар мавжуд. Ижтимоий шерикликнинг турли хил жиҳатларини тадқиқ этишга бағишланган монографик изланишлар таҳлили шуни кўрсатадики, фуқаролик жамияти институтлари фаолияти ривожланишида ижтимоий шерикликнинг ўрни масалаларини атрофлича ўрганиш муҳим аҳамиятга эга. Бу борада қуйидаги жиҳатни қайд этиш муҳим аҳамият касб этади: ижтимоий шериклик фуқаролик жамиятига хос, давлат ва фуқаролик жамияти институтларининг ўзаро ҳамкорлиги учун энг қулай мувозанатни таъминлайдиган ижтимоий муносабатларининг алоҳида тури ҳисобланади. Бундай муносабатларда ижтимоий шериклик – давлат ва фуқаролик жамияти институтлари ўртасидаги ўзига хос ижтимоий-сиёсий муносабатлар тизими бўлиб, унда манфаатлар қарама-қаршилиги ва уни ҳал этиш йўллари кўзда тутилади.

Шу ўринда таъкидлаш лозимки, ижтимоий шерикликнинг шакллари хилма-хил бўлиб, у кооперациянинг уюшма (альянс)лар, тармоқ структуралари, трансмиллий корпорациялар каби бошқа шаклларида фарқли равишда, шериклик пойдеворида келишув ғояси қўйилган бўлганида, мақсад қўйиш ва унга эришиш эса ишонч бўлгандагина амалга ошади. Ижтимоий шериклик бошқа ижтимоий-сиёсий жараёнлар билан ҳам чамбарчас боғлиқ бўлиб, бунда ўзгаларнинг ўзига хос имкониятларидан фойдаланишга эҳтиёж уни мустақамлайди, у, ўз навбатида, бундай муносабатлар низоли характерда эмас, балки мавжуд ривожланган ҳуқуқ ва ахлоқ институтлари назорати остида мураса характерида бўлиши керак. Зеро, М.Ҳажиева таъкидлаганидек, “Мураса қилиш деганда, мураккаб муаммони ҳал қилиш заруриятидан келиб чиққан ҳолда манфаатдор томонларнинг ўзаро келишуви, бир-бирларига ён беришлари назарда тутилади”¹⁰⁹. Буларнинг барчаси ижтимоий тартибнинг органик, яъни ижтимоий субъектларнинг табиий, ихтиёрий бирдамлигини таъминлайди, бунда ижтимоий ҳамкорликнинг асосий турларидан бири сифатида шериклик намоён бўлади. Шунинг учун ҳам ижтимоий шерикликка оид муносабатлар давлат ва фуқаролик жамияти институтлари ўртасидаги ўзига хос ҳуқуқий муносабатларнинг бир тармоғи бўлиб ҳисобланади.

Маҳаллий ва хорижий олимлар олиб борган тадқиқотлардан келиб чиққан ҳолда таъкидлаш мумкинки, ижтимоий шериклик кенг тушунча бўлиб, унинг мазмунини ҳам меҳнат муносабатлари, ҳам давлат ва фуқаролик жамияти институтларининг манфаатли алоқалари нуқтаи назаридан келиб чиқиб талқин қилиш мумкин. Тор маънода, ижтимоий шериклик меҳнат ёки давлат ва фуқаролик жамияти институтларининг аниқ муносабатлари шакли ҳисобланади. Кенг маънода, ижтимоий гуруҳларнинг ўзаро махсус шериклиги бўлиб, бундай муносабатларни олиб боришга қаратилган объектнинг қандай бўлишидан қатъи назар, нафақат меҳнат муносабатлари, балки бошқа соҳаларда, жумладан, давлат ва фуқаролик жамияти

¹⁰⁸ Саидов А.Х., Таджиханов У.Т. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. Т.1. –Т.: Адолат, 2001. –Б.238.

¹⁰⁹ Ҳажиева М. Ўзбекистонда толерантлик жараёни. –Т.: АБУ МАТБУОТ-КОНСАЛТ, 2008. –Б.57.

институтларининг ўзаро ҳамкорлигини мустаҳкамлашга қаратилган қонунчиликни такомиллаштириш, ижти-мой-иқтисодий дастурларни амалга ошириш кабилар ҳам бўлиши, шу билан бирга, давлат ва нодавлат ташкилотлари манфаатларининг ягона бир соҳадаги муштараклиги ҳам тушунилади. Янада аниқроқ қилиб айтганда, ижтимоий шериклик деганда, давлат органларининг нодавлат ноижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларидаги самарали ҳамкорлиги тушунилади.

Бошқа илмий-сиёсий адабиётларда ҳам «ижтимоий шериклик» тушунчасига турлича таъриф бериш ҳолатлари учраб туради. Айрим тадқиқотчилар ижтимоий шерикликни ижтимоий-меҳнат зиддиятларини бартараф этиш усули деб билса, бошқалари уни мураккаб, кўп тармоқли ижтимоий жараён деб тушунишади. Бундай ёндашишларнинг хилма-хиллигига қарамаздан, бир нарса аниқки, ижтимоий шериклик, аввало, одамлар орасидаги ўзаро муносабатлар мажмуасидир. Иккинчидан, ижтимоий-иқтисодий нуқтаи назардан бу муносабатларнинг уч асосий субъекти мавжуд: иш берувчи, ишчи ва давлат. Учинчидан, бундай муносабатлар объектини меҳнат шароити, даромадлар даражаси, субъектларнинг ижтимоий аҳволи, уларнинг ишлаб чиқарилган маҳсулотни тақсимлашдаги ўрни, роли ва ҳуқуқлари ташкил этади. Ижтимоий шерикликнинг бош мақсади дея унинг асосий субъектларининг манфаатларини ҳисобга олиш ва мувофиқлаштиришни айтиш мумкин. Бугунги кунда “Бошқаларнинг хатти-ҳаракатларига боғлиқ, тобе бўлиб, уларни йўқ қилиш имконияти реал мавжуд шароитда гуманитар қарорлар қабул қилиш, янги нормалар ишлаб чиқиш зарур. Инсон феъл-атворининг умумий қоида ва тамойиллари конкрет тарихий шарт-шароитларда шаклланган ва ривожланган. Аммо тобора мураккаблашиб бораётган дунёда маданиятлар ва мафқураларнинг кенг спектрига мос келадиган умуминсоний қадриятларни топиш талаб қилинади”¹¹⁰.

Шунинг учун ижтимоий шериклик бугунги кунда жамиятда умуминсоний қадриятлар устуворлигини таъминлайдиган ижтимоий институтларнинг ўзаро келишув жараёнини, унда умумий ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий мақсадларга эришишда тарафлар манфаатларининг уйғунлигини таъминлаб турувчи фуқаролик жамияти институтларининг ишлаш механизмини ҳам ифодалаши лозим. “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги Қонунда бу тушунчага қуйидагича таъриф берилган: “Ижтимоий шериклик давлат органларининг нодавлат ноижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини, шу жумладан тармоқ, ҳудудий дастурларни, шунингдек, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига дахлдор бўлган бошқа қарорларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш

¹¹⁰ Сохранит ли человечество человечность? Доклад Независимой комиссии по международным гуманитарным вопросам. –М: Международные отношения, 1989. – 21 с.

борасидаги ҳамкорлигидир”¹¹¹.

Бу таъриф шуни англатадики, ҳуқуқий давлатни ижтимоий шерикликнинг тамойил ва қадриятларини амалга оширмасдан ҳам тасаввур қилиб бўлмайди, чунки улар давлатга зарурий мафкуравий барқарорликни таъминлаб беради. “Ижтимоий шериклик” деганда, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари, кадр-қиммати, ижтимоий адолат ва ўзаро бирдамлик тамойиллари тан олинувчи ҳар қандай муносабатларга айтилади. Ўзбекистон Республикасининг “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги Қонунида ижтимоий шерикликнинг асосий шакллари қуйидагилардан иборат қилиб белгилаб қўйилган: нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамияти бошқа институтларининг ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини ишлаб чиқиш ҳамда амалга оширишда иштирок этиши; нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамияти бошқа институтларининг норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ишлаб чиқиш ҳамда амалга оширишда иштирок этиши; нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамияти бошқа институтлари вакилларининг давлат органлари ҳузуридаги ишчи гуруҳлар, комиссиялар ва жамоатчилик-маслаҳат органлари фаолиятида иштирок этиши; ижтимоий шериклик субъектлари томонидан биргаликда тадбирлар, маслаҳатлашувлар ва музокаралар ўтказиш; ижтимоий шериклик субъектлари томонидан ижтимоий шериклик тўғрисида битимлар ва шартномалар тузиш, биргаликдаги лойиҳалар ва режаларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш; ижтимоий шериклик субъектлари ўртасида ўзаро қўллаб-қувватлаш, ахборот алмашиш”¹¹².

Ижтимоий шерикликнинг қайд этилган мазкур шакллари бир-бири билан узвий алоқадор ва ўзаро боғлиқликда намоён бўлади. Шу билан бир қаторда, ижтимоий шериклик, нафақат жамиятнинг иқтисодий чиқимларини камайтиради, балки инвестицияларнинг узоқ муддатли бўлишини, шунингдек, ижтимоий ҳамкорларнинг имкониятлари, тараққиёт йўналишлари ва бир-бирининг қизиқишлари ҳақидаги маълумотга эга бўлишини таъминлайди. Ўз навбатида, ижтимоий шериклик умумий маънавий-қадриятли жараён бўлиб, унинг воситасида фуқароларининг фаровонлиги учун қайғурадиган ва ижтимоий масъулият устувор бўлган тизимни янада ривожлантириш мумкин.

Шунинг учун ижтимоий шериклик институтлари ижтимоий-иқтисодий маконда алоҳида субъектларнинг таъсири ва аҳамиятини оширади. Шу ўринда таъкидлаш лозимки, ижтимоий шериклик – жамиятнинг барча қатламлари қизиқишларини объектив ҳисобга олиб жамият барқарорлиги таъминланишида давлат тузилмалари ва нотижорат ташкилотлари вакиллари ўртасидаги муносабатлар характери ва йўналишини бошқариб турувчи анъанавий ва маданий қадриятлар мажмуи, маънавий ва мафкуравий асосларидир.

Ижтимоий шериклик муносабатлари биз учун янгилик эмас. Негаки, мамлакатимизда давлат ҳокимияти органлари билан фуқаролик жамияти

¹¹¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2014 й., 39-сон, 488-модда.

¹¹² Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2014 й., 39-сон, 488-модда.

институтлари ўртасида муайян масалаларни ҳал қилишда ўзаро ҳамкорликнинг ўзига хос тажрибаси шаклланган. Бу ҳамкорлик жаҳон амалиётидан қамрови кенглиги, фақатгина меҳнат муносабатлари билан чегараланиб қолмасдан, балки ижтимоий ҳаётнинг муҳим соҳаларини ўз ичига олиши, муҳими, аҳолининг кўплаб ижтимоий гуруҳларини жалб этиши билан яққол ажралиб туради¹¹³. “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги Қонунда белгилаб қўйилгандек, уни қуйидаги соҳаларда амалга ошириш мумкин: аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш, қўллаб-қувватлаш ва унинг ижтимоий фаоллигини ошириш; аҳолининг бандлигини таъминлаш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни, фермерликни ривожлантириш; атроф муҳитни, аҳолининг соғлиғини муҳофаза қилиш ва соғлом турмуш тарзини қарор топтириш; ҳар томонлама баркамол ва соғлом ёш авлодни шакллантириш, ёшларга билим бериш, уларни маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш ва касбга йўналтириш; оналик ва болаликни, шунингдек, хотин-қизларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, уларнинг мамлакат ижтимоий-сиёсий, социал-иқтисодий, маданий ҳаётида тўлақонли иштирок этишини таъминлаш, соғлом оилани шакллантириш; фан, таълим, ахборотлаштириш, маданият ва спортни ривожлантириш; аҳолининг ҳуқуқий билимлари, ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, фуқаролик жамияти ва демократик ҳуқуқий давлат асосларини мустаҳкамлаш; миллатлараро, маданиятлараро тотувлик ва фуқаролар тотувлиги ғояларини мустаҳкамлаш, кўп асрлик, анъанавий маънавий-ахлоқий ҳамда тарихий-маданий қадриятларни тиклаш ва сақлаш; истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш. Ижтимоий шериклик қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа соҳаларда ҳам амалга оширилиши мумкин”¹¹⁴.

Таъкидлаш жоизки, ижтимоий шерикликнинг муҳим жиҳатларидан бири давлатнинг фуқаролар учун муносиб бўлган яшаш шароитини таъминлашда янгича фаолият юритиши билан белгиланади. Чунки, жаҳон иқтисодиётидаги берқарорлик туфайли турмуш сифатининг пасайиши сиёсий тизимнинг самарадорлиги ва фундаментига таҳдид солиши мумкин. Шунинг учун ҳам бугунги кунда бундай муаммоларнинг олдини олиш жамиятнинг турли қатламларига, хусусан, ижтимоий, диний ва этник гуруҳлар ҳамда сиёсий кучларнинг баробар шерикликдаги ҳаракатига боғлиқ бўлиб қолмоқда. Бундан маълум бўладики, фақатгина мазкур ижтимоий шериклик доирасидагина аҳолига муносиб яшашлари учун шароит яратиш мумкин.

Ижтимоий шериклик жамиятда эҳтимолли низоларни мақбул йўл билан ҳал этиш, жамиятда иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий барқарорликни шакллантириш ва қўллаб-қувватлашни ҳам назарда тутаяди. Шунингдек, бозор иқтисодиётига йўналтирилган жамиятда ижтимоий-меҳнат муносабатларини тартибга солишнинг уч устувор омили мавжуд бўлиб, улар ёлланма меҳнат ва капиталнинг шериклигини тан олишга асосланади: иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий (меҳнатни ташкил қилиш шакллари, ёлланма ишчи ва иш берувчи муносабатларини ишлаб чиқариш жараёнида

¹¹³ Ахмедшаева М., Нажимов М. Ижтимоий шериклик – демократик янгиланишларнинг муҳим омили // “Халқ сўзи”, 2014 йил 22 октябрь.

¹¹⁴ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2014 й., 39-сон, 488-модда.

ўзгартириш; жамиятда ижтимоий структурани такомиллаштириш; касаба уюшмалари ташкил этиш; давлатда кучли ижтимоий сиёсат; жамият бошқарувида демократик тамойилларни ривожлантириш ва ҳ.к.).

Ижтимоий шериклик муносабатлари моҳият жиҳатдан давлат ва фуқаролик жамияти институтлари ҳамкорлигига оид ҳуқуқий муносабатлардан иборат бўлиб, бу муносабатларнинг юзага келишида қонун ҳужжатларида назарда тутилган асослар етакчи ўринни эгаллайди, яъни ана шундай асослар мавжуд эмаслиги томонлар эрки-хоҳишидан қатъи назар, ижтимоий шерикликка оид ҳуқуқий муносабатлар юзага келишига монелик қилади. Ижтимоий шерикликка оид ҳуқуқий муносабатлар – давлат ва фуқаролик жамияти институтлари ўртасида жамоа-шартномавий норматив актларни қабул қилиш юзасидан жамоа музокаралар олиб бориш, тузиш, қабул қилинган жамоа-шартномавий актларнинг ижросини таъминлаш юзасидан қонун ҳужжатларида назарда тутилган асослар ҳамда тартибларга мувофиқ равишда, тегишли юридик фактлар мавжуд бўлганида ижтимоий шерикликни амалга оширувчи органлар орасида вужудга келувчи қонунлар билан тартибга солинадиган ижтимоий муносабатлардан иборат.

Фуқаролик жамияти ва ижтимоий шериклик диалектикаси нимани англатади? – деган масала алоҳида диққатни талаб қилади. Аввало, таъкидлаш жоизки, бу тушунчалар шахснинг, бир томондан, давлатга мансублигини билдирса, иккинчи томондан, шахснинг эркин жамият аъзоси эканлигидан далолат беради. Шунинг учун фуқаролик жамиятида ижтимоий шериклик асосини инсонларнинг мақсадга мувофиқ ўзаро самарали ҳамкорлиги ташкил этади, яъни бу жараёнда ўзаро ҳамкорларнинг ўз қизиқишлари муваффақиятга эришишларининг юқори даражадаги кафолати таъминланади. М.Вебер давлат ва фуқаролар ўртасида ташкил этиладиган муносабат ўзаро мақсадли хатти-ҳаракатларнинг маҳсули эканлигини алоҳида таъкидлаб ўтади.¹¹⁵ Ижтимоий шериклик шакллари, уларнинг жамиятда бажарадиган вазифалари, ҳуқуқий бошқарув, ифодаланиш характери ва шартлари асосида ажратиб ўрганилади. Айни шу маънода, Г.И.Авицинова: “Ижтимоий шериклик – бу турли субъектларнинг, институтларнинг, тузилмаларнинг бевосита ёки билвосита, ички ёки ташқи муносабатлар, алоқалар жараёни, бу объектларнинг, шунингдек, бутун жамиятнинг, давлат институтлари, бизнес ва фуқаролик жамияти институтларининг ўзаро ҳамкорлигини мустаҳкамлашга хизмат қилади”¹¹⁶, деб таъкидлайди. Шу нуқтаи назардан қараганда, ижтимоий шериклик жамиятда барқарорликни таркиб топтириш учун керак, албатта. Чунки барча қатламларнинг асосий қизиқишларини алоҳида ҳисобга олиш лозим. Шунинг учун ҳам ижтимоий-фалсафий моҳиятига кўра шериклик муносабатлари гуруҳли эгоизмга, сиёсий лоббизм ва либерал индивидуализмга қарама-қарши тушунча. У давлат органлари, ташкилотлари, фуқаролик жамияти ва унинг институтлари ўртасидаги диалог моделига асосланади. Шу маънода,

¹¹⁵ Вебер М. Избранное: Образ общества. –М.: Центр гуманитарных инициатив. 2012. –767 с.

¹¹⁶ Авицинова Г.И. Принципы трёхсекторного взаимодействия и тенденции его развития / Г.И.Авицинова // Государство, НКО и бизнес: процесс и взаимодействия: материалы межд.науч.-прак.конф. –М.: МГОФ «Знание», 2007. –320 с.

ижтимоий шериклик муайян тизим сифатида намоён бўлади, бу жараёнда у ўзида умумий қадриятлар, маънавий ва ғоявий асосларга таяниб, ўзаро ён бериш, шунингдек, жамоавий-келишув шартномаларини (иштирок этаётган барча ижтимоий субъектлар томонидан) акс эттиради¹¹⁷.

Ҳозирги даврда фуқаролик жамиятини ривожлантиришни ўз олдига мақсад қилиб олган давлатларда ижтимоий субъектларнинг ўзаро манфаатли ҳамкорлик, ижтимоий диалог, ҳуқуқ ва манфаатлари тенг, зиммага олинган мажбуриятлар сингари белгилар мавжуд бўлган ижтимоий шериклик шаклланимда. Шу нуқтаи назардан қараганда, фуқаролик жамиятида ижтимоий шериклик янги бошқарув усули, давлат ва фуқаролик жамияти институтларининг ўзаро муносабатларини янада мустаҳкамлашга қаратилган тамойилдир. Ушбу тамойил давлат ва фуқаролик жамияти институтлари муносабатларини замон руҳига мос равишда белгиланган шакл ва тамойилларга асосланган ҳолда яхшилашга қаратилгани билан муҳим аҳамият касб этади.

Айни пайтда таъкидлаш жоизки, ижтимоий шериклик ижтимоий субъектлар интеграцияси ва ижтимоий тизим яхлитлигини мустаҳкамловчи курул сифатида намоён бўлади. Шу ўринда ижтимоий шерикликни меҳнат муносабатлари жабҳасини назорат қилиш билан боғлиқ бўлган индустриал жамият шаклланиши босқичида юзага келган ҳамкорликнинг доимо функционал ва ижтимоий-позитив шакли сифатида тушуниш ноўринлигига тўхталиш лозим. Чунки ижтимоий феномен сифатидаги шериклик хронологик, соҳа ва деярли чегараланмаган мақсадли универсалликка эга ва ижтимоий субъектлар томонидан нафақат ижтимоий аҳамиятга молик мақсадларга, балки бундай мазмунга эга бўлмаган фаолиятдаги мақсадларга эришишни ҳам назарда тутлади. Шу билан бир қаторда, ижтимоий шерикликнинг ўзига хос таснифи фақат унгагина тегишли бўлган жиҳатларни очиб беришга хизмат қилишини унутмаслик лозим.

Иқтисодий соҳадаги муносабатлар нуқтаи назаридан қараганда, фуқаролик жамияти ва ижтимоий шериклик диалектикасига ижобий таъсир этадиган тизимни ривожлантириш – меҳнат жабҳасида турлича намоён бўладиган ходимлар ва иш берувчиларнинг манфаатлари орасида нисбий мувозанатни, келишувни шериклик асосида вужудга келтиришга шароит яратади. Шунинг учун А.Бегматов меҳнат муносабатларида ижтимоий шериклик масаласига тўхталиб, “Ижтимоий шериклик назариясининг мақсади жамиятдаги меҳнат муносабатларида, антагонист синфлар манфаатлари ўртасида мавжуд бўлган зиддиятларни бартараф этиш ва консенсусни таъминлашга қаратилган эди”¹¹⁸, деб таъкидлайди. Дарҳақиқат, ижтимоий шериклик иқтисодий самарадорлик ва ижтимоий адолатнинг бирга акс этиши механизми бўлиб ҳисобланади.

Шу маънода, фуқаролик жамияти ва ижтимоий шериклик диалектикаси деганда, давлатнинг фаол иштирокида вужудга келадиган ижтимоий-меҳнат

¹¹⁷ Грин Д.Дж. Возвращение в гражданское общество: социальное обеспечение без участия государства Пер.с англ. –М.: Новое изд-во, 2009. 220 с.

¹¹⁸ Бегматов А. Ижтимоий шериклик ва ижтимоий хавфсизлик // “Жамият ва бошқарув”, 2014. №1. –Б.43.

соҳасида ходимлар ва иш берувчилар ўртасидаги муносабатлар ҳам тушунилади. Меҳнат соҳасида ижтимоий шериклик фақат бозор иқтисодиётига хос бўлган ижтимоий-меҳнат муносабатларининг алоҳида тизими бўлиб, у давлат, иш берувчилар ва ходимлар манфаатлари мувозанатини таъминлашга хизмат қилади. Бундай шерикликни амалга ошириш механизми эса жамоа шартномалари ва келишувлари, қўшма қарорлар, локал ҳужжатлар, касаба уюшмалари билан келишиб қабул қилинадиган бошқа ҳужжатларни тузиш ва татбиқ этиш асосида амалга оширилади. Халқаро меҳнат ташкилотининг ҳужжатларида бу тамойил “ижтимоий мулоқот” деб номланган бўлиб, трипартизм (яъни давлат, иш берувчилар ва ходимлар ўртасидаги уч тарафлама ҳамкорлик) асосида амалга оширилиши белгилаб қўйилган. Мамлакатимизда эса меҳнат соҳасидаги ижтимоий шериклик тўртта, яъни умуммиллий, тармоқ, ҳудудий ва локал миқёсларда амалга оширилади. Ҳар бир поғонадаги ижтимоий шерикликнинг ўзига ҳос ижтимоий шериклик ҳужжати мавжуд бўлиб, булар бош, тармоқ (тариф), ҳудудий (минтақавий) келишувлар ва жамоа шартномалари бўлиб ҳисобланади.

Фуқаролик жамияти ва ижтимоий шериклик диалектикасига кўра, аввало, давлат ва фуқаролик жамияти институтлари ўртасидаги муносабатлар ижтимоий шериклик соҳасидаги қонунчилик актлари билан тартибга солиниши, яъни қонун ҳужжатларининг «таъсир доираси» билан қопланиши лозим. Шундай қилиб, давлат ва фуқаролик жамияти институтлари, уларнинг вакиллик органлари алоҳида ҳолларда ўзаро манфаатларни инобатга олган ҳолда ижтимоий-сиёсий муносабатларни белгилаш, ижтимоий-иқтисодий вазифаларни аниқлаш, улар ўртасидаги ижтимоий шериклик шакллари асосида амалга оширилиши механизмларини тобора такомиллаштириб бориш фуқаролик жамияти ва ижтимоий шериклик диалектикаси таъсирини кучайтиришнинг муҳим шарти ҳисобланади.

Бу эса, фуқаролик жамияти институтлари ва давлат ҳокимияти органлари ўртасидаги ижтимоий шериклик муносабатлари жамоатчилик назорати институти билан бир қаторда, фуқароларнинг жамият ҳамда давлат ишларини бошқаришда иштирок этишини кафолатловчи ишончли воситалардир. Демократик тараққиёт йилларида жамиятнинг ҳуқуқий онги ва маданияти юксалиши, аҳолининг сиёсий-ҳуқуқий ҳамда ижтимоий фаоллиги тобора ошиб бориши, нодавлат нотижорат ташкилотлари мустақиллиги таъминланиши натижасида давлат ҳокимияти органлари билан улар ўртасидаги ижтимоий шериклик муносабатларини янги сифат босқичига олиб чиқиш имконияти янада ортиб бормоқда¹¹⁹.

Хуллас, ижтимоий шерикликнинг шаклланиши ва генезиси ҳақида маълумот берувчи назарий манбаларни, шунингдек, бу соҳадаги фалсафий ғоялар ва қарашларни ўрганиб чиқиш, мазкур жараёнда ҳам ижобий, ҳам ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ислохотларни амалга оширишга ҳалақит берувчи салбий ҳодисаларни аниқлашга имкон беради. Жаҳон амалиёти

¹¹⁹ Аҳмедшаева М., Нажимов М. Ижтимоий шериклик – демократик янгиланишларнинг муҳим омили // “Халқ сўзи”. 2014 йил 22 октябрь.

шуни кўрсатадики, ижтимоий шериклик ўз ривожланиш ва такомиллашиш жараёнида ўзига хос хусусиятларга эга, бу тажриба барча ривожланган мамлакатларда турли ижтимоий муносабатларни назорат қилишда қўлланилиши мумкин. Ҳозирги кунда ижтимоий шериклик билан боғлиқ бўлган ва инсоният тараққиёти жараёнида шаклланган ғоялар жамият тараққиёти, ундаги сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий барқарорликни сақлашда фаол қўлланилмоқда.

Ижтимоий шериклик хилма-хил субъектлар, турли ташкилотлар, институт ва индивидлар ёки ижтимоий гуруҳлар ҳамкорлиги асосида юзага келувчи келишмовчиликларни ҳал қилиш мақсадидаги фаолият сифатида иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий барқарорликни қўллаб-қувватлашнинг тараққий топган усули ҳамдир. Бундай шериклик тизимининг асосий элементларига қуйидагилар киради: ижтимоий ҳамкорликни амалга ошириш метод ва механизмлари; ижтимоий шериклик субъектлари; ижтимоий субъектларнинг ўзаро муносабатлари назоратини таъминловчи ҳуқуқий-норматив база; ижтимоий шериклик жараёни, унинг имкониятлари ҳақида аҳолини ахборот билан таъминловчи; ижтимоий шерикликка нисбатан ижтимоий фикрни шакллантирувчи ахборот майдони ва ҳ.к. Ижтимоий шерикликнинг субъектли тузилмасида, қоида бўйича, иш берувчилар ва ишчилар (уларнинг бирлашмалари) ажратилади. Ҳозирги кунда ижтимоий шериклик ижтимоий меҳнат чегарасидан чиқиб кетган, чунки ҳамкорликда иштирок этувчи ижтимоий субъектлар доираси ниҳоятда кенг бўлиб, улар синфий, демографик, этник, ҳудудий ва ҳоказо субъектлар бўлиши ҳам мумкин, аммо ижтимоий шериклик потенциали тўғрисида субъектлар кизиқишлари ўзаро кесишгандагина фикр юритишимиз мумкин бўлади.

Мамлакатимизда фуқаролик жамияти ва ижтимоий шериклик диалектикаси самарасини таъминлайдиган иқтисодий, сиёсий ва маънавий муносабатларни шакллантириш ва ривожлантириш тизимига оид масалаларни ҳал этиш зарурати, ижтимоий шерикликнинг назарий ва амалий хусусиятлари етарлича ўрганилмагани бу соҳадаги тадқиқотларнинг энг муҳим жиҳатларидан биридир. Зеро, масалага ижтимоий-сиёсий ёндашув “ижтимоий шериклик” тушунчасининг кўп қиррали эканлиги, унга нисбатан хилма-хил қараш ва ёндашувлар мавжудлиги, бугунги кунда мазкур соҳадаги мавжуд тажрибада турли тадқиқотларда фойдаланиш имкониятлари ҳақида муайян таассуротни шакллантиришга ёрдам беради. Бу эса ҳар қандай илмий тадқиқотнинг энг асосий мақсад ва вазифаларидан бири ҳисобланади.

Ижтимоий шериклик субъектлари – келишув иштирокчилари улар ифодалаётган аҳоли қатламларининг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш билан боғлиқ масалаларнинг давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларида кўриб чиқилишида истисно ҳуқуқидан фойдаланадилар. Шунинг учун ҳам 2014 йилда «Ижтимоий шериклик тўғрисида»ги Қонуннинг қабул қилиниши фуқаролик жамияти институтларини янада ривожлантиришда, мамлакатимизда амалга оширилаётган ислоҳотларнинг самарадорлигини таъминлашда,

фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларини ҳимоялашда нодавлат нотижорат ташкилотларининг давлат ҳокимияти органлари билан ўзаро ҳамкорлиги ташкилий-ҳуқуқий механизмларини такомиллаштиришнинг муҳим ҳуқуқий таянчи бўлиб хизмат қилади.

Нодавлат нотижорат ташкилотларни янада ривожлантиришга кўмаклашиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 12 декабрдаги “Фуқаролик жамияти институтларини ривожлан-тиришга кўмаклашиш борасидаги кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарорига кўра, нодавлат нотижорат ташкилотларини рўйхатга олиш, уларнинг ҳисобот топшириш тартибларини соддалаштириш, давлат органлари ва нодавлат нотижорат ташкилотлари ўзаро муносабатларининг ташкилий-ҳуқуқий механизмларини такомиллаштириш бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш назарда тутилган. Бундан ташқари, давлат божи ва нодавлат нотижорат ташкилотлар ва уларнинг раъзларини давлат рўйхатига олиш учун тўланадиган йиғмалар миқдори сезиларли даражада камайтирилди, давлат рўйхатига олиш бўйича мурожаатларнинг адлия органлари томонидан кўриб чиқиш муддати қисқартирилди.

Ижтимоий шерикликнинг асосий тамойилларига қонунга бўйсунидан, тенг ҳуқуқлилиқ, очиклик ва шаффофлик, ҳаммабоплиқ, мустақиллик, холислиқ, ўзаро ҳурмат, манфаатларнинг инобатга олиниши ва масъулият, мажбуриятлар қабул қилишнинг ихтиёрийлиги ва ҳисобдорлиги киради. Мазкур тамойиллар, аввало, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш, қўллаб-қувватлаш, ижтимоий фаоллигини ошириш, бандликни таъминлаш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни, фермерликни ривожлантириш, атроф муҳитни, одамлар соғлиғини муҳофаза қилиш, соғлом турмуш тарзини қарор топтириш каби соҳаларда амалга оширилади. Бундан ташқари, фан, таълим, ахборотлаштириш, маданият, спортни ривожлантириш, аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, миллатлараро тотувлик ва фуқаролар тотувлиги ғояларини мустаҳкамлаш, истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш билан боғлиқ масалаларни ҳам қамраб олади.

Шу билан бир қаторда, нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқиш ва уларнинг ижросини таъминлашда, давлат органлари ҳузуридаги ишчи гуруҳлар, комиссиялар фаолиятида, ижтимоий шериклик тўғрисида битим ёки шартномалар тузиш, мазкур шерикликнинг бошқа томон субъектлари билан биргаликдаги лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш каби жараёнларда иштирок этади.

Давлат нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамияти бошқа институтларига ижтимоий шериклик жараёнида мулкӣ, ахборот, маслаҳат, ташкилий, ўқув-услубий жиҳатдан ёрдам беради. Масалан, ижтимоий шериклик соҳасидаги фаолиятни амалга оширувчи ушбу ташкилотларга қонунчиликда белгиланган тартибда шартнома асосида давлат мулки бепул ёки имтиёзли шартларда фақат кўзда тутилган мақсадда фойдаланишга вақтинча берилади. Ўз навбатида, нодавлат нотижорат ташкилотлари ва

фуқаролик жамиятининг бошқа институтларига моддий ёрдам кўрсатаётган юридик ёки жисмоний шахсларга солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлаш бўйича имтиёз тақдим этилади. Шунингдек, нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларига давлат субсидиялари, грантлари ва ижтимоий буюртмаларни бериш ҳамда ижтимоий шериклик борасидаги тадбирларни молиялаштириш ҳам ижтимоий шерикликни ривожлантиришни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ҳисобланади.

Шу нуқтаи назардан қараганда, “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги Қонунда Олий Мажлис ҳузуридаги Нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини қўллаб-қувватлаш жамоат фонди, ушбу фонд маблағларини бошқариш бўйича парламент комиссиясининг ваколатлари ҳақида алоҳида нормалар акс этган. Ўз навбатида, мазкур Қонуннинг тегишли моддаларида нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамияти бошқа институтларининг родини кучайтириш, уларнинг ташаббусларини ривожлантириш мақсадида Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси, халқ депутатлари вилоятлар ва Тошкент шаҳар Кенгашлари томонидан жамоат фондлари тузилиши ва жамоат комиссиялари ташкил этилиши ҳамда уларнинг вазифалари белгиланган.

Давлат органи билан нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институти ўртасида шартнома тузиш йўли билан ижтимоий ва умум аҳамиятга эга лойиҳалар давлат ижтимоий буюртмаси асосида амалга оширилади. Буюртмада давлат органи фаолиятининг устувор йўналишлари, ишларни бажариш ёки тадбирларни ўтказишга доир топшириқнинг мақсад-вазифалари ҳамда шартлари кўрсатилади. Олий Мажлис ҳузуридаги Нодавлат нотижорат ташкилотларини ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини қўллаб-қувватлаш жамоат фонди ёки жойлардаги жамоат фондлари бундай буюртмаларни бериш бўйича танлов ташкил этади, тушган таклифларни умумлаштириб, Парламент комиссияси ёки жамоат комиссияларига тақдим этади. “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги Қонунда табиий равишда ижтимоий шериклик муносабатларининг иштирокчилари бўлган тегишли томонлар – давлат органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамияти бошқа институтлари-нинг ҳуқуқ ҳамда мажбуриятлари алоҳида нормаларда кўрсатилган.

“Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги Қонун мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотларнинг таркибий қисмларидан бири бўлган ижтимоий-иқтисодий дастурларни тайёрлашда, тегишли қонунларни ишлаб чиқишда нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамияти бошқа институтларининг фаол иштирокини таъминлашга, бу жараёнда аҳоли кенг қатламларининг манфаатлари ҳар томонлама ҳисобга олинишига қўмаклашишга, ўзаро ҳамкорлик самарасини оширишга хизмат қилади.

Ижтимоий маданият методологиясида ижтимоий шериклик индивидлар, гуруҳлар, жамият қатламлари ўртасидаги келишув муносабатларига эришиш

механизми сифатида муҳим аҳамият касб этади. Қатор олимлар фикрича, ижтимоий шериклик – жамият турли гуруҳларининг, барқарорликка эришиш мақсадида, ўз қизиқишларини ўзаро мувофиқлаштириш, ўзаро боғлиқлиги. Ижтимоий ҳодиса сифатида ижтимоий шериклик ҳукми амалга ошириш билан боғлиқ. Айти пайтда, бундай конкретлаштириш замонавий жамиятдаги ижтимоий шерикликнинг назарий таҳлили ва амалиёти имкониятларини қисқартиради. Хуллас, иқтисодчилар учун ижтимоий шериклик ишчилар ва иш берувчилар ўртасида, давлат органлари ва маҳаллий ўз-ўзини бошқариш тизими ўртасида ўзаро муносабатлар тизими, ишчилар ва иш берувчилар қизиқишларининг мослашувини таъминлашга қаратилади.

Ижтимоий шериклик муносабатларининг мазкур соҳада ривожланиш истиқболи катта. Бозор иқтисодиёти шароитида иш берувчи ва ходим ўртасидаги меҳнат муносабатлари ижтимоий шерикликни тақозо этади. Ижтимоий шериклик бозор иқтисодиётига хос бўлган ижтимоий меҳнат муносабатларининг алоҳида тури ҳисобланиб, у турли ижтимоий гуруҳлар, биринчи навбатда, иш берувчилар ва ходимлар асосий манфаатлари энг мақбул нисбатини таъминлашга йўналтирилган. Ижтимоий шериклик – ишлаб чиқариш жараёни иштирокчилари: ходимлар ва иш берувчиларнинг тенг ҳамкорлигига асосланган манфаатларнинг ўзаро келишуви ва механизмлари тизими.

Ижтимоий шериклик шакллари ривожланиши, маълум маънода, ҳозирги замон бозор иқтисодиётининг ижтимоий кучайиши билан бевосита боғлиқ. Ижтимоий ҳамкорлик тизимида ходимлар манфаати – касаба уюшмалари томонидан, иш берувчилар манфаати – ишлаб чиқарувчилар иттифоқлари томонидан ҳимоя қилинади. Бошқа жиҳатдан томонлар манфаатларини ўзаро келиштириш жараёнида давлат бевосита иштирокчи бўлади, шу билан бирга, қабул қилинган қарорлар бажарилишига кафил бўлиб ҳисобланади. Манфаатлар келишувига музокаралар орқали эришилади, музокаралар жараёнида томонлар, ходимларнинг меҳнат шароитлари, унга ҳақ тўлаш, ходимларнинг ижтимоий муҳофазаси ҳамда уларнинг корхона фаолиятидаги ўрни каби масалалар хусусида келишувга эришадилар. Ижтимоий шериклик ва меҳнат муносабатларини кенгайтириш ҳамда чуқурлаштириш бугунги кунда персонални бошқаришнинг энг муҳим вазифаларидан бирига айланмоқда. Бундай шерикликда алоҳида ижтимоий гуруҳларнинг турли ижтимоий манфаатларини ўзаро боғлиқлигини эътироф этиш ҳамда шу сабабли уларга иқтисодий жараёнларда, қарор қабул қилишда иштирок этиш ҳуқуқлари берилиши ҳам назарда тутилади.

Ижтимоий шериклик тизими белгиланган органларнинг ташкил этилиши ва фаолият кўрсатиши, ижтимоий шериклик ғоя ҳамда тамойилларини амалга ошириш, ижтимоий-меҳнат ва меҳнатга оид иқтисодий муносабатларни ижтимоий консенсусга таянган ҳолда тартибга солиш каби аниқ белгиланган ижтимоий мақсадга эга. Умуман олганда, ижтимоий шериклик тизимининг мақсад ва вазифалари қуйидаги масалаларни ҳал этишда ўз аксини топади:

- бозор иқтисодий ислохотларни ишлаб чиқиш ва амалга оширилишини таъминлаш;
- жамоа меҳнат низоларининг олдини олиш ва улар ҳал этилишига кўмаклашиш;
- ижтимоий-меҳнат муносабатларини тартибга солувчи қонунчилик базасини белгиланган тартибда янада такомиллаштириш;
- аҳоли турмуш шароитини яхшилаш, жамиятда ижтимоий барқарорликка эришиш.

Ижтимоий шериклик иштирокчиларига ўз қизиқишлари ва умумқизиқиш йўлида бирлашишга шароит яратади. У бозор иқтисодиёти шароитида замонавий талабда малакали кадрлар тайёрлайди. Маданият соҳасида ижтимоий шериклик – муаммолар ечими учун ресурсларнинг қайта тақсимотигина эмас. Бунда ижтимоий муаммолар ижтимоий таҳлил учун долзарб бўлиб, уларнинг ечиш усули ҳам катта аҳамиятга эга.

Ижтимоий гуруҳларга ривожланган мамлакатларда мобиллик, бир гуруҳдан бошқасига ўтишдаги очиқлик каби белгилар хос. Турли ижтимоий-мутахассис гуруҳларнинг таълим ва маданият даражаси жиҳатидан яқинлашиши умумий ижтимоий маданий эҳтиёжларнинг шаклланишига олиб келади, шу билан бирга, ижтимоий гуруҳларнинг, уларнинг кадрият, хатти-ҳаракат, мотивациясининг секин-аста интеграциялашувига шароит яратилади. Маданият замонавий жамиятда борган сари кўпроқ ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий тараққиёт оқибати сифатида ифодаланаётгани ва тушунилаётгани йўқ, балки мана шу тараққиётнинг зарурий шарти, муҳим омили, шахс ва жамият ахлоқий камолот даражаси сифатида англамоқда. Ижтимоий шериклик субъектлари (томонлари) ҳамкорликнинг барча иштирокчилари ҳисобланади, тахмин қилинаётган ва аниқ мақсадли фаолиятнинг роли хатти-ҳаракатларининг энг аҳамиятли моделларини амалга оширади. Ижтимоий шериклик объекти ижтимоий-маданий соҳада субъектлар ўртасидаги амалдаги қонунчиликка асосланган, муносабатлар ҳисобланади. Улар, аввало, ижтимоий-маданий ва меҳнат соҳасидаги келишувга асосланган сиёсат ишлаб чиқиш, қабул қилиш ва амалга ошириш жараёнини ўз ичига олади. Бу ижтимоий шериклик тизимининг яхлит бўлиб пайдо бўлишида ҳал қилувчи шарт ҳисобланади.

Ижтимоий шериклик мутлақо аниқ ижтимоий талабдаги ижтимоий-маданий жиҳатга эга. Янада тўлиқроқ у маданият соҳасида ижтимоий муносабатларнинг ўзига хос тури сифатида намоён бўлади, шартнома ва келишувлар, ўзаро компромиссларга эришиш, ривожланиш бўйича долзарб муаммолар юзасидан ягона позицияни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш йўли билан келишувга эришиш ва ишчилар ҳамда иш берувчилар, давлат органлари ва аҳолининг қизиқишлари учун цивилизацион курашишга асосланади. Айни вақтда кучли ва ҳаётга яроқлилиқни сақлаб қолган ҳолда маданият ижтимоий организмга тез ўзгарувчи оламга адекват таъсирланишга имкон беради.

Хулоса қилиб айтганда, ижтимоий шериклик инновацион ривожланишни ташкил қилувчи асосий элементлардан биридир. Ижтимоий

масъулият ошиб бориши динамикасида ҳукуматнинг касаба уюшма ташкилотлари ҳамда маданият муассасалари билан шериклик муносабатларининг ривожини долзарблашади. Ижтимоий шерикликнинг ривожини таълим соҳасида тўғридан-тўғри ёки нисбий иштирок этувчи моддий, молиявий, барча субъектларнинг интеллектуал имкониятларини бирлаштиришни талаб этади. Маданият соҳаси тараққиётида шаклланиб бўлган корпоратив маданиятни тўғри баҳолаш, айниқса, аҳамиятли. Шунингдек, икки эҳтимолий муқобил йўллардан бирини танлаш талаб этилади: эволюцион ва революцион (инқирозли). Ички корпоратив ижтимоий шериклик аниқ ташкилот маданий ривожиланиши жараёнида ҳам, социум маданий парадигмаси шаклланиши усул ва воситаларни танлашда ҳам роли тобора кучайиб бормоқда. Ижтимоий шериклик, ўз моҳиятига кўра, консенсус, жамиятда тинчлик, барқарорлик ҳамда турли ижтимоий гуруҳлар ўртасидаги муносабатлардаги тарангликни камайтиришга ёрдам беради.

Назорат соволлари.

1. Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясининг қабул қилиниши ва ундаги устувор вазифалар.
2. Фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг кўрсаткичлари.
3. Инсон ҳақ-ҳуқуқларининг таъминланиши – фуқаролик жамиятини ривожлантириш омили.
4. Жамоатчилик назоратини такомиллаштириш – фуқаролик жамиятини ривожлантириш стратегиясининг асосий йўналиши.
5. Ижтимоий шериклик муносабатлари ривожланишининг назарий-ҳуқуқий асослари.

**7-мавзу: “МИЛЛИЙ ТИКЛАНИШДАН МИЛЛИЙ ЮКСАЛИШГА”
КОНЦЕПТУАЛ ҲОЯСИ. ЎЗБЕКИСТОНДА 2021-2025 ЙИЛЛАРДА
ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ КОНЦЕПЦИЯСИ.**

РЕЖА:

7.1. Ўзбекистонда 2021-2025 йилларда фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясининг қабул қилиниши, Концепцияда белгиланган устувор йўналишлар

7.2. Фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг мақсадли кўрсаткичлари.

7.3. Жамоатчилик палатасининг такомиллаштирилиши ва унинг асосий вазифалари.

7.1. Ўзбекистонда 2021-2025 йилларда фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясининг қабул қилиниши, Концепцияда белгиланган устувор йўналишлар.

2021 йил 4 мартда “2021-2025 йилларда фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони қабул қилинди.

Сўнгги йилларда нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини қўллаб-қувватлаш, давлат органлари ва улар ўртасида ижтимоий шерикликни кучайтириш, таъсирчан жамоатчилик назоратини амалга ошириш, шунингдек, ушбу соҳани тартибга солувчи ҳуқуқий базани такомиллаштириш борасида изчил ишлар олиб борилди. Хусусан, охириги тўрт йилда нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамияти бошқа институтларининг **1 270** дан ортиқ лойиҳаларини қўллаб-қувватлаш мақсадида Давлат бюджетидан **117 миллиард** сўм миқдордаги маблағлар ажратилган.

Амалга оширилган чора-тадбирлар натижасида нодавлат нотижорат ташкилотларининг ҳуқуқий кафолатларини таъминлайдиган, замонавий демократик талабларга ва халқаро стандартларга жавоб берадиган норматив-ҳуқуқий база янада такомиллаштирилди. Бунинг натижасида **20** га яқин қонун, Ўзбекистон Республикаси Президентининг ҳужжатлари ва Ҳукуматнинг қарорлари қабул қилинган.

Нодавлат нотижорат ташкилотлари манфаатларини ифода этиш, давлат билан улар ўртасидаги кўприк вазифасини бажаришга қаратилган Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Жамоатчилик палатаси ташкил қилиниши ва аҳоли билан очиқ мулоқот олиб боришнинг янги самарали воситаларини жорий этиш мақсадида давлат органлари ҳузурида **жамоатчилик кенгашлари** фаолияти йўлга қўйилган. Мамлакатимизда эркин фуқаролик жамиятини шакллантириш ва ривожлантириш, инсон

ҳуқуқларини, қонуний манфаатларини, демократик кадриятларни ҳимоя қилиш, аҳолининг сиёсий маданияти ва ҳуқуқий онгини оширишга муносиб ҳисса қўшган нодавлат нотижорат ташкилотлари вакиллари рағбатлантириш мақсадида **“Фуқаролик жамиятини ривожлантиришга қўшган ҳиссаси учун”** кўкрак нишони таъсис этилди ҳамда соҳанинг **126 нафар** фаоллари ушбу юксак мукофот билан тақдирланган.

Биргина сўнгги тўрт йилда фуқаролик жамиятининг энг асосий институти ҳисобланадиган нодавлат нотижорат ташкилотлари сони **20,7 фоизга** ошди, шу жумладан, **187 та** йирик республика нодавлат нотижорат ташкилотлари ўз фаолиятини бошлади. Шу билан бирга, ушбу ишларни сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш ҳамда мамлакатимизда фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг яқин ва ўрта муддатли истиқболларини белгилаб олишга концепцияда асосий эътибор қаратилди.

Фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг ташкилий-ҳуқуқий асосларини янада такомиллаштириш, нодавлат нотижорат ташкилотларининг роли ва аҳамиятини, ижтимоий фаоллиги ва фаолиятининг самарадорлигини ошириш, шунингдек, 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили” ва “Ёшларни қўллаб-қувватлаш ва аҳоли саломатлигини мустаҳкамлаш йили”да амалга оширишга оид давлат дастурлари ижросини таъминлаш мақсадида: **2021-2025 йилларда фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясида** қуйидаги устувор йўналишлар белгиланган:

- фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг ҳуқуқий асосларини изчил такомиллаштириш;
- фуқаролик жамияти институтларига кўмак бериш ҳамда уларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш механизмини янада такомиллаштириш;
- давлат ва жамият бошқарувида фуқаролик жамияти институтларининг фаол иштирок этиши учун зарур шарт-шароитлар яратиш;
- давлат ижтимоий лойиҳаларини амалга оширишда фуқаролик жамияти институтларининг иштирокини янада кенгайтириш;
- фуқаролик жамияти институтлари фаолиятининг очиклигини таъминлаш.

7.2. Фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг мақсадли кўрсаткичлари. Концепцияда Мақсадли кўрсаткичлар этиб қуйидагилар белгиланган:

- ❖ нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини давлат томонидан субсидиялар, грантлар ва ижтимоий буюртмалар шаклларида қўллаб-қувватлаш ҳажмини 2021 йилда камида **1,2 бараварга**, 2025 йилда **1,8 бараварга** ошириш;
- ❖ Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси, халқ депутатлари вилоятлар ва Тошкент шаҳар Кенгашлари ҳузуридаги нодавлат нотижорат

ташкilotларини ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини қўллаб-қувватлаш жамоат фондларига 2021 йилда **16 миллиард** сўм, 2025 йилда **70 миллиард** сўм маблағлар ажратиш;

- ❖ Ўзбекистон нодавлат нотижорат ташкilotлари миллий ассоциацияси аъзолари сонини жами фаолият кўрсатаётган нодавлат нотижорат ташкilotлари сонига нисбатан 2021 йилда **10 фоизга**, 2025 йилда **30 фоизга** етказиш;
- ❖ ҳар бир давлат органи ҳузуридаги жамоатчилик кенгашлари фаолиятида фуқаролар ташаббуси билан ташкilot этилган нодавлат нотижорат ташкilotлари вакилларининг сонини (жами жамоатчилик кенгашлари таркибларига киритилган нодавлат нотижорат ташкilotлари вакилларининг сонига нисбатан) 2021 йилда **5 фоизга**, 2025 йилда **25 фоизга** етказиш;
- ❖ нодавлат нотижорат ташкilotлари томонидан юқори турувчи ташкilotларга қонунчиликни такомиллаштириш юзасидан киритилган таклифларнинг умумий сонини 2021 йилда **1 000 тага**, 2025 йилда **5 000 тага** етказилишини таъминлаш;
- ❖ мамлакатимизда эълон қилинадиган йилга оид давлат дастурида иштирок этаётган нодавлат нотижорат ташкilotлари сонини 2021 йилда **30 тага**, 2025 йилдаги давлат дастурида – **50 тага** етказиш;
- ❖ амалдаги жараёнларни соддалаштириш ва профилактик чора-тадбирларни кучайтириш орқали нодавлат нотижорат ташкilotлари томонидан содир қилинаётган ҳуқуқбузарликларни (жами 2020 йилда содир қилинган ҳуқуқбузарликлар сонига нисбатан) 2021 йилда **3,8 фоизга**, 2025 йилда **19,2 фоизга** камайтириш;
- ❖ 2021 йилда **50 та**, 2025 йилда **250 та** нодавлат нотижорат ташкilotлари раҳбарларини Давлат бошқаруви академиясида қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш.
- ❖ 2021 йил 1 апрелдан бошлаб нодавлат нотижорат ташкilotлари фаолиятининг очиқлик индекси жорий қилинади ва унга кўра ҳар йил якунлари бўйича нодавлат нотижорат ташкilotлари томонидан амалга оширилган ишлар, ижтимоий шериклик даражаси, ажратилган субсидия, грант ва ижтимоий буюртмалар натижадорлиги ва бошқа муҳим фаолият кўрсаткичларига асосан уларнинг рейтинги тузилиши белгиланган. Бу борада муайян ишлар амалга оширилмоқда.

7.3. Жамоатчилик палатасининг такомиллаштирилиши ва унинг асосий вазифалари.

Концепцияда нодавлат нотижорат ташкilotлари фаолиятининг очиқлик индексини аниқлаш учун Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Жамоатчилик палатаси, Ўзбекистон нодавлат нотижорат ташкilotлари миллий ассоциацияси ва Адлия вазирлиги томонидан белгиланган тартибда шакллантирилади ва индекс натижалари уларнинг

расмий веб-сайтларида эълон қилиниши белгиланди. Шунингдек, **Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг очиқлик индексини** ишлаб чиқиш ва тўлиқ амалиётга жорий қилиш адлия органларига юклатилди ва нодавлат нотижорат ташкилотларининг Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва унинг қўмиталари (комиссиялар) мажлисларида иштирок этувчи **доимий вакили институти** жорий этилди. Доимий вакилнинг **асосий вазифалари сифатида** қонун лойиҳалари ва қуйи палатанинг ваколатларига кирадиган масалалар бўйича муҳокамаларида, йиғилишларда иштирок этиб **ижтимоий шериклик, таъсирчан жамоатчилик назорати механизмларини** жорий қилиш ва уларни амалиётга тўғри қўллаш, нодавлат нотижорат ташкилотларининг ҳуқуқ ҳамда манфаатларини ифода қилиш бўйича ўз тақлиф-мулохазаларини билдириш имконияти берилди. Шунингдек, доимий вакил фуқаролик жамияти ривожига ҳисса қўшган, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишда фаоллик кўрсатган, эл-юрт иззат-ҳурматига сазовор бўлган нодавлат нотижорат ташкилотлари ходимлари орасидан Жамоатчилик палатаси томонидан лавозимга тайинланиши ва лавозимидан озод қилиниш тартиби белгиланган.

Концепцияда давлат органлари ҳузуридаги жамоатчилик кенгашлари таркибининг камида **50 фоизини** нодавлат нотижорат ташкилотлари вакиллари ташкил этиши, жамоатчилик кенгашларининг таркиби **Жамоатчилик палатаси** билан келишилгандан сўнг давлат органи раҳбарининг қарори билан ҳар **2 йилда** тасдиқланиши, жамоатчилик кенгашларининг умумий аъзолари сони **15 нафардан** кам бўлмаслиги тартиби жорий этилди.

2021 йил 1 майдан бошлаб ҳомийлик маблағларини марказлаштирилган ҳолда тўплаш ва тарқатиш, уларнинг мақсадли ҳамда манзилли йўналтирилишини мониторинг қилиш, ушбу жараёнларни тўлиқ автоматлаштириш ва ошкоралигини таъминлаш, шунингдек, хайрия этувчи ўз маблағининг ишлатилишини кузатиб бориш имконини берувчи **“Шаффоф хайрия” ягона интерактив портали** ишга туширилди.

2021 йилда Қорақалпоғистон Республикаси, Андижон, Қашқадарё, Наманган, Сурхондарё, Тошкент, Фарғона вилоятлари ва Тошкент шаҳрида **“Нодавлат нотижорат ташкилотлари уйлари”** ташкил этилаётганлиги фуқаролик жамиятини ривожлантиришга ўзига хос ёндашув сифатида қараш лозим.

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАРИНИ ЎТҚАЗИШДА ҚЎЛЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ.

I.1. “Тақдимот” методи ўрганиладиган мавзу моҳиятини компютер хизматидан фойдаланилган ҳолда слайдлар мажмуаси ёрдамида очиб борилишини таъминлайди. Методни қўллашда мавзунинг асосий ғоялари, таянч тушунчалар, муҳим хусусиятлари кичик матн, жадвал, тасвирсхема, расм ва диаграммалар асосида ёритилади. ушбу метод талабаларни мавзу мазмунини образли, яхлит тарзда ўзлаштириш кўникмаларини шакллантиради.

I.2. “Савол-жавоб” методи мавзунинг талабалар томонидан қандай ўзлаштирилганлик даражасини аниқлаш учун хизмат қилади. Бунда ўқитувчи

I.3. “Менга сўз беринг” методи талабаларда ўрганилаётган мавзу, муҳокама қилинаётган масала ёки тадқиқ етилаётган муаммо бўйича шахсий фикр-мулоҳазаларини билдириш, фикрларини далиллар билан исботлаш, уларни ҳимоя қилиш, мантиқий хулосаларни илгари суриш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Метод ўқитувчи талабалар ўртасидаги таълимий ҳамкорликни қарор тортиришга ёрдам беради. Машғулот жараёнида ушбу методни қўллашда талабалар дарсинг ташкилий жиҳатлари, самарадорлиги хусусида ўз фикрларни баён қилиш имкониятига ега бўладилар.

I.4. “Тушунчалар таҳлили” методи.

Методнинг мақсади: мазкур метод талабалар ва ёки қатнашчиларни мавзу бўйича таянч тушунчаларни ўзлаштириш даражасини аниқлаш, ўз билимларини мустақил равишда текшириш, шунингдек, Янги мавзу бўйича дастлабки билимлар даражасини ташсис қилиш мақсадида қўлланилади.

Методни амалга ошириш тартиби:

- ❖ иштирокчилар машғулот қоидалари билан таништирилади;
- ❖ талабаларга мавзуга тегишли бўлган сўзлар, тушунчалар, номи туширилган таркатмалар берилди(индивидуал ёки гуруҳли тартибда);
- ❖ талабалар мазкур тушунчалар қандай маъно англатиши, қачон, қандай ҳолатларда қўлланилиши ҳақида ёзма маълумот берадилар;
- ❖ белгиланган вақт якунига етгач ўқитувчи берилган тушунчаларнинг тўғри ва тўлиқ изоҳини ўқиб эшиттиради ёки слайд орқали намойиш этади;
- ❖ ҳар бир иштирокчи берилган тўғри жавоблар билан ўзининг шахсий муносабатини таққослайди, фарқларини аниқлайди ва ўз билим даражасини текшириб баҳолайди.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТИ МАВЗУЛАРИ БЎЙИЧА УСЛУБИЙ ТАВСИЯЛАР

Ўзбекистонни ривожлантириш стратегияси. Фуқаролик жамияти фани рредмети, об’екти, мақсад ва вазифалари курсини ўқитишда фойдаланиладиган интерфаол таълим методлари

СЕМИНАР МАШҒУЛОТИНИНГ ТЕХНОЛОГИК ХАРИТАСИ

Ишлаш босқичлари	Фаолият мазмуни	
	Ўқитувчи	Талабалар
1-босқич. Ўқув машғулотига кириш. 10дақиқа.	<p>1. Назарий машғулот мавзуси, мақсади ва режаси е’лон қилинади.</p> <p>2. Мазкур фаннинг ўрганиладиган мавзулари бўйича назарий ва амалий машғулотлар, уларнинг узвийлиги хақида қисқача маълумот беради. Асосий адабиётларнинг рўйхати билан таништиради.</p> <p>2. Семинар дарсининг мақсади ва ўқув фаолияти натижаларини айтади. Талабаларни ақлий хужумга тортиш учун жонлантирувчи саволлар беради.</p>	<p>1. Диққат билан тинглайдилар.</p> <p>2. Ўз фикрларини билдирадилар.</p>
2-босқич. Асосий (информасио н босқич). (60 қиқа)	<p>1. Семинар режасининг барча саволлари бўйича визуал материални намойиш қилади. Мавзунинг асосий жойларини ёзиб олишларини сўрайди.</p> <p>2. Талабаларни фаоллаштириш мақсадида “ажурли арра” интерактив педагогик усулидан фойдаланилади. Жавоблар таҳлил қилинади ва хулосаланади.</p> <p>3. Мавзу юзасидан берилган савол кўргазмали схемалар асосида баён этилади. Берилган жавоблар таҳлил қилинади ва хулосаланади.</p> <p>4. Ўртага савол мунозара учун ташланади “Фуқаролик жамияти тушунчаси ривожининг асосий доктриналари ва консесиялари” Мунозара жараёнини кузатиб</p>	<p>2.1. Талабалар маърузачи томонидан берилган маълумотларни диққат билан тинглаб, ўз нуқтаи назарларини еркин фикр орқали баён этади.</p> <p>2.2. Талабалар диққат билан тинглаб, ёзиб оладилар. Талабалар ҳар бир саволларга аниқ жавоб берадилар.</p> <p>2.3. Талабалар жуфт-жуфт бўлиб баҳс-мунозара қиладилар.</p>

	йўналтириб боради. Яқун ясайди.	
3-босқич. яқунловчи босқич. 10 дақиқа	<p>Мавзу бўйича умумий хулоса қилади.</p> <p>Фаол иштирок етган талабаларнинг билим ва кўникмаларини баҳолайди.</p> <p>Навбатдаги машғулотда кўриладиган масалани е'лон қилади, ва мустақил тайёргарлик кўришларини сўрайди.</p> <p>4.Маъруза анжуман дарсининг докладлар мавзуси берилади.</p> <p>5. Келгуси мавзу е'лон қилинади ва семинарга тайёрланиб келишни айтади.</p> <p>6. Ўз-ўзини назорат юзасидан саволлар билан танишади.</p> <p>7. Адабиётлар рўйхати тавсия етилади.</p>	<p>1.Талабалар тинглайдилар, аниқлайдилар.</p> <p>2. Фаол талабалар баҳоланади</p> <p>3. Мустақил ишлаш учун торширикни ёзиб олади</p> <p>4.Уйга вазифани ёзиб оладилар.</p>

V. ГЛОССАРИЙ

Аболиционизм – (лот. бекор қилиш) бирор қонунни бекор қилишга қаратилган оммавий ҳаракат. XVIII аср охири ва XIX асрнинг биринчи ярмида АҚШда негрларни қуликдан озод қилиш учун бошланган ҳаракат иштирокчилари – аболиционист деб аталган.

Автономия (юнон. autos+nomos-ўзи+қонун); 1.ягона Давлат миқёсида ҳудудий-миллий тузилмаларга (вилоят, ўлка) ўзини ўзи бошқариш ваколатларини бериш; 2.Маъмурий-ҳудудий бирлик; 3.Қандайдир органлар (хўжалик, давлат, партия ва бошқалар) фаолиятларидаги ўзини ўзи бошқариш ҳуқуқи.

Автономия (юнон. autos+nomos-ўзи+қонун); 1.ягона Давлат миқёсида ҳудудий-миллий тузилмаларга (вилоят, ўлка) ўзини ўзи бошқариш ваколатларини бериш; 2.Маъмурий-ҳудудий бирлик; 3.Қандайдир органлар (хўжалик, давлат, партия ва бошқалар) фаолиятларидаги ўзини ўзи бошқариш ҳуқуқи.

Агрегация- (лот.) нодавлат ва жамоат ташкилотлари айрим манфаатларни агрегация қилиш, яъни турли мунозаралар ва муҳокамалар воситасида турли манфаатлар уйғунлаштирилади ва улар ўртасида муайян муносабатлар тизимини шакллантиради. Бу жараёнда асосий ва муҳим манфаатлар танлаб олинади уларни қондириш чора ва тадбирлари кўрилади.

Адвокатура-ҳуқуқий институт, адвокатлик фаолияти билан шуғулланувчи шахсларнинг мустақил, кўнгилли, касбий бирлашмаларини ўз ичига олади. Ўзб.Рес. фуқаролари, ажнабий фуқаролар, фуқаролиги бўлмаган шахсларга, корхоналар, муассасалар, ташкилотларга юридик ёрдам кўрсатади. Ўзбекистон Республикасининг адвокатура тўғрисидаги қонуни 1996 йил 27 декабрда қабул қилинган.

Адлия-(араб.-адолат)-суд муассасаларининг бутун мажмуини, уларнинг одил судловни амалга ошириш фаолиятини, шунингдек, суд идорасини билдирувчи атама.

Адолат (араб. – одиллик, тўғрилиқ) – у ёки бу қадриятларнинг ўзаро умумий муносабатини ва уларнинг индивидлар ўртасида конкрет тақсимланишини ифодаловчи тушунча; инсоннинг моҳияти ва унинг ажралмас ҳуқуқларини ҳақидаги тасаввурларга мос бўлган жамоа тартиби.

Актор - (лот. “actor” - арбоб); муайян хатти-ҳаракатларни амалга оширувчи индивид, ижтимоий гуруҳ, институт ёки бошқа субъект, зиддиятларда иштирок этувчи томонлар. Сиёсатшуносликда актор ва субъект тушунчалари синоним сифатида ишлатилади.

Алармизм – интеллектуал ва экспертларни бирлаштирувчи замонавий ғоявий оқим. У хавф солаётган глобал муаммолар – яровий, экологик в.х. – борасида огоҳлантиради

Амнистия-жиноят содир этган шахсларни жиноий жавобгарликдан тўлиқ ёки қисман жазодан озод қилиш, шунингдек, илгари суд томонидан белгиланган жазони ўтаб бўлган шахслардан судланганликни олиб ташлаш.

Амнистия акти норматив хусусиятга эга, яъни амнистия акти билан белгиланган талабларга жавоб берадиган барча шахсларга нисбатан қўлланилади.

Анахронизм – (юнон. ана-орқага,chromos-вақт, замон); янглиш ҳолда бир даврдаги воқеа ёки ҳодисаларни бошқасига алмаштириб қўйиш.

Апатия – (юнон.) бутунлай бефарқлик ҳолати, лоқайдлик.

Артикуляция – (лот.) нодавлат ва жамоат ташкилотлари индивидлар ва ижтимоий гуруҳларнинг тарқоқ қарашлари, ижтимоийруҳий кечинмалари ва умидларини аниқ ва маълумсиёсий мақсадлар ва талабларга айлантиришжараёнини англатади.

Ахборот – (“informatio” лотинчаданмаълумотлар, тушунтиришлар, баёнларни англатади) – бу маъмурий, ташкилий тадбирлар ўтказиш ҳақида қарорларни қабул қилиш учун, шунингдек таклиф ва тавсияларни тайёрлаш учун асос бўлиб хизмат қилувчи муҳим фактлар (шахслар, ҳаракатлар, ташкилотлар, воқеалар) тўғрисидаги маълумотдир. Фалсафий нуқтаи назардан ахборот бизнинг маълумот (белги) олиш натижасида ўрганилаётган ҳодисалар (жараёнлар) ҳақида тасаввурларимизнинг ноаниқлигини камайтириш ёки олиб ташлашни таъминлайди.

Ахборот- (информация) - лот. informare-тасвирламоқ, нимадир ҳақида тушунча тузиш; кимнидир фаолияти, нимадир фаолияти ёкиишнинг аҳволи ҳақида хабар, хабардорлик.

Ахборот маданияти – жамиятнинг ахборот ресурслар ва ахборот-коммуникацион технологиялардан самарали фойдаланиш, шунингдек бу мақсадларда ахборотлаштириш воситалар ва ахборот технологияларни ривожлантириш соҳасида илғор ютуқларни қўллаш қобилияти. Ахборот маданияти кишида ахборот муҳити билан ўзаро муносабатда билим, маҳорат, кўникма ва рефлексли кўрсатмалар мавжуд бўлиши билан ифодаланади. Кишининг ахборот маданиятининг энг муҳим элементларидан бири – ахборот ресурсларини билиш (улардан эркин фойдаланиш имконияти).

Ахборот макони – (Ахборот муҳити) ахборотни сақлаш, ишлаш ва узатиш бўйича техникавий ва дастурий воситалар, шунингдек ахборотлаштириш жараёнининг ижтимоий-иқтисодий ва маданий шарт-шароитлари мажмуаси.

Ахборот соҳасини либераллаштириш – (libera lis лотинчадан эркинликка тааллуқли) ОАВ ҳуқуқ ва эркинликларини кенгайтириш жараёни, шунингдек уларнинг фаолиятидаги чекловларини олиб ташлаш ва давлат назоратини сусайтириш.

Ахборот эркинлиги-фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқларидан бири бўлиб, сўз, матбуот ва бошқа оммавий ахборотга эга бўлган ахборотни олиш ҳуқуқи ва қонуний асосда олинган ахборотларни тарқатиш ҳуқуқи ахборот эркинлиги ҳисобланади. Ўз.Рес. Конституциясига асосан, оммавий ахборот воситалари эркиндир ва қонунга мувофиқ ишлайди. Улар ахборотнинг тўғрилиги учун белгиланган тартибда жавобгардирлар, цензурага йўл қўйилмайди (67-модда).

Ахборот-коммуникация технологиялари – ахборот фойдаланувчилари манфаатида уни йиғиш, ишлаш, сақлаш, тарқатиш, акс этиш ва фойдаланиш мақсадида интеграллашган методлар, ишлаб чиқариш жараёнлар ва дастурий-техникавий воситалар мажмуи. Бугунги кунда АТ тушунчасига микроэлектроника, компьютерлар ва дастурий таъминотни ишлаб чиқиш ва ишлаб чиқариш, алоқа ва телефония, мобил сервислар, Интернетдан фойдаланишни таъминлаш, Интернет ахборот ресурсларини таъминлаш киради.

Бешта ташаббус -

Билл – ингл. Буюк Британия, АҚШ ва бошқа давлатларда қонун чиқарувчи ташкилот эътиборига ҳавола қилинувчи қонун лойиҳаси.

Бипартизм-ижтимоий шерикликнинг икки субъекти ўртасидаги келишув

Бозор – ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчилар (сотувчилар ва харидорлар) ўртасида пул орқали айирбошлаш жараёнида бўладиган муносабатлар йиғиндисидир.

Бозор иқтисодиёти – товар ишлаб чиқариш, айирбошлаш ва пул муомаласи қонун – қоидалари асосида ташкил этиладиган ва бошқариладиган иқтисодий тизимдир.

Бозор механизми – бозор иқтисодиётининг фаолият қилишини тартибга солишни ва иқтисодий жараёнларни уйғунлаштиришни таъминлайдиган дастак ва воситалардир.

Бундесрат – нем. ГФРда ерлар палатаси. Германия Ерлари ҳукуматларининг учдан бештагача вакилларидан иборат. Бундестаг – нем. ГФР парламенти. 1949 йилда ташкил этилган. Аралаш сайлов тизимида 4 йиллик муддатга сайланади.

Бунёдкор ғоя — жамиятни тараққиёт сари етакловчи, турли гуруҳ ва қатламларни, миллатларни эзгу мақсад йўлида биргаликда ҳаракат қилишга ундовчи, амалга оширишнинг реал асослари бўлган ғоя.

Бипартизм – икки томонлама (ишчилар ва иш берувчилар) шериклик ёки ижтимоий шерикликнинг икки субъекти ўртасидаги келишув.

Бозор иқтисодиёти – товар ишлаб чиқариш, айирбошлаш ва пул муомаласи қонун-қоидалари асосида ташкил этиладиган ҳамда бошқариладиган иқтисодий тизим.

Вайронкор (бузғунчи) ғоя — ёвузлик ва жаҳолатга, айрим жинояткор кучларнинг ҳукмронлигини ўрнатишга хизмат қиладиган, инсонлар, миллатлар ва жамиятнинг мустақиллигига, эркинлигига, ижодкорлигига зид бўлган ғоялар мажмуини ифодаловчи тушунча.

Ватан (арабча “Ватан” – она юрт) – кишиларнинг яшаб турган, уларни авлод ва аждодлари туғилиб ўсган жойи, ҳудуди, ижтимоий муҳити, мамлакати. Ватан бир-бирини тақозо этувчи ташқи муҳ ит ва ички кечинмалар ҳамда тушунчаларни ўз ичига олади. Ташқи муҳит нуктаи назаридан Ватан киши ёки авлодлар туғилиб ўсган ва камол топган жой,

Ватан равнақи – миллий истиқлол мафқурасининг Ислом Каримов томонидан асослаб берилган ғояларидан бири. Президентимиз Ватан равнақи

ғоясини илгари сураp экан, унинг мазмунини ҳар бир кишининг манфаатларини юрт манфаатлари билан уйғунлаштирувчи, уни халқ бахт-саодати йўлида хизмат қилишга ундовчи бунёдкор ғоядир деб таърифлайди. Зеро, у миллий истиқлолнинг олий мақсади - Ўзбекистонда яшаётган барча фуқароларнинг эл-юрт камоли билан боғлиқ орзу-умидларини амалга оширишни ифодалайди.

Ватанпарварлик – Ватанининг озодлиги ва ободлиги, унинг сарҳадлари дахлсизлиги, мустақиллигининг ҳимояси йўлида фидойилик кўрсатиб яшаш, она халқининг ор-номуси, шон-шарафи, бахту саодати учун куч-ғайрати, билим ва тажрибаси, бутун ҳаётини бахш этишдек дунёдаги энг муқаддас ва олижаноб фаолиятни англатадиган инсоний ҳис-туйғудир. Ватанпарварлик - она-юртнинг, халқнинг тарихи ва тақдирига чуқур ҳурмат билан қарайдиган, Ватан манфаатлари йўлида фидойилик намуналарини кўрсатишга қодир бўлган шахсларга хос фазилат.

Вербал – (лот.) оғзаки; бунда сиёсий иштирокни шахснинг субъектив жиҳатига боғлиқ эмаслигига ишора қилинмоқда.

Вето – (лот. тақиқлайман) давлат бошлиғи ёки парламент олий палатасининг қонун чиқарувчи ташкилот қабул қилган қонунни кучга киришини бир муддатга тўхтатиб қўйиш ёки уни кучга киритмаслик ҳуқуқи: мутлоқ вето, кечиктирувчи вето.

Виждон эркинлиги – ижтимои-фалсафий тушунча; ҳар кимнинг ўз эътиқодига кўра, мазкур жамиятда мавжуд ижтимоий меъёрларни бузмаган ҳолда виждони буюргани бўйича яшаш, ишлаш имконияти. Бунда динга муносабат масаланинг бир томони ҳисобланади.

Виждон эркинлиги – фуқароларнинг истаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қандай динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқи.

Генезис - юнон. genesis- келиб чиқиш; пайдо бўлиш, ташкил топиш жараёни.

Гильдия тизими – (нем. корпорация) элиталарни шакллантириш тизимларидан бири. Унга 1) епиклик, юқори лавозимларга элитанинг қуйи қатламларидан номзод танлаш, юқорига силжишнинг поғонавийлиги; 2) лавозимларни эгаллаш учун кўплаб расмий шартларнинг мавжудлиги; 3) танловни алоҳида имтиёзли кичик гуруҳ амалга ошириши; 4) мавжуд етакчи типини тиклашга, яратишга, сақлаб қолишга ҳаракат қилиниши сигарилар хос.

Гипотетик – фараз қилинган, тахмин қилинган.

Глобал - фран. global-умумий); умуман олганда, бутун ер юзи бўйлаб.

Глобал - фран. global-умумий); умуман олганда, бутун ер юзи бўйлаб.

Ғоя – инсон тафаккурида вужудга келадиган, ижтимоий характерга эга бўлган, руҳиятга кучли таъсир ўтказиб, жамият ва одамларни ҳаракатга чорлайдиган, мақсад-муддао сари етаклайдиган кучли, теран фикр

Ғоявий бўшлиқ - деб, эски ҳукмрон мафкура ҳалокатга учраб, у билан боғлиқ тушунчаларнинг қадрсизланиши, бугунги ҳаёт, ўтмиш ва келажакка дахлдор қадриятлар, тушунча ва тасаввурларни тўлиқ англаб етмаслиги оқибатида одамларнинг қалби ва онгида вужудга келадиган бўшлиққа айтилади.

Гуманизм (инсонпарварлик) – тенглик, адолат, ўзаро ҳурмат, инсон

кадрини ардоқлаш, одамлар фаровонлиги учун ғамхўрлик қилиш ғоялари сингдирилган дунёқараш.

Гуруҳ - манфаатлар, қарашлар, касбий, фаолият тарзи бўйича бирлик ва умумийлик касб этган шахслар йиғиндиси, бирлашмаси.

Давлат – муайян ҳудудда жамият ва унинг сиёсий тизимини ташкил этиш усули, ҳокимиятнинг марказий институти, жамиятнинг сиёсий ташкилоти бўлиб, маълум бир ҳудуд ва унда яшовчи халқларни ўз ичига олади. Жамиятни бошқарувга тизим сифатида Давлат ички тизимга ўз ваколатларини амалга ошириш учун махсус органларга эга. Давлат одамлар ва жамоат гуруҳларининг фаолияти ҳамда муносабатларини ташкил этади, уларни йўналтиради ва назорат қилади.

Давлат тассаруфидан чиқариш - давлат мулки ҳисобидан бошқа нодавлат мулк шакллариининг вужудга келтирилиши.

Дахлдорлик хисси– фуқароларнинг туғилган жойи, она Ватани, мустақилликни англаш, уни асраб-авайлаш, ҳимоя қилиш, уни янада ривожлантиришга чорлайдиган, шарт-шароит, омиллар мажмуи.

Демократик институтлар – бу, давлат ва жамиятда демократик тузумни шакллантирувчидемократик тамойилларни амалга оширишнинг ташкилий шакллари ҳисобланади.

Демократик институтлар - жамият ҳаётида демократик тамойилларни қарор топишга хизмат қиладиган ташкилотлар ва тузилмалар мажмуаси.

Демократик кучлар блоки–парламентдаги кўпчиликни ташкил этиш мақсадида ўздастурий мақсадли вазифаларининг яқинлигидан ёки мослигидан келиб чиққан ҳолдабир нечта сиёсий партиялар фракциялари ва Ўзбекистон экологик ҳаракатидан сайланган депутатлар ўз саъй-ҳаракатларини бирлаштириши.

Демократия(юнонча, “демос” – халқ, “кратос” – ҳокимият) – халқ ҳокимияти маъносини англатиб, халқни ҳокимият манбаи, деб билувчи сиёсий тизимни шакли. Демократия инсонни ҳар томонлама баркамол ривожланиши учун берилган имкон бўлиб, давлат конституциясида озчиликнинг кўпчиликка бўйсунуши тамойили расмий эълон қилинди, ҳамда фуқароларнинг эркинлиги тенг ҳуқуқлиги эътироф этилди. Демократия ҳар бир даврнинг ижтимоий – иқтисодий шароитларига мос шаклланиб, ривожланиб боровчи чегарасиз табиий – тарихий жараёндир.

Децентрализация - номарказлаштириш; марказий ҳокимият органлари ваколатларининг бир қисмини маҳаллий ҳокимият органлари, ўзини ўзи бошқариш органлари ва нодавлат ташкилотларга бериш; марказлашувнибўшаштириш ёки бекор қилиш, тугатиш.

Диаспора – юн. diaspora -тарқалиш маъносида бўлиб, маълум бир давлат ҳудудида яшовчи, аммо бошқа бир давлатда ўз давлат тузилмасига эга, маълум бир халқ миллат вакиллариининг йиғиндиси (масалан Ўзбекистонда яшовчи рус, украин миллатининг диаспораси).

Диверсификация – лот. diversification – ўзгариш, турли-туманлик, фаолиятни ҳар томонламава турли-туман йўналишларда ривожлантиришга стратегик мўлжал олиш. Масалан, капитални диверсификациялаш –

иқтисодий таваккалчиликнинг хавfli оқибатини камайтириш мақсадида капитал маблағларни турли объектлар ўртасида бўлиб-бўлиб жойлаштириш.

Диний бағрикенглик - бизнинг дунёмиздаги турли бой маданиятларни, ўзини ифодалашнинг ва инсоннинг алоҳидалигини намоён қилишнинг хилма-хил усуллари хурмат қилиш ва тўғри тушунишни англатади. Уни билим, самимият, очиқ мулоқот ҳамда ҳурфикр, виждон ва эътиқод вужудга келтиради.

Дискурс - ингл. discourse < лат. discursus – суҳбат, муомала, монолог, диалог.

Дифференциация – (лот. differentia-фарқлаш, ҳар хиллик); тақсимланиш, ниманидир алоҳида турли хил унсурларга ажралиши, бўлакларга бўлиниш.

Дуализм – (лот.) икки тарафламалик (шунингдек, фалсафадаги дунё асосида иккита мустақил бош сабаб – руҳ ва модда, идеаллик ва моддийлик мавжуд деган қарашлар ҳақидаги таълимот).

Давлат субсидияси – социал ва ижтимоий аҳамиятга молик фаолиятни амалга ошираётган нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини қўллаб-қувватлаш учун Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети, давлат мақсадли жамғармалари маблағлари ҳисобидан бериладиган ҳамда аниқ лойиҳалар билан боғлиқ бўлмаган молиявий ёки бошқа моддий кўмак. Давлат субсидияларидан фақат нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамияти бошқа институтларининг уставида белгиланган мақсад ва вазифаларни бажариш, моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ҳамда ижтимоий фойдали мақсадларга эришиш учунгина фойдаланилади.

Давлат гранти – ижтимоий фойдали мақсадларга эришишга қаратилган лойиҳаларни амалга ошириш учун Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети маблағлари, шунингдек, жамоат фондларининг маблағлари ҳисобидан нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларига уларнинг буюртмалари бўйича танлов асосида бериладиган пул маблағлари ва моддий ресурслар. Давлат грантларини ажратиш Олий Мажлис ҳузуридаги Нодавлат нотижорат ташкилотларини ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини қўллаб-қувватлаш жамоат фонди, шунингдек, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси, халқ депутатлари вилоятлар ва Тошкент шаҳар Кенгашлари ҳузуридаги нодавлат нотижорат ташкилотларини ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини қўллаб-қувватлаш жамоат фонди орқали амалга оширилади.

Давлат-хусусий шериклиги – инвестиция, инновация, инфратузилма ва бошқа лойиҳа ҳамда муҳим бўлган давлат, ижтимоий, иқтисодий, илмий-техникавий аҳамиятга эга дастурларни кўзда тутувчи чора-тадбирлар мажмуи. Бунда давлат бошқаруви, ҳудудий ҳукумат органлари ва Вазирлар Маҳкамаси томонидан ваколатланган бошқа давлат ташкилотлари давлат шериги бўла олади.

Хусусий шерик – Ўзбекистондаги юридик ёки жисмоний шахс, хорижий юридик ёки жисмоний шахс, давлат-хусусий шериклигини тузган ёки тузиш истагида бўлган халқаро ташкилот. Улар фаолиятининг асосий мақсади фойда олишдир. Давлат-хусусий шериклиги қўйидаги соҳаларда амалга оширилади: фан, техника ва инновациялар, тиббиёт; таълим, маданият ва ижтимоий хизматлар; телекоммуникация; транспорт хизматлари; йўл сектори; уй-жой ва коммунал хизматлар; қурилиш материаллари ишлаб чиқариш; ёқилғи-энергетика ва кимё саноати; энергиянинг қайта тикланувчи манбалари; механик муҳандислик; металлургия; қишлоқ ва сув хўжалиги; табиатни муҳофаза қилиш.

Демократик институтлар – жамият ҳаётида демократик тамойилларни қарор топтиришга хизмат қиладиган ташкилот ва тузилмалар мажмуаси, давлат ва жамиятда демократик тузумни шакллантирувчи демократик тамойилларни амалга оширишнинг ташкилий шакллари.

Европоцентризм - Ғарбий Европа маданияти бутун инсоният учун наъмуна, деб қаровчи концепция. Унга кўра Ғарбий Европа – жаҳон тараққиёти марказидир.

Жазо – ҳуқуқбузарлик содир этишда айбланган шахсларга нисбатан қўлланадиган маънавий, моддий ёки жисмоний чеклашлар билан боғлиқ бўлган мажбурлов чораси.

Жамият – инсонлар муносабати ва ижтимоий алоқалар йиғиндиси. Жамият тарихий, моддий-маънавий ҳаёт тарзидан келиб чиққан ҳолда умумий орзу-мақсадлари билан бирлашган инсонлар уюшмасининг алоҳида шакли. Жамият доимо ўзгариш ва ривожланишда бўлиб, унинг асосини доимо инсонлар ташкил этади.

Жамоа манфаати – кишилар гуруҳи, корхона ва фирмаларга тегишли манфаатлар мажмуидир.

Жамоат бирлашмалари – фуқароларнинг қонунда белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказилган бирлашмалари. Уларга касаба уюшмалари, сиёсий партиялар, олимларнинг жамиятлари, фахрийлар ва ёшларнинг ташкилотлари, ижодий уюшмалар ва фуқароларнинг бошқа бирлашмалари киради.

Жараён – муайян вақт оралиғида бўлиб ўтган ўзгаришлар, воқеа ва ҳодисаларнинг давомийлиги. Ж.лар узлукли ва узлуксиз, табиий ва сунъий, такрорланувчи ва бетакрор, бошқарилувчи ва бошқарилмас бўлиши мумкин.

Жиноят – қонунданазарда тутилган ижтимоий хавfli қилмиш.

Жамоат бирлашмалари – фуқароларнинг қонунда белги-ланган тартибда рўйхатдан ўтказилган бирлашмалари. Уларга касаба уюшмалари, сиёсий партиялар, олимлар жамиятлари, фахрийлар ва ёшлар ташкилотлари, ижодий уюшмалар ва фуқароларнинг бошқа бирлашмалари киради. *Ж.б.* – маънавий ёки бошқа номоддий эҳтиёж-ларни қондириш учун ўз манфаатларининг муштараклиги асосида қонунда белгиланган тартибда бирлашган фуқаролар ихтиёрий бирлашмаси.

Жамоат бирлашмаси қатнашчилари мазкур бирлашмага мулк қилиб берган мол-мулкларига, шу жумладан, аъзолик бадалларига бўлган

хуқуқларини сақлаб қолмайдилар. Улар аъзо сифатида қатнашаётган жамоат бирлашмасининг мажбуриятлари бўйича жавоб бермайдилар, мазкур бирлашма эса ўз аъзолари мажбуриятлари бўйича жавоб бермайди.

Жамоат фонди – жисмоний ва (ёки) юридик шахслар томонидан ихтиёрий мулкрий бадаллар кўшиш асосида ташкил этилган, хайрия, ижтимоий, маданий, маърифий ёки бошқа ижтимоий фойдали мақсадларни кўзлайдиган, аъзолиги бўлмаган нодавлат нотижорат ташкилоти.

Идентификация – (лот. ўхшатмоқ, тенглаштирмамоқ, бараварламоқ) монандлик. Сиёсий идентификация - у ёки бу сиёсий гуруҳга ўзини бошқалардан ажратиш имконини берувчи барқарор белгилар, хусусиятлар бирлиги.

Ижтимоий адолат – барча ижтимоий тоифаларнинг жамиятда ўз ўрни мавжудлигини ва қонун олдида уларнинг ўзаро тенг ҳуқуқларга эга эканлигини эътироф этиш.

Ижтимоий манфаат – бу барча жамият аъзоларининг биргаликда рўёбга чиқадиган манфаатларидир.

Ижтимоий уюшмалар – фуқаролар манфаатлари умумийлиги ва ихтиёрийлик асосида вужудга келувчи, лекин ўз фаолияти натижасида даромад олишни кўзламайдиган ташкилотлар (сиёсий партиялар, оммавий ҳаракатлар, касаба уюшмалари, аёллар, кексалар, ногиронлар, ёшлар, болалар ташкилотлари, илмий техник, маданий-маърифий, спорт ва бошқа кўнгилли жамиятлар, жамғармалар, ассоциациялар, бошқа тузилмалар). Демак, фуқароларнинг ҳар қандай кўнгилли уюшмаси – ижтимоий уюшмадир. Мавжуд сиёсий ҳаётни ўзгартиришга ёки унга таъсир этишга уринувчи ижтимоий уюшмалар сиёсий, деб қаралади.

Ижтимоий ҳамкорлик – турлимиллат, ирқ ва динга мансуб кишилар ва гуруҳларнинг умумий мақсад йўлидаги ҳамжиҳатлиги.

Ижтимоий шериклик - давлат органларининг нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини, шу жумладан тармоқ, ҳудудий дастурларни, шунингдек норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига дахлдор бўлган бошқа қарорларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш борасидаги ҳамкорлигидир

Ижтимоий-иқтисодий муносабатлар - бу кишилар учун зарур бўлган ҳаётий неъматларни ишлаб чиқариш, тақсимлаш, айирбошлаш ва истеъмол қилиш жараёнида вужудга келадиган муносабатлар.

Иқтисодий мустақиллик –муайян бир мамлакатнинг шу мамлакатда мавжуд ишлаб чиқариш кучлари ва ишлаб чиқариш воситаларига, табиий ва маънавий бойликларга ва шу бойликлар туфайли яратилган маҳсулотдан тушган миллий даромадга ва уни тақсимлашга ягона эгалик қилиши.

Иқтисодий ресурслар – маълум даврда маълум бир мамлакат ихтиёрида тўпланган ва мавжуд бўлган ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш, уларни истеъмолчиларга етказиб бериш ва истеъмол жараёнларида қўлланилиши мумкин бўлган воситалар, кўр-қутлар, имкониятлар ва

манбалардир

Индивид - лот. *individuum*-бўлинмас, алоҳида; инсон зотининг алоҳида олинган намунаси, унинг вакилларида бири; ҳар бири алоҳида, мустақил мавжуд бўлган тирик организм; шахс эса у ёки бу инсон сифатида намоён бўлиб, у маълум ва бетакрор индивидуалликка эга бўлади.

Инсон омили – инсон моҳиятига хос бўлган энг муҳим хусусиятларни – инсондаги жисмоний – руҳий томонларнинг бирлиги.

Инсон ҳуқуқлари- унга тор маънода фақат давлат ҳимоя қиладиган ва кафолат берадиган ҳуқуқлар кириб, бу ҳуқуқларга барча фуқароларнинг қонун олдида тенглиги, яшаш ва жисмоний дахлсизлик ҳуқуқи, инсон кадр-қиммати хурмат қилиш, ўзбошимчалик ва ноқонуний ушлаш ёки қамаш, виждон ва дин эркинлиги, ота-оналарнинг ўз болаларини тарбия қилиш ҳуқуқлари киради. Кенг маънодаги инсон ҳуқуқлари эса ўзида шахс эркинлиги ва ҳуқуқларининг кенг мажмуаси ва турларини ифодалайди

Инсонпарвар демократик ҳуқуқий давлатнинг ўзига хос белгилари - биринчидан, жамоат ва давлат турмушининг барча соҳаларида ҳуқуқ ва қонуннинг устуворлиги, қонун талабларининг давлат ҳокимияти ва барча органлари, ўзини ўзи бошқариш органлари, мансабдор шахслар ва фуқаролар томонидан ижро этилиши; иккинчидан, шахс ҳуқуқлари ва эркинликларининг реаллиги, уни эркин камол топтириш таъминланиши, давлат билан шахснинг ўзаро масъуллиги; учинчидан, давлат ҳокимиятини қонунчилик, ижрочилик ва судҳокимиятига бўлиш асосида амалга ошириш.

Институт - лот. *institutum*-маҳкама, идора, муассаса; тизимлаштирилган, ҳаммага танилган, амалда қўлланилаётган ва эътироф этилган (ҳар қачон ҳам ўз расмий тасдиғини топавермайдиган), у ёки бу тарзда мустаҳкамланган қоидалар ва меъёрларга мувофиқ ўзаро хатти ҳаракат қилиш учун қўллаб-қувватланаётган кўрсатмаларга эга бўлган ижтимоий агентларнинг ўзаро хатти ҳаракатлари шакллари киради.

Интеграция - лот. *integratio*-тикланиш, бажариш; *integer*-бир бутун; қандайдир қисмларнинг бир бутунликка бирлашиши.

Интерактив давлат хизматлари – идоралар томонидан жисмоний ва юридик шахсларга идораларнинг ахборот тизимлари воситасида телекоммуникация тармоқлари орқали кўрсатиладиган хизматлар. Бизнинг мамлакатимизда бу хизматлар 2013 йил 1 июлдан ҳаракат қилувчи ҳамда давлат органларининг аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектлар билан ўзаро ҳамкорлигининг қулай ва самарали воситаси сифатида хизмат қилувчи my.gov.uz Интерфаол Давлат хизматлари ягона портали орқали кўрсатилади.

Интернет – ахборот билан алмашиш учун ҳам компьютер тармоқлари фойдаланувчиларни, ҳам шахсий компьютерларни ўзаро боғловчи бутун дунё ахборот компьютер тармоғи.

Интернет журналистика – бу интернет маконида ахборот шакллар долзарблигини шакллантириш ва тақдим қилиш бўйича фаолиятни касб этувчи сифат жиҳатидан янги ва цивилизацияли феномендир, бунда бундай шакллар ташувчисига нафақат сўз, балки расм, фотосурат, кино, видео,

товуш, веб-саҳифа – кенг маънода ахборот ёки матн ташувчиси сифатида намоён бўлишга қодир ҳар қайси объект айланиши мумкин.

Интерпелляция - фр. *interpellation* < лат. *interpellatio* < *interpellare* – муносабат, алоқа, суҳбат ва бошқа шу кабиларни бўлиб қўйиш, қарши чиқиш.

Интерфаол мулоқот – реал вақт режимида турли ОАВ (асосан Интернет) воситасида “жонли” мулоқот қилиш. Шартли равишда бундай мулоқотнинг бир неча шаклини белгилаш мумкин:

Информация – лот. *informatio* – хабардор қилиш, тушунтириш, баён қилиш маъноларини беради. Шунингдек, лот. *informare*- шакл бериш кабилида ҳам ишлатилади.

Иррационал – (лот.*irrationalis*) билишнинг асосий воситаси сифатида ҳис-туйғу, инстинкт ва эътиқодни тан олувчи фалсафий қараш.

Ишлаб чиқариш усули - ишлаб чиқарувчи кучлар ва ишлаб чиқариш муносабатлари бирлиги ҳамда ўзаро таъсири.

Ишлаб чиқарувчи кучлар - ишлаб чиқаришнинг шахсий ва моддий омиллари, яъни ишчи кучи билан ишлаб чиқариш воситалари бирлиги.

Ижтимоий ҳамкорлик – турли миллат, ирқ ва динга мансуб кишилар ҳамда гуруҳларнинг умумий мақсад йўлидаги ҳамжиҳатлиги. Шунингдек, жамият барча аъзолари ва ижтимоий гуруҳларнинг умумий мақсад йўлида биргаликда фаолият олиб бориши, уларнинг ўзаро ҳамжиҳатлигини ифода этади. У жамиятнинг бош стратегик мақсади, ривожланиш гоёси ва мақсади билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, унинг туб манфаатлари йўлида аҳоли ҳамда ижтимоий гуруҳларнинг тараққиётини таъминлаш учун кенг миқёсда олиб бориладиган биргаликдаги фаолият.

Ижтимоий шериклик – фуқаролар, ижтимоий субъектлар ва муассасалар жамият ҳаётининг муайян бир соҳасидаги ўзаро биргаликдаги ҳаракатлари мажмуи. *И.ш.* фуқаролик жамиятига хос, давлат ва фуқаролик жамияти институтларининг ўзаро ҳамкорлиги учун энг қулай мувозанатни таъминлайдиган ижтимоий муносабатларнинг алоҳида тури ҳисобланади. Бундай муносабатларда ижтимоий шериклик – давлат ва фуқаролик жамияти институтлари ўртасидаги ўзига хос ижтимоий-сиёсий муносабатлар тизими бўлиб, унда манфаатлар қарама-қаршилиги ва уни ҳал этиш йўллари кўзда тутилади. Ижтимоий шериклик бошқа ижтимоий-сиёсий жараёнлар билан ҳам чамбарчас боғлиқ.

Ижтимоий шерикчилик – ижтимоий ҳамкорликни амалга оширишнинг муҳим механизми бўлиб, бу давлат органлари, жамоат ташкилотлари ҳамда бизнес вакилларининг ижтимоий ҳамкорлик асосидаги тармоқлараро, соҳалараро, идоралараро фаолияти.

Ижтимоий шериклик – давлат органларининг нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини, шу жумладан, тармоқ, ҳудудий дастурларни, шунингдек, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига дахлдор бўлган бошқа қарорлар ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш борасидаги ҳамкорлиги.

Ижтимоий шериклик субъектлари – давлат органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари.

Ижтимоий шерикликнинг асосий принциплари – қонунга бўйсунтириш; тенг ҳуқуқлилиқ; очиқлик ва шаффофлик; ҳаммабоплик; мустақиллик; холислик; ўзаро ҳурмат, манфаатларнинг инобатга олиниши ва масъулият; мажбуриятлар қабул қилишнинг ихтиёрийлиги.

Ижтимоий шериклик соҳалари – бу қуйидаги соҳалар-да амалга оширилиши мумкин:

аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш, қўллаб-қувватлаш ва унинг ижтимоий фаоллигини ошириш;

аҳоли бандлигини таъминлаш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик, фермерликни ривожлантириш;

атроф муҳитни, аҳоли соғлигини муҳофаза қилиш ва соғлом турмуш тарзини қарор топтириш;

ҳар томонлама баркамол ва соғлом ёш авлодни шакллантириш, ёшларга билим бериш, уларни маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш ва касбга йўналтириш;

оналик ва болаликни, шунингдек, хотин-қизлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, уларнинг мамлакат ижтимоий-сиёсий, социал-иқтисодий, маданий ҳаётида тўлақонли иштирок этишини таъминлаш, соғлом оилани шакллантириш;

фан, таълим, ахборотлаштириш, маданият ва спортни ривожлантириш;

аҳолининг ҳуқуқий билими, ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, фуқаролик жамияти ва демократик ҳуқуқий давлат асосларини мустаҳкамлаш;

миллатлараро, маданиятлараро тотувлик ва фуқаролар тотувлиги ғояларини мустаҳкамлаш, кўп асрлик, анъанавий маънавий-ахлоқий ҳамда тарихий-маданий қадриятларни тиклаш ва сақлаш;

истеъмомчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш.

Ижтимоий шерикликнинг асосий шакллари – бу қуйидагилардан иборат:

нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамияти бошқа институтларининг мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини ишлаб чиқиш ҳамда амалга оширишда иштирок этиши;

нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамияти бошқа институтларининг норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ишлаб чиқиш ҳамда амалга оширишда иштирок этиши;

нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамияти бошқа институтлари вакилларининг давлат органлари ҳузуридаги ишчи гуруҳлар, комиссиялар ва жамоатчилик-маслаҳат органлари фаолиятида иштирок этиши;

ижтимоий шериклик субъектлари томонидан биргаликда тадбирлар, маслаҳатлашув ва музокаралар ўтказиш;

ижтимоий шериклик субъектлари томонидан ижтимоий шериклик тўғрисида битим ва шартномалар тузиш, биргаликда лойиҳа ва режалар

ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш;

ижтимоий шериклик субъектлари ўртасида ўзаро қўллаб-қувватлаш, ахборот алмашиш.

Ижтимоий адолат – барча ижтимоий тоифаларнинг жамият-да ўз ўрни мавжудлиги ва қонун олдида уларнинг ўзаро тенг ҳуқуқларга эга эканлигини эътироф этиш.

Ихтилоф (араб. қарама-қаршилик, келишмовчилик, зиддият, низо) – одамларнинг биргаликда ҳаракат қилиш усули бўлиб, бунда қарама-қаршилик, ғанимлик, эришилган яқдиллик, келишув ва ҳамкорликни бузиш тамойиллари устун туради.

Касаба уюшмалари – корхона, муассаса, ўқув юрти ва бошқа меҳнат жамоаларида ишлаётган ишчи ва ходимларнинг ижтимоий манфаатларини ҳимоя қилиш, иш берувчилар билан ишчиларнинг ижтимоий шерикчилигини ташкил этиш мақсадида фаолият юритадиган нодавлат ноижорат ташкилоти.

Консенсус (лот. consensus – уйғунлик, яқдиллик, келишув) – қарор қабул қилиш, низоларни ҳал этиш усули. Ушбу тушунча фикр, мулоҳазалар бирлиги, ўзаро келишув, овоз берувчилар барчасининг розилиги олинган ҳолдагина кучга кирувчи қарор қабул қилиш маъноларини ҳам беради. Кенг маънода, бирор-бир масала юзасидан эътироз йўқлиги асосий масалалар бўйича умумий келишув бўлади. Кўп фикр асосидаги овоз. Халқаро шартномалар тузишда парламент ёки кенгашларда тегишли қарор қабул қилиш; бунда расман эътироз билдирилмаса, иштирокчиларнинг умумий розилиги асосида расмий равишда овоз берилмайди. К. усули, шунингдек, БМТ органларида тан олинган бўлиб, шу ташкилот доирасида ўтказиладиган халқаро конференция ва кенгашларда қўлланилади.

Компромисс – (лот.) турли фикр, йўналиш, қараш, ҳаракатлар келишуви.

Кучли давлатдан – кучли жамият сари – ушбу концепциянинг моҳияти одамларнинг сиёсий онги, сиёсий маданияти ва фаоллиги юксалиб боргани сари давлат вазифаларининг нодавлат тузилмалари ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига босқичма-босқич ўтиши, маҳаллалар нуфузи ва мавқеининг ошиши.

Кучли фуқаролик жамияти – инсон манфаатлари устуворлиги ва фуқаролик жамияти институтлари орқали уларнинг давлат ҳамда жамият бошқарувида фаол иштирок этиши таъминланган, қонун устувор бўлган жамият.

Кадрлар тайёрлашнинг миллий модели тизими – Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан 1997 йилнинг 29 августида “Кадрлартайёрлашмиллий дастури тўғрисида” қарор қабул қилинди. Ушбу дастурда (3-банди) кадрлар тайёрлашнинг миллий модели қуйидаги таркибий қисмлардан иборатлиги белгилаб қўйилган:

1. Шахс – кадрлар тайёрлаш тизимининг бош субъекти ва объекти, таълим соҳасидаги хизматларнинг истеъмолчиси ва уларни амалга оширувчиси.

2. Давлат ва жамият – таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимининг

фаолиятини тартибга солиш ва назорат қилишни амалга амлга оширувчи кадрлар тайёрлаш ва уларни қабул қилиб олишнинг кафиллари.

3. Узлуксиз таълим – малакали рақобатбардош кадрлар тайёрлашнинг асоси бўлиб, таълимнинг барча турларини, давлат таълим стандартларини, кадрлар тайёрлаш тизими ва унинг фаолият кўрсатиш муҳитини ўз ичига олади.

4. Кадрлар тайёрлаш тизимида – фан юқори малакали мутахассислар тайёрловчи ва улардан фойдаланувчи, илғор педагогик ва ахборот технологияларини ишлаб чиқувчи.

5. Кадрлар тайёрлаш тизимида ишлаб чиқариш – кадрларга бўлган эҳтиёжини, шунингдек, уларнинг тайёргарлик сифати ва савиясига нисбатан кўйиладиган талабларни белгиловчи асосий буюртмачи, кадрлар тайёрлаш тизимини молия ва моддий-техник жиҳатидан таъминлаш жараёнининг қатнашчиси (“Баркамол авлод–Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори”, Т., 2008., 41-53 б.).

Касаба уюшмалари -корхона, муассаса, ўқув юрти ва бошқа меҳнат жамоларида ишлаётган ишчи ва ходимларни ижтимоий манфатларини ҳимоя қилиш, иш берувчилар билан ишловчиларнинг ижтимоий шерикчилигини ташкил этиш мақсадида фаолият юритадиган нодавлат ноижорат ташкилоти;

Квази... – лот. турли сўзлар бошига қўйилувчи ва «гўё», «сохта» маъноларини берувчи қўшимча. Масалан, квазидемократия.

Квинтэссенция – (лот. бешинчи асос) бирор нарсанинг асос, моҳияти; энг муҳим, энг асосий.

Компетент – (лот. competents- лойиқлик, мутаносиблик); ўз билими ёки ваколати билан бирон-бир қарорни қабул қилиш, масалани ечиш ёки улар юзасидан ҳукм чиқариш учун зарур бўлган илмга ёки қобилиятга эга бўлишни англатади.

Конфессия -лат. cōnfessio динлар ва унинг шаҳобчалари, тармоқлари, мазҳаб, оқим ва йўналишларини ифодаловчи умумий тушунча.

Концепция - лот. conceptio-идрок қилиш, идрок, ўзлаштириш; у ёки бу ҳодисаларга нисбатан қарашлар тизими; қандайдир ҳодисаларни кўриб чиқиш, ниманидир англаш усули.

Конъюнктура – лот. conjunctura - боғлаш, қўшиш. Бозорконъюнктураси – талаб ва таклиф, баҳолар даражалари, моллар захиралари, шунингдек, иқтисодий цикллар ўзгаришлар даври – кўтарилиш ёки таназзул кабилар ўзаро тегишли нисбати натижасида эркин бозордаюзага келган иқтисодий вазиятлар. Конъюнктуранинг биринчи белгиси унинг тез ўзгарувчанлиги, доимий эмаслиги ва аксарият ҳолларда тебраниб туриши ҳисобланади.

Кооперация- лот. cooperatio-ҳамкорлик; кўпчилик кишиларнинг биргаликда битта ёки ўзаро бир-бирларига боғлиқ ўлган бир неча фаолиятлардаги иштироки, меҳнатни ташкил этиш шаклларида бири; ишлаб чиқариш ва маҳсулот айирбошлаш соҳасидаги жамоавий бирлашма.

Космополитизм - (юнон. kosmopolites — дунё фуқароси) — дунё фуқаролигини даъво қилиш, шунингдек, миллий ва давлат суверенитетини рад этиш, турли миллий анъана, маданият ҳамда ватанпарварлик туйғусидан воз кечиш ғоясини илғари

сурадиган қараш. Космополитизм- яъни, қаерда яхши ҳаёт бўлса ўша ерни ватан деб билиш. Бу тамойил инсонда ватан ҳиссини йўқотади, ғурурни ўлдиради. Бу эса ҳар бир жамият учун ҳалокатлидир.

Кўппартиявийлик—мамлакат парламентида кўпчилик ўринни олиш учун тенг имкониятга эга бир неча сиёсий партиялар мавжуд бўлган сиёсий тизим.

Кучли давлат —омма фаолиятига асосланган кучли бошқарув тизимига, ривожланган иқтисодиёт, юксак маънавиятга эга бўлган давлат. Бундай давлат мустаҳкам иқтисодий, ҳуқуқий ва маънавий асосга эга бўлади. Унинг қудрати фуқаролар ҳамжиҳатлиги, жамиятдаги дўстлик ва бағрикенглик, ҳар бир фуқаронинг онглик даражаси, давлат бошқарувидаги фаол иштирокига асосланади.

Кучли давлатдан-кучли жамият сари — ушбу концепциянинг моҳияти одамларнинг сиёсий онги, сиёсий маданияти ва фаоллиги юксалиб боргани сари давлат вазибаларининг нодавлат тузилмалари ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига босқичма-босқич ўтиши, маҳаллаларнинг нуфузи ва мавқеининг ошиши демакдир.

Кучли жамият-мустаҳкам негизнинг барқаролиги таъминланган, давлатнинг бошқарувчилик фаолияти қисқариб, жамоат ташкилотларининг роли кучайган, фуқароларнинг қонун асосида, уларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари олий кадриятларга айланган жамият.

Кучли фуқаролик жамияти — инсон манфаатлари устуворлиги ва фуқаролик жамияти институтлари орқали уларнинг давлат ва жамият бошқарувида фаол иштирок этиши таъминланган, қонун устувор бўлган жамият.

Қонун — қонунчилик ҳокимиятининг фуқаролар, жамият ва давлат ҳаётига тааллуқли муносабатларда муайян тартиб жорий этиш борасидаги иродасининг намоён бўлиши.

Қонун устуворлиги — ушбу тамойилнинг мазмуни шуни англатадики, қонун ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида қатъий ҳукмрон бўлади. Яъни, ҳеч ким, ҳеч бир давлат органи, мансабдор шахс, тадбиркор ёки бошқа бир фуқаро қонунга бўйсунмиши, ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий муносабатлар фақат қонун билан тартибга солинади, унинг барча иштирокчилари эса, ҳеч бир истисносиз, ҳуқуқ нормаларини бузганлиги учун жавобгарликка тортилиши керак. Ҳуқуқий нормаларни тадбиқ этишда конституция ва қонунларнинг нормалари бошқа ҳуқуқий нормалардан устун туради.

Легитимлик — (лот. қонуний) муайян давлат ҳокимиятининг қонунийлигини а) фуқаролар томонидан; б) халқаро ҳамжамят томонидан эътироф этилишини англатувчи кадриятий тушунча. Тарихан анъанавий, харизматик, оқилона-қонуний шаклларда номоён бўлади.

Либерализм — (лот. эркинлик) мафкура, ижтимоий-сиёсий ҳаракат. У ижтимоий имтиёзлар ва авлоддан-авлодга ўтувчи ҳокимиятга қарши чиқиб буржуа қатламларининг қарашларини ўзида мужассам этади. Асосий тамойиллари: индивидуализм, эркинлик, бозор ва рақобатнинг мутлоқлиги, давлатни чеклаш зарурлиги (асосчилари И.Бентам, Ж.Милл, А.Смит,

Г.Спенсер).

Либераллаштириш – ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида эркинлик устувор бўлишини, жамиятнинг эволюцион ривожланиш йўлини эътироф этувчи ва асословчи назария, амалиёт.

Лига- лот. ligare-боғламоқ; ижтимоий-сиёсий бирлашма; давлатлар, ташкилотлар, алоҳида шахслар иттифоқи.

Лобби - лот. lobуу-кулуар; жамиятдаги маълум бир сиёсий доиралар, кучли иқтисодий тизилмалар манфаатларини ифодаловчи, ана шу манфаатларни амалга ошириш парламент ва мансабдоршахсларга босим ўтказишга интилаётган гуруҳлар.

Маданият – кишиларнинг табиатни, борлиқни ўзлаштириш ва ўзгартириш жараёнида яратган моддий, маънавий бойликлар ҳамда бу бойликларни қайта тиклаш ва бунёд этиш йўллари ва услублари мажмуи.

Маданиятли одам – ўқимишли, замон талаблари асосида кийиниш ва муомала меъёрларига амал қилувчи, ахлоқ нормаларига тўла амал қиладиган, илғор фалсафий ғояларга эга бўлган, жаҳон маданияти дурдоналаридан хабардор бўлган шахсга айтилади.

Манфаат – индивид ва ижтимоий гуруҳлар фаолиятининг асосий сабаби.

Манфаатлар - лот. interest аҳамият касб этиш, муҳим; объектив равишда аҳамият касб этган, инсон, жамоа, миллат, жамият қабилар учун зарур бўлган зарурий эҳтиёжлар; кимгадир фаровонлик бағишлайдиган, кимгадир фойда келтирадиган нарсалар.

Манфаатлар гуруҳлари - унга аъзо бўлган кишиларнинг манфаатларини бошқа гуруҳлар ва сиёсий институтларнинг ўзаро муносабатларида, шунингдек, ўз гуруҳи ичида ифода қилиш учун тузилган ихтиёрий ташкилотлар.

Маргинал – (фр. “marginal”) иккинчи даражали, охириги, четда турувчи; сиёсатшуносликда – олдинги ижтимоий алоқаларини йўқотган, янги ҳаёт шарт-шароитларига ҳали мослаша олмаган, қандайдир ижтимоий гуруҳлар орасида ёки энг чеккасида турган ижтимоий одам, жамиятнинг сиртида қолган: люмпен, мискин ва ҳоказо.

Маҳаллий (ёки муниципал) бошқарув - маъмурий-худудий бирликлардаги аҳолининг манфаатларини ифодалайдиган ва сайлаб қўйиладиган органлар ҳамда уларнинг маъмурий аппарати томонидан амалга ошириладиган маҳаллий аҳамиятга молик ишларни бошқариш.

Маънавий баркамол инсон – комил инсон тушунчаси билан ҳамоҳангдир. Айни вақтда маънавий баркамол инсон тушунчаси соғлом авлод тушунчаси билан ҳам боғланиб кетади. Илмий адабиётларда бу тушунчалар алоҳида-алоҳида ишлатилса-да, моҳиятан уларнинг ҳаммаси инсон ахлоқи ва одобини, уларда шаклланган барча ижобий хислатларни, уларнинг инсонларга, жамиятга ва Ватанга бўлган муносабатларидан тортиб, токи оилага, ота-онага ва бошқаларга муносабатларининг барча қирраларини қамраб олади.

Маънавий жасорат – ер юзида барча ўлмас обидаларни, инсоният ҳаётини тубдан ўзгартириб юборган жамики улуғ кашфиёт ва ихтироларни, мумтоз санъат ва адабиёт дурдоналари ҳамда мардлик ва қаҳрамонлик

намуналарини кўрсатган инсонларнинг мислсиз ақл-заковати ваюксак маънавий салоҳиятини ифодалайди.

Маънавий таҳдид – тили, дини, эътиқодидан қатъи назар, ҳар қайси одамнинг том маънодаги эркин инсон бўлиб яшашига қарши қаратилган, унинг айнан руҳий дунёсини издан чиқариш мақсадини кўзда тутадиган мафкуравий, ғоявий ва информацион хуружларни назарда тутди.

Маънавият – инсонни руҳан покланиш, қалбан улғайишга чорлайдиган, одамнинг ички дунёси, иродасини бақувват, имон-эътиқодини бутун қиладиган, виждонини уйғотадиган беқиёс куч, унинг барча қарашларининг мезонидир.

Маънавиятга таҳдид – инсон қалби ва имон эътиқодини сусайтиришга қаратилган ҳамда инсоннинг ўзлигидан бегоналаштириб, келажагидан маҳрум этишга йўналтирилган ёт ва бегона ғоялар.

Маънавиятни шакллантирадиган мезонлар – инсон онгига таъсир кўрсатадиган, унинг дунёқараши тафаккур тарзини муайян йўналишга соладиган, ўзгартирадиган, жамият, миллатга хос маънавий, маданий ва моддий асослар, анъаналар, қадриятлар, мерос, турмуш тарзи, ғоялар ва қарашларни умумлаштирувчи тушунча.

Маърифат – таълим тарбия, иқтисодий, сиёсий, фалсафий, диний ва маънавий бойликларнинг, уларни янада кўпайтириб ҳамда такомиллаштириб бориш усулларининг мажмуи.

Мафкуравий иммунитет - лотинча Immunitatis сўзидан олинган бўлиб –бирор нарсадан озод этиш маъносини англатади. Шахс, ижтимоий гуруҳ, миллат, жамиятни турли зарарли ғоявий таъсирлардан химоялашга хизмат қилувчи тизим. У мафкуравий эътиқод билан узвий боғлиқ бўлиб, “маънавий баркамол, иродаси бақувват, иймони бутун шахсни тарбиялашда, ҳар қандай реакцион, бузғунчи характердаги ғоявий тасирларга бардош бера оладиган ёшларни тарбиялашда кўл келади»¹²⁰. Маълумки, ҳар қандай касалликнинг олдини олиш учун, аввало, киши организмида унга қарши иммунитет ҳосил қилинади. Биз ҳам фарзандларимиз юрагида она Ватанга, бой тарихимизга, ота-боболаримизнинг муқаддас динига соғлом муносабатни қарор топтиришимиз, таъбир жоиз бўлса, уларнинг мафкуравий иммунитетини кучайтиришимиз зарур

Менталитет - фран.mentalite; лот mentalis-ақлий, руҳий, маънавий, ақл йўналиши ақл бичими, ақлий етуклик, заковат; маълум шахс, ижтимоий гуруҳ (кичик, катта, миллий) учун характерли бўлган дунёқараш, дунёни англаш, атроф воқеликни қабул усули; фикрлаш тарзи.

Механизм - юнон. mechane-қурол, иншоот; ҳаракат ва тезликни амалга ошириш ёки узатиш қурилмаси. Сиёсатда маъжозий маънода бирон-бир режа, дастур, мақсадни амалга ошириш йўл-йўриқларини ва воситаларига нисбатан қўлланилади.

Миллат — тил, маънавият, миллий ўзликни ангаш руҳияти, урф-одатлар, анъаналар ва қадриятлар ягоналиги асосида муайян худудда яшовчи иқтисодий

¹²⁰ Фалсафа: қомусий луғат. -Т.: Шарқ, 2004. 160-бет.

алоқалар билан боғланган мустақил субъект сифатида ўзига хос моддий ва маънавий бойликларни яратувчи кишиларнинг этник бирлигидир.

Миллатлараро муносабатлар — бирга ёки айри тарзда яшайдиган ҳар хил миллатлар ўртасида амалга ошадиган турли-туман шакллардаги алоқаларни англатувчи тушунчадир.

Миллатлараро тотувлик ғояси - миллий истиқлол мафқурасининг асосий ғояларидан бири бўлиб, мамлакатимизда истиқомат қилиб келаётган барча этник вакиллари билан, авваламбор, ўзбек миллати ва шу билан бирга ўзларининг ўртасида кўп йилларга мўлжалланган эзулик, ишончлилик, дўстоналик, яқдиллик, қариндошлик, маънавий-ахлоқий ва мафқуравий яқинлик ва бирдамлик, муросалилик ва бошқа инсонийлик муносабатлари мавжудлигини ва келажакда ҳам у янада камол топишини ифодалайди.

Миллатчилик бу - миллат айириш, бир миллатни ҳар томонлама улуғлаб, бошқаларининг ҳуқуқ, эҳтиёж ва манфаатларини назар-писанд қилмаслик, уларни ерга уришдан иборат бўлган нодемократик мафқура.

Миллий ғоя – аждодлардан авлодларга ўтиб, асрлар давомида эъзозлаб келинаётган, шу юртда яшаётган ҳар бир инсон ва бутун халқнинг қалбида чуқур илдиз отиб, унинг маънавий эҳтиёжи ва ҳаёт талабига айланиб кетган, таъбир жоиз бўлса, ҳар қайси миллатнинг энг эзгу орзу-интилиш ва умид-мақсадлари йиғиндиси.

Миллий ғоя негизлари – аждодлардан авлодларга ўтиб келаётган, халқнинг ўзига хос миллий хусусиятларини ифодалаган миллий маънавий мерос қадриятлари ҳамда дунё халқлари томонидан эътироф этилган демократиянинг умуминсоний принциплар мажмуидир.

Миллий қадрият – миллат учун муҳим аҳамиятга эга бўлган этник жиҳат ва хусусиятлар билан боғлиқ бўлган қадрият шакли.

Миллий мафқура – миллатнинг этноижтимоий бирлик сифатида мавжуд бўлиши ва ривожланишини, эркин ва озод тараққиётини ғоявий асослаш, таъминлашга қаратилган қарашлар тизими

Модель- фран. modele-намуна, тарх, ниманидир тасвири тавсифи.

Модернизациялаш- фран. modernizer-замонавий; замонавийлаштириш, ҳозирги давр талаблари, тарзи ва дидига мутаносиб равишдаги ўзгаришларни амалга ошириш.

Мулк объектлари - мулкка айланган барча бойлик турлари. Мулк субъектлари - мулк объектини ўзлаштиришда қатнашувчилар, мулккий муносабатлар иштирокчилари.

Мулкдан фойдаланиш - мол-мулкнинг Иқтисодий фаолиятда ишлатилиши ёки ижтимоий ҳаётда қўлланилиши, яъни унинг нафли жиҳатларининг бевосита истемол қилиниши.

Мулкни тасарруф этиш - мол-мулк тақдирини мустақил ҳал қилиш. Мулкка эгалик қилиш - мулкдорлик ҳуқуқининг унинг эгаси қўлида сақланиб туриши ва яратилган моддий бойликларни ўзлаштиришнинг ижтимоий шакли.

Мулкчилик муносабатлари - мулкка эгалик қилиш, ундан фойдаланиш, уни ўзлаштириш ва тасарруф этиш жараёнида вужудга

келадиган муносабатлар.

Муниципал бошқарув - ингл. municipal ўзини ўзи бошқариш; бу бошқарувнинг нисбатан номарказлашган шаклидир. Шу билан бир вақтнинг ўзиде у фуқаролик жамиятининг институти ҳисобланади. Бундай бошқарув органларининг асосий белгилари, - уларнинг сайланишлиги ва ўз худудидаги аҳоли манфаатлари асосида маҳаллий аҳамиятга эга бўлган ишларга раҳбарлик қилишдаги нисбатан мустақиллик.

Муниципалитет- фран.municipalite-шаҳар ўзини ўзи бошқариш органи; кўпчилик мамлакатлардаги ўзини ўзи бошқариш органлари.

Мустақил босма ОАВ лари – давлат бошқарувидан ҳоли бўлган, ўзининг фикр ва сўз эркинлигини рўёбга чиқарувчи, лекин бунда ўз фаолиятини амалдаги қонунчилик доирасидагина олиб борувчи оммавий ахборот воситаларидир.

Модернизациялаш – (фран. Modernizer – замонавий) замонавийлаштириш, ҳозирги давр талаблари, тарзи ва дидига муносиб равишда ўзгаришларни амалга ошириш.

Нодавлат нотижорат ташкилоти – жисмоний ёки юридик шахслар томонидан ихтиёрийлик асосида ташкил этилган, даромад (фойда) олишни ўз фаолиятининг асосий мақсади қилиб олмаган ҳамда олинган даромад (фойда) ўз қатнашчилари (аъзолари) ўртасида тақсимламайдиган ўзини ўзи бошқариш ташкилоти.

Нодавлат нотижорат ташкилоти жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини, бошқа демократик қадриятларни ҳимоя қилиш, ижтимоий, маданий ва маърифий мақсадларга эришиш, маънавий ва бошқа номоддий эҳтиёжларни қондириш, хайрия фаолиятини амалга ошириш ҳамда бошқа ижтимоий фойдали мақсадларда тузилади.

Низом- муайян давлат ёки жамоат тузилмаларини ташкил этиш тартибини, тузилиши, вазифаси, функциялари ва ваколатларини белгиловчи кодекслаштирилган норматив ҳужжат ҳисобланади.

Нодавлат нотижорат ташкилоти (ННТ) - жисмоний ва (ёки) юридик шахслар томонидан ихтиёрийлик асосида ташкил этилган, даромад (фойда) олишни ўз фаолиятининг асосий мақсади қилиб олмаган ҳамда олинган даромадларни (фойдани) ўз қатнашчилари (аъзолари) ўртасида тақсимламайдиган ўзини ўзи бошқариш ташкилотидир.

Нодавлат электрон оммавий ахборот воситалари – ўз олдида Интернет тармоғида оммавий ахборот воситаси (ОАВ) функцияларини бажариш вазифасини қўювчи нодавлат тусдаги рўйхатга олинган веб-сайтлари.

Оккультизм, - фр. occultisme, нем. Okkultismus < лат. occultus – сирли, яширин, дунёнинг яширин, ғайришуурий, илмий тафаккурга сиғмайдиган, аммо “танланган”, “тақим этилган”ларгагина насиб этувчи қудрати ҳақида нотабиий қараш.

Оммавий ахборот воситалари – кенг кўламда ахборотни йиғиш, ишлаш ва тарқатишни таъминловчи ижтимоий институтлар ва каналлар (матбуот, китоб нашриётлари, матбуот агентликлари, радио, телевидение ва

х.к.).Оммавий ахборотни даврий тарқатишнинг доимий номга эга бўлган ҳамда босма тарзда (газеталар, журналлар, ахборотномалар, бюллетенлар ва бошқалар) ва (ёки) электрон тарзда (теле-, радио-, видео, кинохроникал дастурлар, умумфойдаланишдаги телекоммуникация тармоқларидаги веб сайтлар) олти ойда камида бир марта нашр этиладиган ёки эфирга бериладиган шакли ҳамда оммавий ахборотни даврий тарқатишнинг бошқа шакллари оммавий ахборот воситасидир. «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида.(Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 3-сон, 20-модда)

Парламент - ингл. parliament, франц. parlementпарирмоқ ва сўзламоқ; парламент олий қонун чиқарувчи вакиллик органи ҳисобланади.

Парламентдаги кўпчилик–Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасида кўпчилик ўринни эгаллаган сиёсий партия фракцияси.

Парламентдаги мухолифат–янгитданшакллантирилган ҳукуматнинг тутган йўли ва дастурига ёки унинг айрим йўналишларига қўшилмайдиган сиёсий партиялар фракциялари, шунингдек Ўзбекистон экологик ҳаракатидан сайланган депутатлар гуруҳи.

Партиципация – (ингл) иштирок этмоқ; фуқаролар томонидан давлат ва жамият ишларини бошқариш жараёнида у ёки бу функцияларни бажаришини шарт қилиб қўядигандемократиянинг моделига доир нисбат.

Партия - лот. pars (partis)-қисм, гуруҳ; қандайдир ижтимоий қатлам ёки гуруҳманфаатларини ифодаловчи, қандайдир сиёсий мақсадларни кўзловчи ташкилот.

Пассив сайлов ҳуқуқи - фуқароларнинг сайланадиган давлат органлари ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларига сайланиш ҳуқуқи.

Плюрализм - лот. pluralis-турлича, турли туман; турли ижтимоий қатламлар манфаатларини ифодаловчи турли туман ижтимоий-сиёсий кучлар мавжуд бўлган сиёсий тизим.

Плюрализм - лот. pluralis-турлича, турли туман; турли ижтимоий қатламлар

Полиэтник – кўпмиллатли, моноэтник – якка, ягона ёки бир миллатли.

Президент – лот. praesidens (praesidentis) – олдинда ўтирувчи, раислик қилувчи, бошда турувчи сўзларидан олинган бўлиб, кўпчилик Президентлик ва парламент республикалари жорий этилган мамлакатларда маълум бир муддатга сайланган давлат бошлиғи.

Пресса - фран. presse; оммавий ахборот воситалари; оммавий жорий матбуот.

Принцип- лот. principium-асос, дастлабки, бошланғич; асос бўладиган пойдевор ғоялар; ҳулқ, фаолият ва ҳатти-ҳаракатнинг асосий қондаси.

Пропорционал (- от. proportionalis-мутаносиб; сайловларда номзодлар учун бериладиган овозлар рўйхатлар бўйича бериладиган, ҳар бир рўйхат учун берилган овозларга мутаносиб равишда жой эгалланадиган сайлов ҳуқуқи тизими.

Профицит – бюджетга нисбатан қўлланилганида бюджетнинг даромад қисмини унинг харажат қисмига нисбатан ортиқ бўлганлигини ифодалайди.

Рационал – (лот. *rationalis*-оқилона); мақсадга мувофиқ, асосланган, далилланган (энг тўғри йўл маъносида ҳам ишлатилади).

Режим- фран. *regime*; давлат тузуми, идора этиш образи.

Сайлов – аҳолининг расмий мансабни эгаллаш учун бирор шахсни танлаши жараёнидир.

Сайлов ҳуқуқи – давлат бошлиғи, вакиллик органлари ва бошқани сайлаш тартибини белгилаб берувчи ҳуқуқий нормалар йиғиндиси. Сайлов ҳуқуқи, одатда, конституция ва сайлов тўғрисидаги махсус қонунлар билан белгиланади.

Секторлараро назария- ижтимоий шерикликнинг уч сектор: давлат органлари, бизнес вакиллари ва фуқаролик жамиятининг институтлари ўртасидаги муносабатларни тартибга солиши тўғрисидаги назария

Сенат - лот. *senatus*-эски, қария; кўпчилик мамлакатлар парламентининг юқори палатаси.

Сиёсат субъекти – сиёсий муносабатларда иштирок этаётган кучлар, социал гуруҳлар, қатламлар, ташкилотлар сиёсий фаолиятнинг ташувчилари, сиёсатнинг субъекти ҳисобланади.

Сиёсий жараёнлар – турли сиёсий институтлар, ижтимоий гуруҳлар, ташкилотлар индивидлар муносабати сифатида намоён бўлади.

Сиёсий қарашлар – сиёсий қарашларнинг шаклланиши ва қарор топишида ўзига хос анъаналар мавжуд бўлиб, сиёсий ҳодисалар турли хил талқин этилган.

Сиёсий маданият - инсоннинг сиёсий ҳодисаларга доир қадриятларга оид тасаввурлари ва унинг амалиётда намоён бўладиган хулқи кодекси ёки унинг сиёсий ҳокимият субъекти сифатидаги фаолият услуби. Шу маънода, сиёсий маданият фуқаронинг умуминсоний аҳамиятга молик бўлган сиёсий фаолият намуналарини қай даражада эгаллаганлигини намоёиш қилади.

Сиёсий онг – турли ижтимоий гуруҳларнинг давлат ҳокимиятига, сиёсий ташкилотлар, уларнинг жамият ҳаётидаги ролига, бошқа давлат ва миллатлар билан муносабатига оид қарашларнинг бир тизимга солинган назарий ифодаси.

Сиёсий партиялар – ижтимоий гуруҳлар манфаатларини ифодаловчи, уларнинг энг фаол вакилларини бирлаштирувчи сиёсий ташкилотлар. Сиёсий партиялар жамият сиёсий тизимининг муҳим қисми, улар давлатнинг сиёсий йўналишини белгилашда иштирок этади, ҳукуматнинг вакиллик ва ижро этувчи муассасаларини шакллантиради.

Сиёсий ташкилотлар – сиёсий партиялар, турли ижтимоий қатлам ва гуруҳларнинг манфаатлари, мақсадларини ифода этади.

Сиёсий тизим жамиятда давлат ҳокимияти ва бошқарувни шакллантириш ва амалга ошириш билан боғлиқ муносабатлар ҳаракатларида ўз ифодасини топади.

Социал – лот. *socialis* – ижтимоий, жамоатчилик; жамият ва ижтимоий муносабатлар билан боғланган.

Социум - лот. socium-умумий, биргаликдаги; инсонлар ҳаёт фаолияти шарт-шароитларини бирлигини характерловчи ижтимоий умумийлик, бирлик.

Страта – (лот.stratum)-қатлам.

Структура (лотинча “structura” –“тузилма”, “тузилиш”) – объектнинг бир бутунлигини ва унинг ўзига ўзи айнанлигини, яъни турли ички ва ташқи ўзгаришларда ўзининг асосий хусусиятларини сақлай олишини таъминловчи барқарор алоқалар йиғиндисидир.

Субординация – (лот.) тартибга келтириш; хизмат интизоми қоидаларига тегишли ҳолда мартаба даражалари бўйича кичик мансabdорларни катта мансabdорларга бўйсунушига қатъий амал қилиш.

Суверен – фран. souverain-олий сўзидан олинган бўлиб, олий, суверенитетга эга бўлиш, мустақил, қарам бўлмаган маъноларини беради.

Суверенитет – (фран. “souveränität”) давлатнинг ички ишлар ва ташқи муносабатларда хорижий аралашувларга йўл қўймаган ҳолдаги мустақиллиги ва мухторияти.

Сўз эркинлигини таъминлаш – инсоннинг фундаментал ва табиий ҳуқуқларидан бири – ўз фикрини (хаёлини) ошкора (оғзаки, ёзма равишда ва/ёки оммавий ахборот воситалардан фойдаланган ҳолда) ифода этиш ҳуқуқини амалга ошириш учун комплексли шарт-шароитларни яратиш.

Сўз эркинлигини таъминлаш – инсоннинг фундаментал ва табиий ҳуқуқларидан бири – ўз фикрини (хаёлини) ошкора (оғзаки, ёзма равишда ва/ёки оммавий ахборот воситалардан фойдаланган ҳолда) ифода этиш ҳуқуқини амалга ошириш учун комплексли шарт-шароитларни яратиш.

Табақа (қатлам) - ўхшаш касб-ҳунар, машғулот, ҳолати ва аҳволи билан манфатлар умумийлиги асосида бирлашган шахсларнинг йирик гуруҳи.

Тараққиёт – жамият ривожланишининг оддийдан мураккабга, Ю қуйидан юқорига йўналган, бир сифат босқичидан янги сифат босқичига ўтиши жараёни.

Тараққиётнинг “Ўзбек модели” - истиқлолнинг дастлабки йилларида Биринчи Президентимиз И.А.Каримов раҳбарлигида ишлаб чиқилган ислохотлар стратегия бўлиб, тараққий топган мамлакатларнинг бозор муносабатларига ўтиш тажрибаси, мамлакатимиз бошидан кечирган тарихий синовлар ва уларнинг сабоқлари, халқимизнинг турмуш ва тафаккур тарзи асос қилиб олинди. Шу тариқа юртбошимиз томонидан жамиятни ислох этишнинг чуқур илмий асосланган қуйидаги беш тамойили вужудга келди: Биринчи тамойил: иқтисодиётнинг сиёсатдан устунлиги; Иккинчи тамойил: давлат – бош ислохотчи; Учинчи тамойил: жамият ҳаётининг барча соҳаларида қонуннинг устуворлиги; Тўртинчи тамойил: аҳолининг демографик таркибини ҳисобга олган ҳолда, кучли ижтимоий сиёсат юритиш; Бешинчи тамойил: бозор иқтисодиётига объектив иқтисодий қонунларнинг талабларини ҳисобга олган ҳолда, тадрижий асосда, пухта ўйлаб, босқичма-босқич ўтиш.

Ташаббус- лот. инициатива initiative-ташаббус; қандайдир ишни бошлашга ундаш, ишбилармонлик; муҳокама қилиш учун таклифлар бериш.

Технотроника -ингл. technetronic;. Электроникадан фойдаланиб жамиятга таъсир этувчи техника воситалари.

Тинчлик – инсоннинг ҳаётий эҳтиёжи, эмин-эркин яшаши ва камол топишининг энг зарур омили.

Толерантлик - фр. tolérant (лат. Tolerāns-tolerantis) ҳозирги ўзбек тилида луғавий таржима қилганда чидамлилиқ, сабрлилиқ, бардошлилик, тоқатлилиқ маъноларини англатади. Антик давр ва ўрта асрларга қадар асосан табобат соҳасида кенг истифода этилган мазкур тушунча ҳайвонлар ва инсонлар организмларининг турли-туман касалликлар, жароҳатлар ва умуман, ҳаёт учун курашиш жараёнларига доир иммун қобилятини ўрганиш масалаларига алоқадор бўлган. Кейинчалик бошқа фанлар доирасида ҳам эътиборли асарлар яратган машҳур табобат олимлари ва аксинча, табобат борасида ҳам диққатга сазовор фикрлар билдирган бошқа соҳа олимлари мазкур тушунчани кенгроқ маънода қўллаб бошлаганлар (Эпименид, Горгий, Аристотел, Эпиктет, Ибн Сино). XX асрга қадар толерантлик тушунчасининг айниқса дин билан боғлиқ мурувват маъносига талқинларига кўп дуч келиш мумкин. Лекин мазкур аср бошларидан техника тараққиёти ва унинг асосида меҳнатни ташкил этиш муносабатларининг жадал ривожланиши натижасида толерантлик тушунчаси давлат ва халқ муносабатларида, айниқса ҳуқуқий муносабатлар тизимида кенг мазмун касб этади. Энди тушунча чидам, сабр-тоқат маъноларини йўқотмаган ҳолда кўпроқ бағрикенглик, ҳамжиҳатлик, ҳамкорлик каби мазмунда талқин этила бошланди.

Тоталитар - лот. totalis-бутун, тўла, бир бутун); давлат ҳокимияти органлари томонидан жамият ҳаётининг ҳамма соҳаларини назорат қиладиган давлат шакли, амалда конституцион ҳуқуқ ва эркинликларни тугатилиши; бу режимда давлат ҳокимияти бирон-бир гуруҳ (сиёсий партия) қўлида тўпланиб, мамлакатда демократик эркинликлар ва сиёсий муҳолифатни амал қилиши учун имкониятлар бўлмади.

Транзакция - ингл. bank transaction, от лот. transactio - келишув, шартнома; транзакция – бу сотиб олишга доир шарномани тузиш/молиявий воситаларни сотишга доир шартнома. Банк транзакцияси, деганда бир банк ҳисоб рақамидан иккинчисига ёки банк ичидаги бир ҳисоб рақамидан иккинчисига пул маблағларини ўтказиш тушунилади.

Трансформация - лот. transformatio – ўзгариш; тузилмаларни, шаклларни ва усулларни ўзгартириш, фаролиятнинг мақсадли йўналишини ўзгартириш.

Тред-юнионистик назария- ижтимоий шерикликнинг мҳнат муносабатларини тартибга солиши тўғрисидаги назария

Трипартизм-ижтимоий шерикликнинг давлат органлари, бизнес вакиллари ва нодавлат ноижорат ташкилотлари ҳамда фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари ўртасидаги келишув.

Трипартизм – ижтимоий шерикликнинг давлат органлари, бизнес вакиллари ва нодавлат ноижорат ташкилотлари ҳамда фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари ўртасидаги келишув.

Учинчи сектор – дунёдаги барча мамлакатларда ноижорат ва хайрия мақсадларида ташаббус кўрсатаётган ва кенг фаолият юритаётган нодавлат

нотижорат ташкилотларига (ННТ) нисбатан қўлланилади (биринчи сектор – давлат, иккинчи сектор – тижорат сектори ёки шахсий сектор дейилади).

Уклад - тартиб, тарз; маълум ижтимоий-иқтисодий тузумнинг асосий хўжалик шакли.

Умумбашарий қадрият – дунё халқларининг кўпчилиги томонидан тан олинган, ҳуқуқий меъёрлар таркибига киритилган ёки қадрият, анъана ва масъулиятига айланган, воқеълик ваёҳуд муносабатлар тизимига нисбатан қўлланиладиган тушунча.

Умуминсоний қадриятлар – бутун инсониятнинг тажрибасини ифодаловчи ва маълум фарқланишлар бўлишидан қатъи назар, барча одамлар учун муштарак бўлган дунёқарашнинг идеаллари ёки ахлоқий нормалар.

Универсал – (лот. universalis – умумий); ҳар томонлама, кенг қамровли, кўплаб мақсадлар учун яроқли, турли вазифаларни ва функцияларни бажара оладиган.

Учинчи сектор - дунёдаги барча мамлакатларда нотижорат ва хайрия мақсадларида ташаббус кўрсатаётган ва кенг фаолият юритаётган нодавлат нотижорат ташкилотларга (ННТ) нисбатан қўлланилади (биринчи сектор - давлат, иккинчи сектор - тижорат сектори ёки шахсий сектор дейилади).

Фаол (актив) сайлов ҳуқуқи - фуқаронинг сайланадиган давлат органлари ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларига сайлаш ҳуқуқи.

Феминизм- лот. femina-аёл; эркаклар билан аёллар ҳуқуқларини тенглаштириш учун фаолият юритадиган аёллар ҳаракати.

Феминизм- лот. femina-аёл; эркаклар билан аёллар ҳуқуқларини тенглаштириш учун фаолият юритадиган аёллар ҳаракати.

Фикр эркинлиги– бу жамият аъзоси бўлган ҳар бир шахс табиий ва ижтимоий жараёнларга, фуқаролар билан сиёсий ташкилотларга ва миллий, ирқий, диний, синфий муносабатларга эга бўлган мустақил фикрларини ҳуқуқий, сиёсий диний ва бошқа муассасалар томонидан бўлиши мумкин бўлган турли тазйиқлардан муҳофаза қиладиган ижтимоий муҳит.

Фискаль - [ингл.](#) fiscal policy; [лот.](#) fiscus - сават; касса, казна, молия, солиқ-бюджет сиёсати ҳукумат сиёсати, яъин истиқболда барқарор иқтисодий тизимни таъминлаш ва бизнес-циклларни тебранишини камайтириш мақсадида давлатнинг иқтисодиётга аралашув усуллари билан бири; фискаль сиёсатининг асосий қуроли давлат бюджетининг даромадлари ва ҳаражатлари, яъни: солиқлар, трансфертлар ва давлат сотиб олган товарлар ва хизматлар.

Форум- лот. forum; вакиллар мажлиси, қурултойи, конгресси; қадимги Римда халқ мажлиси ўтказилган майдон.

Фракция - лот. fractio-бузиш, синиш, дарз кетиш; парламент аъзолигига ёки бошқа вакиллик органларига сайланган депутатлар бирлашмаси.

Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг ҳудудий асоси - фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини тузиш, бирлаштириш, тугатиш ҳамда уларнинг чегараларининг ўрнатиш ва ўзгартириш тартиб-қоидаларини белгилаб берувчи ҳуқуқий нормаларнинг муштарак тизимидир.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариши - Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва Қонунлари билан қафолатланадиган уларнинг ўз манфаатларидан, ривожланишнинг тарихий хусусиятларидан, шунингдек

миллий ва маънавий кадриятлардан, маҳаллий урф-одатлар ва анъаналардан келиб чиққан ҳолда маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ҳал қилиш борасидаги мустақил фаолиятidir.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқаришнинг ташкилий асоси - ўзини ўзи бошқариш ҳуқуқининг институти сифатида ўзини ўзи бошқариш органларининг тузилиши, фаолият тартиби, шакли ва принципларини, фаолият доирасини белгилаб берувчи ҳуқуқий нормаларнинг муштарак тизимидир.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятининг молиявий асоси - фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг ўз маблағларидан, ушбу органларга халқ депутатлари туман ва шаҳар кенгашлари белгиланган тартибда ажратган бюджет маблағларидан, юридик ва жисмоний шахсларнинг ихтиёрий ҳайр-эҳсонларидан, шунингдек, қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа маблағлардан ташкил топади.

Фуқаролик – инсонларни муайян давлат, давлатчилик билан боғлиқ ҳуқуқий ҳолатларини, муносабатларини ифода этувчи тушунчадир.

Фуқаролик жамияти – фуқароларнинг давлат ва жамият бошқарувида тегишли фуқаролик институтлари орқали фаол иштирок этиши таъминланган ижтимоий макондир.

Фуқаролик жамияти институтлари – фуқароларнинг давлат ва жамият бошқарувида иштирок этишига хизмат қиладиган нодавлат, ноижорат ташкилотлари, жамият бирлашмалари, оила, маҳалла, ижтимоий ҳаракатлар ва бошқа тузилмалар мажмуидир.

Фуқаролик масъулияти – қонун устиворлигини тан олиш ва ҳар бир шахснинг ижтимоий ҳаётни такомиллаштириш жараёнида иштирок этиш вазифасини теран ҳис қилиш.

Функция - лот. functio-фаолият, ўташ, бажариш; фаолият, мажбурият, иш, тайинлаш, бурч, вазифа, топшириқ.

Функция - лот. functio-фаолият, ўташ, бажариш; фаолият, мажбурият, иш, тайинлаш, бурч, вазифа, топшириқ.

Фуқаролик жамияти институтлари – фуқароларнинг давлат ва жамият бошқарувида иштирок этишига хизмат қиладиган нодавлат, ноижорат ташкилотлари, жамият бирлашмалари, оила, маҳалла, ижтимоий ҳаракатлар ва бошқа тузилмалар мажмуи.

Халқаро меҳнат ташкилоти (ХМТ) – Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тизимининг ихтисослашган муассасаси бўлиб, у ижтимоий адолат тамойилларини, халқаро тан олинган инсон ҳуқуқлари ва меҳнат соҳасидаги ҳуқуқларни илгари суришни ўз олдига мақсад қилиб қўйган. 1919 йилда ташкил топган ХМТ 1946 йилда БМТ тизимида кирган биринчи ихтисослашган муассаса бўлган.

Халқ - (араб. яратилган жонзот, одамлар) – кенг маънода, муайян мамлакатнинг барча аҳолиси, тор маънода, тарихий-этноижтимоий бирликларнинг турли шакллари, чунончи, миллат, элат, этник бирлик, уруғ ва бошқаларни ифода этувчи тушунчадир. Халқ - биринчи марта халқаро ҳуқуқ субъекти сифатида 1945 йили БМТ Уставида "Халқларнинг тенглиги ва ўз тақдирини ўзи белгилаш" тамойилининг

мустаққамланиши натижасида тан олинган.

Халқ фаровонлиги – миллий истиқлол мафкурасининг асосий ғояларидан бири. Халқ фаровонлиги ҳарбир шахс ва оила фаровонлиги билан боғлиқдир. Бунда инсоннинг шахсий манфаатлари жамият манфаатлари билан уйғунлашиб кетади ва ҳар бир фуқаронинг фаровонлиги бутун жамият фаровонлигидир, деган тамойил амалга ошади.

Хартия – (юн. қоғоз, ёрлик) ўрта асрларда оммавий ҳуқуқий сиёсий характердаги ҳужжат бўлган. Ҳозирги халқаро ҳуқуқда декларациянинг синоними. У – мажбурий кучга эга бўлмаган, умумий тамойиллар ва мақсадларни ифода этувчи ҳужжат.

Ҳаракатлар стратегияси - унинг мақсади олиб борилаётган ислохотлар самарадорлигини тубдан оширишдан, давлат ва жамиятнинг ҳар томонлама ва жадал ривожланишини таъминлаш учун шарт-шароитлар яратишдан, мамлакатни модернизациялаш ва ҳаётнинг барча соҳаларини эркинлаштиришдан иборатдир. Хусусан, мамлакатни ривожлантиришнинг кўйидаги 5 та устувор йўналиши белгиланган: 1. Давлат ва жамият қурилишини такомиллаштириш; 2. Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш; 3. Иқтисодиётни янада ривожлантириш ва либераллаштириш; 4. Ижтимоий соҳани ривожлантириш; 5. Хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш, чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий руҳдаги ташқи сиёсат юритиш. Ҳаракатлар стратегиясини беш босқичда амалга ошириш назарда тутилмоқда, бунда йилларга бериладиган номларга мувофиқ ҳар йили уни амалга ошириш бўйича Давлат дастури тасдиқланади

Хусусийлаштириш - мулкка эгалик ҳуқуқининг давлатдан хусусий шахсларга ўтиши.

Ҳамкорлик сиёсати – халқаро сиёсат субъектларининг биргаликдаги сиёсий ҳаракатларда вужудга келадиган масалалар юзасидан ягона нуқтаи назарларни ишлаб чиқишида ифодаланувчи муносабат турларидан бири. Унга кўра томонлар ўз фаолиятининг асосий йўналишларида мустақилликни сақлаб қолгани ҳолда қарашлар мос тушувчи амалий масалаларда биргаликда фаолият кўрсатадилар. Масалан, гитлерчи Германиясига қарши давлатлар ҳамкорлиги.

Ҳуқуқ - давлат қонунлари билан бериладиган эркинлик, ҳаракат қилиш имконияти, ниманидир амалга ошириш ёки нимадандир фойдаланиш, нимагадир эгалик қилиш; жамиятдаги муносабатларни, кишилар ва уларнинг ҳаракати ва хулқини мувофиқлаштириш, давлат ва жамият органларини яшашини таъминлашга имконият бериш мақсадларида давлат томонидан ўрнатилган ва ҳимоя қилинадиган умум мажбурий ижтимоий меъёрлар ва қоидалар.

Ҳуқуқий давлат - ҳуқуқ, Конституция ва Қонун ҳукмронлик қиладиган давлатдир. Давлат ва унинг институтлари, мансабдор шахслар жамият ва фуқаро олдидаги ўз маъсулиятларини ҳис қилишлари, ўз навбатида жамият ва фуқаро, унинг ташкилотлари давлат олдидаги маъсулиятларини ҳис қилишлари керак. Бу маъсулиятни ошириш орқали ҳуқуқий демократик

давлат шакллантирилади ва ривожлантирилади ҳамда бу жараён узок муддатни талаб этади.

Ҳуқуқий маданият – умумий маданиятнинг муҳим қисми. Ҳуқуқий маданият тарихан аста – секин шаклланган ижтимоий воқеа бўлиб, ҳозирги даврда илғор ҳуқуқий давлатларнинг ва уларнинг фуқароларининг зарурий хислати ва тараққиёт омилига айланган.

Шок терапияси (иктисодиётда) – иқтисодиётни соғломлаштиришга йўналтирилган қатор салбий оқибатларни (нархларнинг ўсиши, инфляция, бандликнинг пасайиши ва шунга ўхшаш бошқа ҳолатлар) ўз ичига олувчи радикал чора-тадбирлар мажмуаси.

Эволюция (лотин тилидан таржимаси – бошлаш, вужудга келиш) – тизимнинг ривожланиш жараёнини англатадиган тушунча бўлиб, биринчи галда жамиятга хосдир. Унга кўра, жамиятда аста-секин юз бераётган ўзгаришлар тизимга, унинг тузилмалари ташкил қилиниши ва функциялари сифатли ўзгаришига олиб келади.

Эгалитаризм- фран. egalite-тенглик; умумий тенглаштиришни жамиятни ташкил этишнинг принципи ғоясига асосланган ижтимоий-сиёсий фикр йўналишларидан бири.

Элат - бир тилда сўзлашувчи, ўзига хос маданияти мавжуд бўлган ва маълум ҳудудда яшайдиган ҳамда муайян мақсад асосида бирлашган ва ўз тузилмасига эга бўлган ижтимоий-тарихий бирлик тушунилади. Элат— кишиларнинг тил, ҳудуд, иқтисодий ва маданий жиҳатдан тарихан таркиб топган бирлиги.

Электорат – сайловларда маълум сиёсий партияга (сиёсий лидер)га овоз берувчи сайловчилар давраси; маълум бир сайлов округи ёки мамлакат сайловчилари мажмуи.

Электрон ҳуқумат – (англ. e-Government) – бу фуқаролар, бизнес, давлат ҳокимиятининг бошқа тармоқлари ва давлат хизматчиларига ахборотни тақдим қилиш ва шаклланиб бўлган давлат хизматларининг тўпламини кўрсатиш усулидир, бунда давлат ва аризачи ўртасидаги ўзаро шахсий алоқа минималлаштирилган ва имкон борича максимал равишда ахборот технологиялардан фойдаланилади. Электрон ҳуқумат – мамлакат миқёсида бошқарув жараёнларнинг бутун мажмуасини автоматлаштиришга асосланган ҳамда давлат бошқарувининг самарадорлигини сезиларли даражада ошириш ва жамиятнинг ҳар бир аъзоси учун ижтимоий коммуникациялар ҳаражатларини камайтириш мақсадига хизмат қилувчи давлат бошқаруви электрон ҳужжат алмашинуви тизими. Электрон ҳуқуматни яратиш ҳужжатларни ва уларни ишлаш жараёнларини бошқариш билан боғлиқ вазифаларнинг тўлиқ кўламини ҳал этишни амалга оширувчи ижтимоий бошқарувининг умумдавлат тақсимлаш тизими қурилишини назарда тутлади.

Эмиссия - фр. émission – чиқариш; пул эмиссияси - муомалага янги пулларни чиқариш, муамаладаги пул ҳажмини кўпайтириш. Эмиссия нақд ёки нақд пулсиз бўлиши мумкин.

Эмпиризм - юнон. emperia-тажриба; тажрибани билишнинг бирдан-бир воситаси, деб тан олувчи таълимот.

Эркинлаштириш - мамлакатнинг демократик жамиятга ўтиш ва ислохотлар ўтказиш жараёнида мавжуд бўладиган турли тўсиқлар, чеклашлар ва ёнберишга мажбур этадиган омиллардан қутилишга қаратилган амалий фаолиятдир. У демократик жараёнларнинг самарали ривожига янги куч, қувват ва илҳом бағишлаш имкониятини яратади.

Этнос – юн. ethnos - халқ, қабила, тўда, кишилар гуруҳи, ирқ маъноларни англатади.

Юксак маънавият – инсон маънавиятининг энг юқори даражаси бўлиб, у инсонларни энг эзгу ва улуғ мақсадларга йўналтиришга хизмат қиладиган она Ватан бахти иқболи йўлида буюк жасоратга чорлайдиган энгилмас кучдир.

Юрт тинчлиги – миллий истиқлол мафкурасининг асосий ғояларидан бири, мамлакат барқарор тараққиётининг асосий шарти.

Ўзини ўзи бошқариш (ингл. municipal ўзини ўзи бошқариш); у ёки бу маъмурий-худудий бирликлардаги аҳолининг ваколатларини ифодаловчи сайланган органлар ва уларнинг маъмурий аппарати томонидан амалга ошириладиган маҳаллий аҳамиятга эга бўлган ишларни бошқаришга айтилади. Ўзбекистонда ўзини ўзи бошқариш органлари таркибига маҳалла, қишлоқ, овул ва шаҳарча фуқаролар йиғинлари киради.

Ўзини ўзи бошқаришнинг асосий принциплари - Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида ва қонунларида мустаҳкамланган ўзини ўзи бошқариш органларининг табиати билан боғлиқ бўлган мустақил фаолиятни амалга оширишни ташкил қилувчи раҳбарий ғоялар йиғиндиси дир.

Ўнг - сиёсий кучлар жойлашувида жамиятнинг ижтимоий-сиёсий тузилишини сақланишини мақсад қилиб олган консерватив сиёсий оқим.

ISESCO - Ислом Конференцияси ташкилотининг Таълим, фан ва маданият масалалари бўйича муассаси.

Uz домен зонаси – маълум даражадаги “Uz” доменига кирувчи домен номларининг мажмуаси; барча рўйхатга олинган “Uz” домен номли сайтларни бирлаштирувчи ва шу тарзда мазкур домен билан ягона Интернет-маконини ташкил этувчи веб-зона. Ўзбекистон Республикасининг мамлакат кодини ифодаловчи, махсус ваколатли ташкилот томонидан бошқариладиган ва мувофиқлаштириладиган ҳамда Ўзбекистон Республикасининг юрисдикцияси остидаги ўз ичига кейинги даража домен номларини олувчи юқори даража домен. «UZ» доменидаги домен номларини рўйхатдан ўтказиш ва улардан фойдаланиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида. (Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 й., 26-27-сон, 255-модда; 2015 й., 5-сон, 61-модда).

ZiyoNet – ZiyoNET жамоат ахборот таълим тармоғи. Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А.Каримовнинг 2005 йил 28 сентябрдаги ПҚ191-сонли “Ўзбекистон Республикасининг жамоат таълим ахборот тармоғини ташкил этиш тўғрисида”ги Қарорига мувофиқ ташкил топган. ZiyoNET тармоғининг асосий мақсади, республика ёшлари ҳамда таълим олувчилари учун таълим олиш тизимида кенг қўламли ахборот-

коммуникация хизматларини жорий этишдан иборат. Ziyonet Ўзбекистон Республикасига тааллуқли бўлган турли ресурслар типларидан ахборот ахборот таълим тармоғи: дарсликлар, ўқув ва методик қўлланмалар, лекциялар конспектлари, рефератлар, тақдимотлар, маълумотномалар ва луғатлар, бакалаврларнинг битирув ишлари, магистрларнинг диссертациялари, номзодлик ва докторлик диссертацияларнинг авторефератлари ва яна бошқалар.

VI. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

22. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б.
23. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 592 б.
24. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 507 б.
25. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. 3-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 400 б.
26. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

27. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2018.
28. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни.
29. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июнь “Олий таълим муасасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сонли Фармони.
30. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сонли Фармони.
31. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрель “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Қарори.
32. Ўзбекистон Республикасининг 2035 йилгача ривожланиш Стратегиясининг концепцияси. 2018 йил 27 июн. Тараққиёт стратегияси маркази. www.strategy.uz
33. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрь “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармони.
34. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 май “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5729-сон Фармони.
35. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 июнь “2019-2023 йилларда Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетида талаб юқори бўлган малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятини ривожлантириш чора-

тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4358-сонли Қарори.

36. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 август “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармони.

37. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрь “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарори.

38. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.

39. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 октябрь “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6097-сонли Фармони.

40. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 25 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.

41. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 29 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.

42. 2021-2025 йилларда Фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони Тошкент, 2021 йил 4 март.

43. Маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори Тошкент, 2021 йил 26 март.

Ш. Махсус адабиётлар

30. Мохаммад Хотами Ислам, диалог и гражданское общество. – М.: “РОССПЭН”. 2001. – 242 с.

31. Джон Кин Демократия и гражданское общество. – М.: “Прогресс - Традиция”, 2001. – 400 с.

32. Шарифхўжаев М. Ўзбекистонда очиқ фуқаролик жамиятининг шаклланиши. –Т.: Шарқ, 2003.

33. Д.Дж.Грин Возвращение в гражданское общество: социальное обеспечение без участия государства. – М.: “Новое издательство”. 2008, – 220 с.

34. Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти: генезиси, шаклланиши ва ривожланиши. – Т.: Ўзбекистон, 2010

35. Джим Л. Коэн, Эндрю Арато Гражданское общество и политическая теория. – М.: “Весь мир”, 2011. – 784 с.

36. Жалилов А. ва бошқ. Фуқаролик жамияти асослари. – Т.: Vaktriya press, 2015.

37. Р.Хасанов, А.Утамурадов Фуқаролик жамияти: назария ва амалиёт

(Услубий қўлланма) – Т.: 2016. 14 б.т.

38. А.Утамурадов ва бошқ. Фуқаролик жамияти фанидан тушунча ва атамалар луғати. Лотин ёзувида. – Т.: “Турон-Замин-Зиё”. 2017. 23 б.т.

39. М.Бекмуродов ва бошқ. Харакатлар стратегияси асосида жадал тараққиёт ва янгилашни сари, – Т.: “Ғофур Ғулом НМИУ”. 2017, - 236 б.

40. Ж.Мавлонов Коммуникативные основы деятельности институтов гражданского общества: тенденции и инновации (Монография) - Т.: “Адабиёт учкунлари”, 2018. 12 б.т.

41. А.Утамурадов Фуқаролик жамияти ғоялари эволюцияси Т.: “Адабиёт учкунлари” 2018. 12 б.т.

42. A.Utamuradov va boshq. Fuqarolik jamiyati (O‘quv qo‘llanma) – Т.: “Mumtoz so‘z”, 2018. 24,75 b.t.

43. А.Утамурадов ва бошқ. Фуқаролик жамияти: Ғоялар эволюцияси (Шарқ ва Ғарб мутафаккирлари талқинида). Лотин ёзувида. – Т.: “Адабиёт учкунлари”, 2018. 6 б.т.

44. Муаллифлар жамоаси. А.Утамурадов таҳририда Ўзбекистонни ривожлантириш стратегияси. Фуқаролик жамияти (Услубий қўлланма) – Т.: “Info Capital Group”, 2019. – 432 б.

45. Олий таълим тизимини рақамли авлодга мослаштириш концепцияси. Европа Иттифоқи Эрасмус+ дастурининг кўмагида. https://hiedtec.ecs.uni-ruse.bg/pimages/34/3_UZBEKISTAN-CONCEPT-UZ.pdf

46. Усмонов Б.Ш., Ҳабибуллаев Р.А. Олий ўқув юртларида ўқув жараёнини кредит-модуль тизимида ташкил қилиш.–Т.: “ТКТИ” нашриёти, 2019.

47. Хакимов Н.Х., Садиков А.К. Стратегия развития страны. Гражданское общество (Учебное пособие) - Т.: “Иқтисодиёт”, 2020. - 252 с.

48. A.Utamuradov va boshqalar O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasi. Fuqarolik jamiyati: Darslik – Т.: О‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy-texnik instituti, 2020. 24.5 b.t.

49. Харакатлар стратегияси билан 3 йил: Кутилган натижалар, юқори самарадорлик ва юксак марралар Тошкент 2020 “Тараққиёт стратегияси маркази” 185 бет.

IV. Интернет сайтлар

50. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги: www.edu.uz.

51. Бош илмий-методик марказ: www.bimm.uz

52. www.Ziyonet.Uz

53. Открытое образование. <https://openedu.ru/>

54. <https://foxford.ru/wiki/obschestvoznanie/grazhdanskoe-obschestvo>

55. <https://www.linguee.com/russian-english/translation>

56. https://enc.for.uz/w/index.php?title=Fuqarolik_jamiyati&variant=uz-cyrl

57. <http://www.uzbekembassy.ir/Development.aspx>

58. <https://icscentre.org/tag/civil-society/>